

СЕРГІЙ СТЕЛЬНИКОВИЧ

**УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ
ТАРАСА БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ:
ІСТОРИЧНИЙ НАРИС**

Присвячується 16-й річниці незалежності України

Житомир
2007

ББК 63.3(4Укр)624
УДК 94(477)"19"
С 79

Науковий редактор:

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
В. М. Даниленко.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор І. І. Дробот,
доктор історичних наук, професор О. М. Швидак.

Стельникович С. В. Український національний рух
опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. – Житомир:
Житомирська обласна друкарня, 2007. – 217 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного
педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, протокол
№11 від 31 травня 2007 р.

В монографії висвітлюються ідейно-політичні засади та
практична військова діяльність українського національного руху
опору Т. Бульби-Боровця. На основі широкої джерельної бази
аналізуються основні етапи повстанської боротьби збройних
формувань Т. Бульби-Боровця, розкрито їх взаємозв'язки з
іншими гілками українського національного руху опору та
військові і дипломатичні відносини з зовнішньополітичними
силами Другої світової війни. Значна увага в дослідженні
присвячена програмним засадам діяльності бульбівського руху.

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться
історією України.

ISBN

© С. В. Стельникович, 2007

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Суспільно-політичні перетворення, які відбулися в Україні після 1991 р., зумовлюють необхідність всебічного та поглибленого вивчення історії українського державотворення, зокрема історії українського національного руху опору періоду Другої світової війни. Актуальним в цьому контексті є дослідження повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця.

З проголошенням незалежності України історія національного руху опору стала полем гострих дискусій в українському суспільстві, в тому числі і політичних. Суть проблеми („проблема ОУН-УПА”) полягає у вимозі різних суспільних сторін визнати або засудити на державному рівні діяльність ОУН-УПА та інших українських повстанських формацій.

12 вересня 1997 р. постановою Кабінету Міністрів України за дорученням Президента України було створено Урядову комісію для розгляду „проблеми ОУН-УПА”. В Інституті історії України НАН України була сформована робоча група істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, яка працювала до 2004 р., а в 2005 р. були опубліковані підсумкові тези її роботи. Значна увага тут приділена українському національному руху опору Т. Бульби-Боровця. Однак дана проблема так і не наблизилася до свого остаточного розв’язання. Перед науковцями постали нові питання, які вимагають проведення подальших досліджень, перш за все зосереджених на широкій архівній джерельній базі. Одне із таких питань – військово-політична діяльність руху опору Т. Бульби-Боровця.

До нинішнього часу перед дослідниками поставало чимало проблем при вивченні бульбівського руху, які пов’язані з відсутністю достатньої джерельної бази. Через це вчені змушені були в основному спиратися на спогади самого Т. Бульби-Боровця та інших учасників українського руху опору, як національного, так і радянського. З 90-х рр. ХХ ст. широкому

загалу дослідників стали доступні раніше невідомі фонди українських архівів окупаційного періоду, де наявна значна кількість матеріалів з історії бульбівського руху. Це дало можливість „по-новому” подивитися на особу отамана Т. Бульби-Боровця та його збройні формування в боротьбі за державну незалежність України.

Важливим джерелом вивчення історії бульбівського руху є мемуарна література Т. Бульби-Боровця: „Кредо революції” (Париж, 1946), „Збройна боротьба України, 1917 - 1950” (Париж, 1951) [214], „Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху” (Вінніпег, 1981) [212]. Проте спогади, як один із видів історичних джерел, в деяких питаннях можуть характеризуватися суб’єктивністю і не спиратися на широку джерельну базу. Це стосується і мемуаристики Т. Бульби-Боровця, особливо „Армії без держави”, яка привертає найбільшу увагу. Як визнавав сам автор: „Брак архівного матеріалу не дає мені змоги деталізувати всі події...” [212, с. 15]. „Армія без держави”, незважаючи на вказані вище недоліки, залишається важливим історичним джерелом, але її тези слід підтверджувати іншими джерелами, зокрема архівними даними.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. ця книга декілька разів перевидавалася в Україні [213], адже як зазначав С. Лантух у передмові до видання „Армії без держави” 1981 р.: „Вихід у світ „Армії без держави” – це велика подія в українському житті. Нарешті відкривається „друга сторона медалі”. Спогади Т. Бульби-Боровця спростовують усі брехливі нашарування тоталітарної пропаганди щодо генезису та розвитку української збройної сили...” [212, с. 12].

Історії бульбівського руху значна увага приділена в спогадах інших учасників руху опору, зокрема в спогадах колишнього представника ОУН(М) при штабі Української Народної Револьюційної Армії (УНРА) О. Штуля [240; 241] (Шуляк, Жданович). Одна з його книг „В ім’я правди (До історії повстанчого руху в Україні)” [241] стала реакцією на спроби „перекручень і навмисного фальшування” історії повстанської

боротьби, перш за все історії заснування УПА представниками ОУН(Б). Це ідеологічне протистояння стало продовженням антагонізму, який набув особливої гостроти в 1943 р. між бандерівцями з однієї сторони та мельниківцями і бульбівцями з іншої. О. Шуляк заснування УПА пов'язує з Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця, активну підтримку якому надавала ОУН(М), значна увага приділяється політичній та військовій співпраці між бульбівцями та мельниківцями. В праці вина за ідеологічне та військове протистояння в середовищі українського руху опору покладається на ОУН(Б), яка стала на шлях повного підпорядкування собі інших революційних організацій.

Інформація про діяльність формувань Т. Бульби-Боровця є в ряді книг-спогадів У. Самчука [232; 233; 234], який протягом 1941 – 1943 рр. був редактором рівненської газети „Волинь” і в різні часи мав контакти з представниками бульбівського руху. У спогадах полковника Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненка „Збройна боротьба на Волині” [238] відображено співпрацю цієї організації з рухом Т. Бульби-Боровця. П. Філоненко зазначає, що отаман був рішуче настроєний проти знищення представників національних меншин, в тому числі польської. Автор також відтворює трагічні події збройного протистояння між бандерівцями та бульбівцями.

В 1979 р. в Канаді на основі спогадів друком виходить книга К. Гірняка та О. Чуйка „Фронт Української Революції (Причинок до історії збройної боротьби Волині)” [217], в якій розглядається формування та діяльність на Крем'янецьчині відділу Фронту Української Революції (ФУР), створеного літом 1942 р. В. Яворенком. Значна увага в книзі присвячена контактам ФУРу з бульбівським рухом. Тут, зокрема, зазначається, що для В. Яворенка передбачалося місце в Центральному комітеті Української національно-демократичної партії (УНДП), створеної з ініціативи Т. Бульби-Боровця в середині 1943 р. Сам ФУР пізніше ввійшов до складу УНРА. Інформація про взаємовідносини ФУРу та Т. Бульби-Боровця наявна також в праці К. Гірняка „Український Легіон Самооборони: Причинки до історії” [276, с. 14].

Діяльності Т. Бульби-Боровця присвячує свою статтю-спогади Я. Гайвас „Доба великого перелому”, яка вийшла у 1985 р. в журналі „Визвольний шлях” [216]. Будучи одним із членів керівництва ОУН(М) та особисто знайомим з Т. Боровцем, Я. Гайвас стверджує, що Т. Бульба-Боровець ніколи не був членом ОУН. Колишній мельниківець ставить під сумнів ряд тверджень отамана в спогадах „Армія без держави”, зокрема його зв’язки з вищим керівництвом Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в екзилі напередодні та в часи Другої світової війни. Він також заперечує проведення бульбівцями в ніч на 19 серпня 1942 р. антинімецької Шепетівської операції в тих її масштабах, які описав Т. Бульба-Боровець. „Лісову дипломатію” отамана одночасно з німецькою та радянською сторонами Я. Гайвас називає грою „на дві руки”.

Після війни в еміграції у різні роки виходить ряд збірників, присвячених історії українського повстанського руху. Здебільшого автори збірників – колишні представники мельниківської гілки ОУН – не обходять увагою рух Т. Бульби-Боровця. Основна увага тут приділяється військово-політичному співробітництву між ОУН(М) та Т. Бульбою-Боровцем.

В збірнику статей, присвячених 25-річчю ОУН „Організація Українських Націоналістів, 1929 – 1954” [360] Т. Справорський в статті „Там, де гартувалась сталь” наводить текст угоди між ОУН(М) і Т. Бульбою-Боровцем від 5 серпня 1941 р. [360, с. 333]. Тут же опублікована стаття О. Ждановича „На партизанському фронті”, яка доповнює його книгу „В ім’я правди (До історії повстанчого руху в Україні)”. В статті аналізуються об’єктивні передумови, що призвели до утвердження на теренах півночі України Поліської Січі. Головні німецькі удари на Східному фронті були спрямовані по лініях на Смоленськ і на Звягель – Київ. Німецькі війська фактично обійшли Поліську котловину, що створювало умови для концентрації тут відступаючих формувань Червоної армії та зародження радянського партизанського руху. Через це на Поліссі виникла можливість створення українських національ-

них військових з'єднань, не вводячи їх у конфлікт з вермахтом. Такими формуваннями і стали відділи Поліської Січі [360, с. 408-409]. Стаття О. Ждановича пізніше була передрукована в збірнику статей, спогадів і документів „На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні” [195, с. 297-312].

Військово-політична співпраця між ОУН(М) та Т. Бульбою-Боровцем знаходить своє висвітлення у збірнику матеріалів „Туди де бій за волю”, присвяченому пам'яті Максима Скорупського-Макса, колишнього курінного УПА [236]. Окрім того, в збірнику знаходимо свідчення учасника бандерівської УПА Негуса, який брав участь у роззброюванні одного з відділів Т. Бульби-Боровця 18 серпня 1943 р. в складі куреня Дороша. Учасник подій зазначає, що особисто захопив дружину Т. Бульби-Боровця, яка пізніше була розстріляна Службою безпеки (СБ) [236, с. 176]. На співпраці між Т. Бульбою-Боровцем та ОУН(М) в своїх статтях наголошують колишні учасники українського руху опору, діячі ОУН(М), О. Жданович, Я. Гайвас, Ю. Артющенко, Д. Андрієвський в збірниках, присвячених А. Мельнику „Непогасний огонь віри” (Париж, 1974) [355] та „Андрій Мельник. Спогади та документи” (Київ, 1995) [209].

Матеріали про бульбівський рух є також у мемуарах учасників бандерівської УПА в 5-му [223, с. 74] та 27-му [224] томах „Літопису УПА”. Особливо необхідно відзначити спогади Р. Петренка (Юрко, Омелько) „За Україну, за її волю” [224]. Автор, учасник українського руху опору на Волині, був особисто знайомий з отаманом. Всебічно розглядаючи повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця, Р. Петренко мав на меті розкрити та спростувати міфи, „які витворились довкруги його особи і його діяльності”. Однак Р. Петренко в своїх спогадах так і не зумів подолати стереотипи ідеологічного протистояння між бандерівцями та бульбівцями періоду війни. Спогади Р. Петренка були перевидані в 2004 р. під назвою „Слідами армії без держави” [230].

Значну увагу привертають мемуари самих учасників бульбівського руху, зокрема С. Гожого „Незабутній Тарас

Бульба” в журналі „Самостійна Україна” [218]. С. Гожий згадує про всесторонню підтримку Т. Бульби-Боровця місцевим населенням. Він також твердить, що в період діяльності Поліської Січі в Олевську Президент ДЦ УНР А. Лівницький надіслав отаману свій портрет з написом: „Вірному синові України Тарасові Бульбі”. Ряд спогадів колишніх бульбівців опубліковані в книзі „Повстанських рух отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи” [372].

Окремі аспекти діяльності Т. Бульби-Боровця відображені також в спогадах О. Бойдуника [211], М. Гадзяцького [215], М. Дорошенка [219], М. Мартинюка [226], М. Подворняка [231] та інших.

Мемуари Президента УНР в екзилі протягом 1967 – 1989 рр. М. Лівницького [222], сина А. Лівницького, допомагають встановити контакти Т. Боровця з керівництвом екзильного Уряду УНР напередодні та в часи Другої світової війни. М. Лівницький зазначає, що отаман з ініціативи Президента А. Лівницького та його оточення перейшов на територію України ще напередодні німецько-радянської війни, а пізніше отримав вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації [222, с. 69]. Питання зв’язку Т. Бульби-Боровця з екзильним Урядом УНР також ставиться в трьохтомному виданні наукових і публіцистичних праць, присвяченому останньому Президенту УНР в екзилі М. Плав’юку „Україна – життя моє” [346; 347; 348].

У збірнику „Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі” [283] вміщено матеріали, які висвітлюють діяльність ДЦ УНР впродовж більш ніж семидесяти років. Тут говориться, що Президент УНР А. Лівницький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити партизанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 р. [283, с. 133]. Водночас, діяльність УНР в 1939 – 1944 рр. в контексті формування УПА отаманом Т. Бульбою-Боровцем – це „білі плями”, що вимагають детального джерельного дослідження [283, с. 193]. Серед матеріалів збірника опублікований текст „Промови Президента Української

Народної Республіки, достойного Андрія Лівницького” на Першій Сесії УНРади в липні 1948 р. Одне із питань, яких торкається у виступі А. Лівницький – діяльність екзильного Уряду УНР напередодні й у часи Другої світової війни. Президент зазначає, що в цей час німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: „Тому лише окремі співробітники Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації” [283, с. 141].

Хід переговорів між радянською делегацією О. Лукіна та Т. Бульбою-Боровцем у другій половині 1942 р. висвітлюється в радянській мемуаристиці. Переговорів з бульбівцями торкається у своїх спогадах „Сильні духом” командир радянського партизанського загону Д. Медведєв [227]. У книзі дії Т. Бульби-Боровця зображені в гротескно-сатиричній формі. О. Лукін у мемуарах під час переговорів не вбачає в отамані рівноправну сторону, ставиться до нього зверхньо, як до „зрадника батьківщини” [272, с. 88]. Часткові контакти радянських партизанів з „бандитами-гайдамаківцями” бульбівцями показані також в книзі Д. Медведєва „Це було під Ровно” [228, с. 38]. Спогади Д. Медведєва доповнюються мемуарами Г. Базими „Слідами великого рейду” [210] та О. Федорова „Остання зима” [237].

Важливою групою джерел дослідження руху опору Т. Бульби-Боровця є його пресові видання, які ще донедавна з цією метою повною мірою не використовувалися. Так, газета „Гайдамака”, – друкований орган Поліської Січі, є важливим джерелом інформації про внутрішнє життя Січі періоду Олевської республіки (територія, на яку поширювався вплив Поліської Січі: Олевський, частини Овруцького, Ємільчинського, Лугинського районів Житомирської області). Газета „Гайдамака” висвітлювала різні аспекти життя Поліської Січі та Олевської республіки – від політичного до культурного [243; 244; 245; 246; 247; 248]. На її сторінках можна знайти „Хроніку „Поліської Січі”, яка відображає історію становлення та

діяльності відділів Січі, різного роду оголошення, відозви, накази Головної Команди Поліської Січі та Олевської районної управи, вірші, пісні тощо. Цікавою з точки зору ставлення Т. Бульби-Боровця до інших ідеологій, зокрема до гетьманськомонархічного руху, є стаття в №6 від 19 жовтня 1941 р. „Легітимізм, чи національний провід? Промова Отамана Тараса Бульби в „Гетьманській громаді” в Кракові дня 26 липня 1940 р.” Серед „дописувачів” газети був і Т. Бульба-Боровець, який, окрім іншого, подавав матеріали у формі фейлетонів під назвою „Листів до Сталіна”, написаних поліським діалектом під псевдонімом „діда Гаврила Обруча”. Ця рубрика, яка згодом отримала назву „Лісова пошта”, Т. Бульбою-Боровцем була продовжена в інших часописах.

Діяльність Поліської Січі висвітлювалася та пропагувалася і в інших виданнях, організаційно незалежних від руху Т. Бульби-Боровця, зокрема в рівненському часописі „Волинь”, редактором якого був У. Самчук [242, с. 3].

Важливе видання бульбівського руху – пресовий орган УНДП газета „Земля і влада”, де, окрім матеріалів УНДП, розміщувалася рубрика, присвячена УПА(Б-Б) (УПА Бульби-Боровця). Тут викладається історія становлення УПА, основоположні ідеологічні принципи, за які вона веде збройну боротьбу. Рубрика також містить матеріали навчально-практичного характеру [251].

В період діяльності УНРА вийшло два номери її часопису „Оборона України”: від 1 серпня 1943 р. [252] та позачергове видання від 4 серпня 1943 р. [253]. Газета містить накази Головної Команди УПА (№80) та Головної Команди УНРА (№81), які пов’язані з перейменуванням УПА Т. Бульби-Боровця на УНРА, оголошення, статті політичного та освітнього характеру. Газета ознайомлювала читачів з тактикою боротьби партизанських загонів УНРА, їхнім повсякденним життям. В „Обороні України” знайшла своє продовження рубрика „Лісова пошта” у формі „Листа Гаврила Обруча з Полісся до Сталіна”. У позачерговому номері „Оборони України” від 4 серпня 1943 р. Т. Бульбою-Боровцем був виданий „Відкритий лист до членів

Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери”. Цей лист на сьогодні опублікований у більшості спеціалізованих видань. Часто автори-упорядники зазначають, що він не має дати видання. На нашу думку, такою датою можна вважати дату виходу позачергового номеру „Оборони України” – „4 серпня 1943 р.”

Під час написання монографії було опрацьовано 26 фондів п'ятих архівів України (Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Рівненської області, Державного архіву Житомирської області).

Військова та політична діяльність руху Т. Бульби-Боровця у Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) України в основному представлена в радянських та німецьких документах. Зустрічаються тут і власне бульбівські матеріали. Серед радянських документів ЦДАГО України про бульбівський рух – це здебільшого повідомлення в УШПР, ЦШПР, звіти командирів партизанських загонів та з'єднань. В цих матеріалах діяльність різних гілок українського національного руху опору часто об'єднується під загальне поняття „націоналісти”, зустрічається їх нерозрізнення, зокрема бульбівців та бандерівців. Тому в ряді повідомлень виразно бандерівський рух називається „бульбівцями”, який керується засадами, сформованими у „Декалозі українського націоналіста”.

У фонді 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України) діяльності руху Т. Бульби-Боровця присвячені німецькі „Повідомленнях з окупованих східних областей”. Це переклад матеріалів з німецької мови, які були звинувачувальним документом на Нюрнберзькому процесі. Вони уклалися штабом командування начальника поліції безпеки та служби безпеки у Берліні на основі донесень окружних управлінь поліції безпеки з окупованої території. В цих матеріалах національний рух Т. Бульби-Боровця називається „бандою”, нерідко німцями він відноситься до руху С. Бандери. Серед

повідомлень з окупованих східних областей особливо цінним є повідомлення №55 „Виникнення і розвиток української банди Боровця – відомої під назвою „Тарас Бульба” від 21 травня 1943 р., а також текст переговорів між офіцером поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрером СС доктором Пютцом та Т. Бульбою-Боровцем 23 листопада 1942 р. у селі Моквин Березнівського району Рівненської області. Бульбівські документи фонду – звернення „Поляки!” Головної Команди УПА, в якому польське населення українських земель закликається до спільної боротьби за своє визволення, короткий організаційний статут УНРА, листівки „За що бореться Українська Народня Революційна Армія”, „Трудящі України!”, „Чому Українська Народня Революційна Армія” не підпорядкована ОУН”, наказ №105 отамана Т. Бульби-Боровця від 5 жовтня 1943 р. по командах територіальної і відділах діючої УНРА.

У фонді 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України) присутній неповний варіант історії Української Повстанської Армії, продиктованої Т. Бульбою-Боровцем 8 листопада 1944 р. в Берліні. Радянські повідомлення про рух Т. Бульби-Боровця у фонді 62 (Український штаб партизанського руху (УШПР)) представлені в основному в шифро-телеграмах командирів партизанських загонів та з’єднань в УШПР. У щоденнику комісара Сумського партизанського з’єднання С. Руднева у фонді 63 (Перша українська партизанська дивізія ім. двічі героя Радянського Союзу С. Ковпака) також певна увага приділена діяльності бульбівців. Тут у записі від 16 червня 1943 р. комісар зазначив, що бульбівці ведуть боротьбу і проти німців, і проти партизанів. У фонді 66 (З’єднання українських кавалерійських партизанських загонів) є доповідна записка в УШПР начальника штабу Чоповицького партизанського руху Д. Любимова-Гольдингерша від 25 грудня 1943 р., де він робить спробу порівняння політичної програми руху Т. Бульби-Боровця з політичною платформою ОУН(Б), визначає в них відмінності, якими пояснює причину протиріч. У фонді 70 (Рівненський обласний

штаб партизанського руху) у Виписці з протоколу засідання підпільного обкому КП(б)У Рівненської області від 10 квітня 1944 р. секретар підпільного обкому КП(б)У і начальник обласного штабу партизанського руху Рівненської області генерал-майор В. Бегма вдається до практики приписок. Так, 9 березня 1943 р. в селі Богуші Березнівського району Рівненської області відбувся бій між партизанською групою Д. Медведєва у складі 56 осіб під командуванням старшого лейтенанта А. Базанова та загonom бульбівців у складі 250 чоловік. За словами В. Бегми, в результаті бою було вбито більше 100 чоловік бульбівців та 300 поранено, що в сумі складає 400 чоловік і перевищує загальну кількість бульбівських бійців, які вступили в бій. За іншими ж даними, в результаті цього бою загинуло більше 100 бульбівців, а поранено – 30 [98, арк. 9]. Зі сторони партизан, за даними радянських джерел, втрати становили лише 1 людину вбитими та 2 поранено [95, арк. 73].

Інформація про рух Т. Бульби-Боровця наявна також у фондах 64 (Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання), 65 (З'єднання партизанських загонів Житомирської області), 68 (Рівненське партизанське з'єднання №2 „За Батьківщину”), 69 (Рівненське партизанське з'єднання №1), 96 (Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання ім. Ф. Михайлова). Серед матеріалів фонду 105 (Тернопільське партизанське з'єднання ім. М. Хрущова) увагу привертає німецька листівка антибульбівського спрямування „Тарас Бульба творить нове об'єднання” та „Закон українського партизана”, виданий Головною Командою УПА(Б-Б) 15 вересня 1942 р. У фонді 166 (Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук СРСР) розміщується „Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери”, виданий Т. Бульбою-Боровцем та спогади колишнього начальника штабу батальйону партизанського загону Д. Медведєва Б. Крутікова про діяльність бульбівських відділів.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України діяльність руху Т. Бульби-Боровця широко відображена у німецьких документальних

матеріалах, а також у матеріалах ОУН-УПА та УПА(Б-Б) – УНРА. Документи руху Т. Бульби-Боровця, серед яких „Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери” та антибандерівська листівка „Зозулине яйце” представлені у фонді 3833 (Краєвий провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях). Тут відображений конфлікт між бандерівцями та бульбівцями. Протистояння між ними відбивається також в політичних звітах військового округу УПА „Заграва” і його надрайонів та у відомостях бандерівської Служби безпеки з цього регіону. Крім того, у фонді наявні матеріали (звернення „Український народі!”), видані Центральним комітетом УНДП. Радянські органи, які займалися комплектуванням фонду, не завжди чітко розрізняли гілки українського національного руху опору. Так, зокрема, одна із архівних справ має назву „Світогляд так званого „бульбівського проводу” ОУН” [113], що вже є помилковим, адже рух Т. Бульби-Боровця не входив до складу ОУН. В самій же справі розглядається світогляд інтегрального націоналізму.

У фонді 3837 (З’єднання південних груп Української Повстанчої Армії „УПА-Південь”) серед матеріалів, виданих Т. Бульбою-Боровцем, які виражають основні ідеологічні засади збройної боротьби бульбівських партизанських формувань, необхідно відзначити „Закон українського партизана”, прийнятий 1941 р. в період діяльності Поліської Січі та „Закон українського партизана” від 15 вересня 1942 р., коли відділи Т. Бульби-Боровця виступали під назвою „УПА”. Тут також є „Гігієнічно-санітарний правильник” (1942 р.) та повідомлення Т. Бульби-Боровця від 15 січня 1943 р., в якому спростовуються спроби німецької пропаганди спровокувати рух в очах місцевого цивільного населення. Певна інформація про бульбівців є також у документах ОУН-УПА фонду 3838 (З’єднання Української Повстанської Армії „УПА-Північ”), німецьких архівних матеріалах фонду КМФ-8 (Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тилових охоронних підрозділів, діючих на окупованих

східних територіях) та в „Повідомленнях з окупованих східних областей” фонду 4328 (Штаб командування начальника поліції безпеки окупованих східних областей).

У документах Державного архіву Служби безпеки України, які відображають структуру і характер антирадянської діяльності ОУН і УПА, методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів радянської державної безпеки по ліквідації підпілля ОУН і збройних відділів УПА на території республіки в період 1943 – 1954 рр., міститься інформація про діяльність бульбівського руху. Це: повний варіант історії Української Повстанської Армії, продиктованої Т.Бульбою-Боровцем 8 листопада 1944 р. в Берліні, ряд німецьких листівок попереджувального характеру, адресованих членам бульбівського руху („Втікші шуцмани! Українські націоналісти!”, „Тарас Бульба творить нове об’єднання”, „Українки!”, „Політичні недорослі”), бандерівські матеріали, які відображають ідеологічний конфлікт в українському русі опору.

В Державному архіві Рівненської області (ДАРО) документи, які стосуються діяльності руху Т. Бульби-Боровця, представлені у фонді Р.30 (Колекція матеріалів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області). У матеріалах ОУН-УПА часто аналізується діяльність бульбівських формувань, що дозволяє краще зрозуміти причини протистояння між цими двома гілками українського руху опору. Тут також є документи самих бульбівців, серед яких „План акції по боротьбі з большевицькою партизанкою, сконцентрованою в Поліській котловині в межах: Бересте – Мінськ – Гомель – Житомир”, датований 15 березня 1943 р. Частина бульбівських архівних матеріалів відноситься до періоду діяльності Поліської Січі в 1941 р. у північно-західній частині Житомирської області: наказ Головної Команди Поліської Січі про підвищення військових звань старшин за бойову та відмінну організацію роботи в збройних операціях за місто Олевськ та за ліквідацію радянських партизанських і регулярних частин; накази Головної Команди Поліської Січі, які засвідчують перший розпуск Поліської Січі 16 вересня 1941 р.; оголошення та

протокол Ради старшин Української Повстанчої Армії Поліська Січ від 18 листопада 1941 р. стосовно знищення єврейського населення міста Олевськ тощо.

Німецькі та радянські документи, які відображають військово-політичну діяльність збройних відділів Т. Бульби-Боровця, фондів Державного архіву Житомирської області (ДАЖО) ще не аналізувалися дослідниками цього питання. У німецьких повідомленнях фонду Р.1151 (Житомирський генералкомісаріат) про спробу створення недозволеної самооборони на початку 1942 р. відображені організаційні зусилля колишніх січовиків по формуванню нового партизанського з'єднання на початку 1942 р., яке політично не підпорядковується німецькій владі. В радянських матеріалах фонду П.1376 (Підпільні організації і партизанські загони, які діяли в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1943 рр. на території Житомирської області) діяльність формувань Поліської Січі розглядається в контексті діяльності радянських партизанських з'єднань, зокрема партизанського загону ім. Чапаєва, дії бульбівців характеризуються різко негативно, на що спрямована і відповідна лексика. Звіт про діяльність Олевського підпільного райкому КП(б)У показує поступовий перехід бульбівців на позиції двофронтової боротьби, як проти радянських партизанських з'єднань, так і проти німців. Тут, зокрема, зазначається, що вже в 1942 р. між німцями та українськими націоналістами бульбівцями точиться збройна боротьба. Документи фонду Р.2636 (Комісія по обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни) допомагають визначити відповідальність збройних формувань Поліської Січі за знищення місцевого цивільного населення Олевського району Житомирської області, перш за все населення єврейської національності. Інформація про бульбівців, яка носить тенденційний характер, є у фонді П.2668 (Фонд спогадів).

Бульбівські матеріали широко представлені у фонді Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ). Ці документи на початку 90-х рр. XX ст. були передані до музею

племінницею Т. Бульби-Боровця, громадянкою Канади М. Лантух [266, с. 4]. Увагу привертають кілька сторінок рукопису спогадів Т. Бульби-Боровця „Армія без держави”; лист єпископа Мстислава до отамана Бульби від 15 листопада 1942 р., де він закликає УПА(Б-Б) ліквідувати антинімецьку позицію; наказ шефа військового штабу УПА групи „Заграва” Славути командирам відділів Т. Бульби-Боровця з вимогою перейти зі зброєю до 8 вересня 1943 р. до відділів УПА. В протилежному випадку, – зазначається в документі, – відділи отамана вважатимуться за ворогів та будуть силою підпорядковані наказам Головної Команди УПА. В документальному фонді РОКМ є також наказ Командуючого Українською Національною Армією (УНА) генерала П. Шандрука від 17 березня 1945 р. про призначення командиром УНА Групи „Б” отамана Т. Бульби-Боровця. Ряд документів (уповноваження від 17 липня 1947 р., грамота від 10 вересня 1975 р. про присвоєння воєнного хреста, посмертна грамота від 1992 р.), виданих Т. Бульбі-Боровцю екзильними президентами в післявоєнний час, засвідчують його зв'язок з Державним Центром УНР в період війни.

Значний масив матеріалів німецьких архівів з історії бульбівського руху упорядкований і виданий істориком В. Косиком у 4-х томному збірнику документів „Україна в Другій світовій війні у документах”. Як зазначав автор збірника, видання має на меті допомогти відтворити реальність і комплексність історичних фактів і подій та історичного процесу, а також допомогти в боротьбі проти створених політичних міфів. Один із таких міфів, на думку В. Косика, – не підтверджене жодним документом твердження, що Т. Бульба-Боровець у порозумінні з Президентом УНР у Варшаві А. Лівицьким та ОУН(М) створив УПА, яка вела боротьбу проти німців вже в 1941 р. [202, с. 7]. Документи про рух Т. Бульби-Боровця в основному представлені в 3-му томі збірника [204]. В повідомленні з окупованих територій Сходу №55 „Виникнення і розвиток української банди Боровця – відомої під назвою „Тарас Бульба” від 21 травня 1943 р. подаються дані про передвоєнну

діяльність Т. Боровця, його співпрацю з німецькими чинниками стосовно питання створення Поліської Січі та переговори з німецькою стороною тощо. Діяльність та переговорний процес отамана з німцями в другій половині 1943 р. висвітлюються в документах №30, 33, 52. Інші документи кінця 1943 р. (№50, 55) подають інформацію про рух Т. Бульби-Боровця в період УНРА. Тут зазначається, що кількість формувань УНРА на цей час становить 5-6 тисяч чоловік, а до її складу входять українці всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою [204, с. 333, 255]. Діяльність Т. Бульби-Боровця розглядається В. Косиком також в документальній праці „Україна і Німеччина у Другій світовій війні” [184].

Радянські та німецькі документи, а також матеріали ОУН-УПА ЦДАГО та ЦДАВО України, які стосуються військово-політичної діяльності Т. Бульби-Боровця, вміщені до збірника В. Сергійчука „ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали” [199].

Значну увагу руху Т. Бульби-Боровця присвячує В. Поліщук в кількатомному збірнику документів „Український націоналізм в документах” [207]. Автор, маючи на меті встановити політичну й ідеологічну суть ОУН, використовує з цією метою також ряд бульбівських матеріалів [207; 208].

Завдання публікації документів, підпільних видань, мемуарів, наукових праць з історії Української Повстанської Армії поставило перед собою видавництво „Літопис УПА” в Торонто, створене зусиллями колишніх вояків УПА. Ці матеріали з’явилися в серійному виданні „Літопис Української Повстанської Армії”. Серед матеріалів багатотомного зібрання діяльності Т. Бульби-Боровця та його формувань в роки війни надається порівняно невелика увага. Така тенденція пояснюється тим, що зміст видання відображає історію УПА, організовану зусиллями ОУН(Б). Рух Т. Бульби-Боровця в даному випадку сприймався як „опортуністичний”, відповідно і наявні матеріали здебільшого носять тенденційний характер. Так, вже в 1-му томі „Літопису УПА” [187] полковник М. Омелюсік у статті „УПА на Волині в 1943 році” згадує про

роззброєння 18 серпня 1943 р. бандерівцями відділу УНРА та зазначає, що загони українських повстанців Т. Бульби-Боровця „перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу, щоб зорганізувати спротив на цілому терені Волині, що стало вже необхідністю” [187, с. 26]. Про суперечність матеріалів „Літопису УПА” видно з листа Василя Макара (Сіроманець, Безрідний), керівника СБ на північно-західних українських землях до брата Володимира, вміщеного до 2-го тому видання [188]. На противагу тезі М. Омелюсіка про те, що відділи Т. Бульби-Боровця „перебували на обмеженому терені Полісся і не могли розгорнутися в потужну силу” В. Макар називає причини, що призвели до створення УПА. Поштовхом до цього, за його словами, було те, що „почали множитись отаманчики”, зокрема розгорнув свою діяльність Т. Бульба-Боровець і „коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити” [188, с. 43].

6-й [189], 7-й [190] та 21-й [191] томи „Літопису УПА” – збірки німецьких документів про український повстанський рух. Тут наявні певні матеріали про діяльність Т. Бульби-Боровця, зокрема інформація про його взаємозв’язки з німецькою адміністрацією. Вміщений до 6-го тому видання звіт відділу Абверу „Схід” від 11 листопада 1943 р. оцінює кількість вояків ОУН-УПА в цей час в силі 35-40 тисяч чоловік, а кількість формувань Т. Бульби-Боровця – в 5-6 тисяч чоловік [189, с. 191]. Тут же у передмові Т. Гунчак називає Т. Бульбу-Боровця першим провідником українського національного партизанського руху [189, с. 8]. М. Прокоп, один із редакторів журналу „Ідея і чин”, у вступній статті до 24-го тому „Літопису УПА” зазначав, що організована Т. Бульбою-Боровцем Поліська Січ – УПА вела боротьбу як проти радянських партизанів, так і проти німців [192, с. 11].

В 90-х рр. XX ст. з’являється нова серія „Літопису УПА”, серед матеріалів якої рух Т. Бульби-Боровця частково висвітлюється в 2-му томі у звітах командирів УПА періоду другої половини 1943 р. [186]. Це – бандерівські архівні документи ЦДАВО та ДАРО, в яких рух Т. Бульби-Боровця розглядається

як „ворожий”.

Важлива інформація про діяльність Т. Бульби-Боровця та його формувань є в аналітичних роботах учасників українського руху опору. Однак еміграційні дослідники, послідовники різних українських політичних груп воєнного періоду, орієнтуючись на різні фракції ОУН (ОУН(Б) або ОУН(М)), ідеологічну партійну ворожнечу, яка виникла ще до війни, перенесли на своєрідну „ворожнечу” і в історичній науці, що призвело до активної політизації і, як наслідок, суб’єктивності та тенденційності висновків. Причому, діаспора мала обмежений доступ до архівних матеріалів, що позначалося на результатах історичних досліджень. Як згадує Т. Бульба-Боровець: „... майже всі друковані праці, що появляються у вільному світі про партизанський рух в Україні, грішать жахливим спотворенням фактів, замовчують ролю Поліської Січі як зародка Української Повстанської Армії і вводять в блуд... синів і дочок України в питанні нашої повстанської боротьби 1941 – 1945 років” [212, с. 15].

М. Лебедь, голова Проводу ОУН(Б) після арешту німцями на початку липня 1941 р. С. Бандери, в книзі „УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу”, яка з’явилася в 1946 р. [331], початок УПА відносить до кінця 1942 р., коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегійняка). М. Лебедь применшує роль Т. Бульби-Боровця в українському русі опору, зокрема чисельність його збройних формувань. В книзі зазначається: „В лютому 1942 р. Бульба з 15-20 людьми переходить у підпілля...” [331, с. 76]. На противагу, в радянських архівних документах повідомляється, що після розпуску Поліської Січі Т. Бульба-Боровець з 300 людьми пішов в ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка і Борове Рокитнянського району, а поступово поширив вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області – Людвипільського, Костопільського, Степаньського. В 1942 р. кількість бійців його загонів зросла до 700 чоловік [67, арк. 4; 79, арк. 209; 80, арк. 238]. Сам

бульбівський рух в роботі М. Лебеда називається „отаманією”, яку необхідно підпорядкувати УПА. М. Лебедь також заперечує факт знищення Службою безпеки дружини Т. Бульби-Боровця Анни.

П. Мірчук у праці „Українська Повстанська Армія, 1942 – 1952” [194; 351] Т. Бульбу-Боровця називає членом ОУН, який в 1941 р. „відновлює” Поліську Січ. Саме ж заснування Січі автор пов’язує з діяльністю Поліського лозового козацтва як збройного відділу ОУН(Б) ще напередодні Другої світової війни, а псевдонім Т. Боровця „Бульба” – з прізвиськом одного з членів лозовиків А. Бульби. В 1-му ж томі „Нарисів історії Організації Українських Націоналістів” П. Мірчука, який доведено до 1939 р., членство Т. Боровця в ОУН напередодні війни не розглядається [350]. В такому контексті П. Мірчук не пов’язує заснування УПА з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця. Він зазначає: „Перший відділ Української Повстанської Армії зорганізував на Поліссю в жовтні 1942 р. Остап, військовий референт Краєвого Проводу ОУН на Північно-Західних Землях” [351, с. 30].

В 1984 р. у журналі „Визвольний шлях” В. Косик публікує статтю „Бульба, Поліська Січ і початки УПА” [321], де піддає сумніву твердження деяких авторів, що УПА була започаткована Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця 1941 р. В. Косик також заперечує зв’язки Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом еміграційного Уряду УНР у Варшаві. Подібні думки він висловлює і в інших публікаціях [322] та у виступах на наукових конференціях [429; 435]. На науковій конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА „Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність” В. Косик твердив, що легальну поліцейську частину, яку озброїли німці, не можна вважати початком справжньої УПА, яка підняла повстання проти німців та продовжувала боротьбу після закінчення Другої світової війни [429, с. 27].

В переважній більшості в радянській історіографії, присвяченій українському національному руху опору, висвітленню діяльності бульбівців не надавалося належної уваги і

вона зводилася до епізодичних згадок фактичного характеру [258, с. 279-280; 404, с. 373; 412, с. 131]. Протягом цього часу образ Т. Бульби-Боровця висвітлювався виключно з негативних позицій з означенням „українського буржуазного націоналіста”, „німецько-українського націоналіста”, основним завданням якого була боротьба проти власного народу, щоб поділяти панування на українських землях разом з німцями. Така „традиція” в радянській історіографії була започаткована одразу після закінчення Другої світової війни [335].

Значної уваги Т. Бульби-Боровцю, з метою його компрометації, надає в своїх роботах український радянський публіцист Ю. Мельничук [339; 340]. Він пов’язує довоєнний період життя Т. Боровця з агентурною діяльністю в складі німецької розвідки під псевдонімом „Старий”. Хоч матеріали нарисів, памфлетів тенденційно підібрані, а цитати вирвані з контексту, на увагу заслуговують певні фактичні дані. Так, в наведеному прикладі „народного фольклору” Т. Бульба-Боровець пов’язується з ДЦ УНР: „З Бульби горе-УНРівський отаман...” [339, с. 176; 340, с. 79]. Для показу „колабораціонізму” Т. Бульби-Боровця з німецькою військовою та цивільною адміністраціями Ю. Мельничук наводить уривки з текстів переговорів Т. Бульби-Боровця з німцями та з листів єпископа Мстислава до Т. Бульби-Боровця. Листи ж, як відомо, мали на меті схилити отамана до ліквідації його антинімецької позиції [339, с. 275; 340, с. 127-128].

Публіцист звинувачує Т. Бульбу-Боровця в тому, що він ніяк не відреагував на знищення німецькою каральною експедицією в середині грудня 1942 р. села Озірець Людвипільського району та його жителів. Однак Т. Бульба-Боровець в листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. засуджує ці дії німців: „Я позволю собі запитати Вас, Пане „Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтова зона. В кожній цивілізованій державі зобов’язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запопало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та

банда, якій вже усувається ґрунт спід ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом” [207, s. 175-176]. Цінними є дані Ю. Мельничука про участь Т. Бульби-Боровця в діяльності організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост під псевдонімом Коненко на завершальному етапі війни.

В ряді досліджень, присвячених історії Другої світової війни та українському національному руху опору, які з’явилися на початку 90-х рр. ХХ ст., особа Т. Бульби-Боровця та його рух, в порівнянні з радянською історіографією, зазнають кардинальних переоцінок, розглядаються з позицій об’єктивності та історизму. Автори цих праць залучають нові джерела, перш за все невідомі до цього часу архівні німецькі та радянські документи, а також матеріали українського руху опору [285; 286; 287; 288; 289; 310; 320; 353; 410; 429; 435]. Більшість авторів приходить до думки, що відділи Т. Бульби-Боровця створювалися з метою відновлення української державності в боротьбі як проти радянських партизанських сил, так і проти німців та першими започаткували партизанські методи боротьби. Об’єктивний підхід до вивчення діяльності Т. Бульби-Боровця притаманний і для сучасних українських істориків. Необхідно відзначити, що значна увага бульбівському руху надається в дослідженнях рівненських та житомирських краєзнавців [260; 261; 264; 265; 266; 267; 268; 269; 270; 326; 327; 328; 329; 357; 358; 366; 367; 368; 370; 372; 399].

Вивченню бульбівського руху присвячені дослідження В. Дзьобака, І. Ільюшина, А. Кентія, які вийшли протягом 1998 – 2004 рр. в рамках діяльності робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [290; 291; 303; 305; 306; 313; 314;]. На особливу увагу заслуговує книга В. Дзьобака „Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941 – 1944 рр.)” [290], де на основі всебічного аналізу архівних матеріалів, опублікованих документів, спогадів, вітчизняної та зарубіжної літератури вперше в історіографії комплексно висвітлюються процеси формування та діяльності військових загонів Т. Бульби-Боровця.

Історія українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця представлена в ряді англomовних видань як українських діаспорних, так і іноземних вчених [420; 421, р. 64-65, 72-73; 423, р. 473-474]. Значну увагу повстанській боротьбі Т. Бульби-Боровця приділяє в дослідженні „Український націоналізм” Д. А. Армстронг. Англійський вчений пов’язує діяльність Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР в екзилі та підтримує думку про організаційну роботу Т. Боровця, ініційовану екзильним Урядом УНР напередодні війни [420, р. 70-71]. Д. А. Армстронг у своїй праці в загальній оцінці дійшов до висновку, що коли під мілітарним виглядом українська збройна боротьба не мала вирішального значення, то мала його під виглядом політичним і національним.

Джерельна база вивчення історії бульбівського руху, як і всього українського національного руху опору, постійно розширюється, що сприяє проведенню подальших наукових досліджень. Тому автор, на основі аналізу виявлених архівних і опублікованих джерел, наукової літератури та інших матеріалів, намагається на нинішньому етапі розвитку дослідження цього питання дати своє бачення повстанської діяльності Т. Бульби-Боровця.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЗАСАД БУЛЬБІВСЬКОГО РУХУ

2. 1. Український національний рух в еміграції у міжвоєнний період

21 листопада 1920 р. останні регулярні збройні сили армії УНР під тиском переважаючих військ радянської Росії форсували річку Збруч. Відповідно до міжнародних норм, вони, передавши зброю полякам, були інтерновані у спеціальних військових таборах на території Польщі [394, с. 38]. В цих умовах за межі України, в екзил, переходить Уряд УНР, який на території Польщі створює Державний Центр (ДЦ) УНР – сукупність законодавчих та виконавчих органів влади, які від імені народу презентували Українську Народну Республіку.

На думку дослідників цього питання, ДЦ УНР поза межами території України мав всі ознаки легітимності як з погляду національних правових актів, так і міжнародного права. Конституційною основою існування та діяльності Уряду стали схвалені Радою Народних Міністрів та затверджені Директорією 12 листопада 1920 р. закони „Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці” і „Про Державну народну раду Української Народної Республіки” [414, с. 163-164]. Документи забезпечили та юридично оформили тяглість (континуїтет) та переємство (сукцесію) української національної державної організації [407, с. 9].

ДЦ УНР діяв на підставі IV Універсалу Центральної Ради (22.01.1918 р.) та Трудового Конгресу (22.01.1919 р.), актів, ухвалених Директорією та Радою Міністрів УНР [347, с. 687]. Еміграційний Уряд стояв на платформі Варшавського договору 1920 р., вважаючи своїм важливим союзником Польщу [134, арк. 4; 349, с. 5-7]. Відповідно до цього, варшавський осередок ДЦ УНР співпрацював з польськими таємними службами в сфері розвідувальної діяльності [382, с. 49-50]. Проте, незважаючи на союзні відносини, в міжвоєнний період відносини між

ДЦ УНР та Польщею двічі загострювалися: внаслідок політики пацифікації в Галичині та у справі Карпатської України, оскільки польський уряд підтримав претензії на неї Угорщини [222, с. 54-55].

Головним своїм завданням в еміграції Уряд ставив підготовку до відновлення української державності. На думку представників Уряду, Україна може отримати незалежність або внаслідок революції в Україні, підтриманої іншими неросійськими народами, або внаслідок збройного конфлікту СРСР з європейськими державами. Не виключалося також сполучення цих двох факторів [222, с. 21-22].

На початку 20-х рр. центром діяльності Уряду УНР в Польщі стало місто Тарнів, а згодом Варшава. Найважливішою подією тарнівського періоду діяльності ДЦ УНР була організація Другого зимового походу військ армії УНР у листопаді 1921 р. на чолі з генералом Ю. Тютюнником [222, с. 16]. Підписання Ризького договору між Польщею та радянською Росією призвело до втрати українським Урядом особливого статусу на території Польщі. Тому, у міжвоєнні роки діяльність ДЦ УНР зосереджувалася також у Парижі та Празі [283, с. 70]. Незважаючи на те, що Головний Отаман С. Петлюра з 1924 р. перебував у Парижі, а окремі міністри діяли в Празі, центром екзильного Уряду УНР залишалася Варшава [336, с. 72-73].

Після вбивства 25 травня 1926 р. С. Петлюри, закон „Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці” став юридичною підставою для вступу на посаду голови ДЦ УНР А. Лівицького [414, с. 164], який залишався на цій посаді до самої смерті у 1954 р. Для означення своєї посади, поряд з терміном „Головний Отаман”, А. Лівицький часто вживав термін „Президент” УНР в екзилі.

На початку 20-х рр. XX ст. інтернована і не досить чисельна армія УНР залишалася єдиною реальною військовою силою, яка за сприятливих умов могла стати передумовою для організації національних частин на території України [394,

с. 43]. Проте вже літом 1924 р., відповідно до рішення польського уряду, табори для інтернованих українських військових були ліквідовані, а самі вони набули статусу політичних емігрантів. Значна кількість рядових військових та старшин емігрували до Франції, Бельгії, Люксембургу, а решта – поширилася практично по всій території Польщі [394, с. 50]. В еміграції колишні вояки армії УНР об'єдналися в товариства бувших комбатантів [142, арк. 1].

В кінці 1926 р. ДЦ УНР створив штаб військового міністра, який складався з трьох відділів. І-й, організаційний відділ, займався реєстрацією, вихованням та підготовкою до майбутніх акцій українських військових. Завдання ІІ-го, розвідувального відділу штабу, полягало в підтримці нелегальних зв'язків з Україною, організації невеликих таємних осередків, які у відповідний час включилися б у збройну боротьбу. ІІІ-й, агітаційно-пропагандистський відділ, займався підготовкою пропагандистських матеріалів з метою їх переправки на територію України. З 1926 р. по 1940 р. військовим міністром був генерал В. Сальський, начальником штабу напередодні Другої світової війни був полковник А. Валійський [222, с. 23-24].

З метою практичної підготовки українських старшин, в 1927 р. до складу польської армії на контрактній основі ввійшло біля сотні українських військових. Для підготовки рядового складу майбутній збройних сил в Галичині була створена спортивна організація „Луги” [222, с. 24-26].

В 1929 р. з ініціативи еміграційного Уряду УНР було створено Головну Еміграційну Раду, до складу якої ввійшли представники 11 країн. Найважливіше завдання Ради полягало в підтриманні єдності української еміграції, її єдності та єдностайності. В Женеві постійну роботу вела Президія Головної Еміграційної Ради. Її головою став О. Шульгин, який з 1926 р. був міністром закордонних справ ДЦ УНР. 15 квітня 1936 р. в Парижі Президія Ради видала комунікат, в якому закликала до об'єднання всі українські національні сили в боротьбі за своє визволення [142, арк. 2]. Крім того, Головна

Еміграційна Рада встановила контакт з представниками західноукраїнських земель [142, арк. 1зв].

В сфері міжнародної діяльності з 1927 р. Уряд УНР брав участь на форумі Ліги Націй у Женеві. В цей же період Уряд співпрацював з громадською організацією „Франс Оріян”, яка об’єднувала багато політиків Франції і Східної Європи. На базі клубу „Прометей” ДЦ УНР співпрацював з представниками Азербайджану, Білорусі, Кубані, Туркестану, Грузії, кавказьких народів, підтримував тісні контакти з паневропейським рухом, пропагуючи думку, що Україна є складовою частиною європейської спільноти [283, с. 70-71; 347, с. 589].

На початку 1938 р. В. Прокопович вислав телеграми Чемберлену та Гітлеру з нагоди їх зустрічі в Кельні, де закликав політиків взяти до уваги прагнення українського населення Карпатської України до окремого державного життя [222, с. 55]. У меморандумі 1938 р. Уряд засудив політику країн четвірки (Німеччини, Франції, Італії, Великобританії) стосовно вирішення проблеми Карпатської України [283, с. 70-71; 347, с. 589], а у вересні 1939 року в Парижі задекларував свою солідарність із західними демократичними державами та засудив нацистський і комуністичний тоталітаризм. В той час це була єдина українська заява, в якій відкрито засуджено нацистську політику Німеччини [283, с. 13].

Активною в міжвоєнний період була діяльність ДЦ УНР в галузі культурно-освітнього життя. У 1925 р. С. Петлюра в Парижі організував вихід друкованого органу ДЦ УНР, тижневика політики, культури, мистецтва і громадського життя – журналу „Тризуб”. У Варшаві та Берліні розпочинають роботу українські наукові інститути, в Парижі – бібліотека імені С. Петлюри, в Празі діє Український національний архів-музей (з часом реорганізований в Музей Визвольної боротьби України), відновлює свою роботу Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук тощо [347, с. 589-590].

Німецька окупація Польщі восени 1939 р. фактично ліквідувала всі й до того обмежені можливості, які мав А. Лівіцький в міжнародній пропаганді українського питання,

особливо після того, як стало відомо про спроби Уряду організувати на території Франції військових формувань для участі у Другій світовій війні на стороні західних демократій [414, с. 164]. Президент УНР А. Лівіцький у Варшаві німецькою владою був конфінований. Проте ним у листопаді 1939 р. була передана таємна директива прем'єр-міністру Уряду в екзилі В. Прокоповичу з завданням сформувати новий Уряд УНР на території, підконтрольній західним державам. Відповідно до цієї директиви, В. Прокопович сформував у Парижі Український Комітет, який заступав Уряд УНР [342, с. 7].

З поразкою української революції в еміграцію також виходить уряд Західноукраїнської Народної Республіки, який спочатку осів у Відні, а потім у Берліні. Залишки Української Галицької Армії були інтерновані на території Чехословаччини.

В міжвоєнний період у Празі перебували Українська партія соціалістів-революціонерів, яку очолював М. Шаповал і частина соціал-демократів. Українська партія соціалістів-революціонерів в 1927 р. разом з російськими соціалістами та соціалістами інших національностей Росії ввійшла до складу „Соціалістичної Ліги Сходу Європи”. Водночас, з партії вийшла група (переважно студентська молодь), яка створила окремий осередок, що повинен був стати протиположним до Уряду УНР. З цією метою осередком була утворена Українська Народна Рада, до складу якої ввійшли колишній член Директорії професор Ф. Швець, сенатор С. Шелухін, С. Русова, полковник Трутенко.

В Празі також перебувала українсько-кубанська еміграція з членами Кубанського Уряду на чолі з Головним Отаманом професором Іванісом і Головою Уряду професором Бичем [263, с. 21-28].

Після приходу до влади в Україні Директорії УНР на територію Німеччини емігрували гетьман П. Скоропадський та його прихильники. Тут вони створили свій центр – Головну Управу Союзу гетьманців-державників (СГД), яку очолив П. Скоропадський [62, арк. 35]. Головна управа СГД притримувалася пронімецької орієнтації і була в опозиції до

частини української політичної еміграції, зокрема до УНР і ОУН [62, арк. 41].

П. Скоропадський завжди залишався послідовним прихильником Німеччини, розраховуючи на її допомогу у справі відновлення української монархії у формі гетьманства. З часу встановлення націонал-соціалістичного режиму в Німеччині гетьманці значно активізували політичну діяльність, розпочавши консолідувати свої сили для участі в „поході на Схід” [62, арк. 36].

П. Скоропадського підтримувала значна кількість українських емігрантів Європи, США, Канади та Південної Америки [134, арк. 4]. Крім того, П. Скоропадський на різних етапах своєї діяльності намагався нав'язати ділові відносини з політичними та державними діячами Англії, Японії, США [62, арк. 36]. На початку 30-х рр. в Англії він видавав українсько-англійську газету для англійців „Інвестигейтор”, в якій виступав за націонал-соціалізм. Інтерес англійців до гетьмана зайшов так далеко, що останні навіть направили до нього спеціального зв'язкового [134, арк. 16-17]. В 1940 р. П. Скоропадський з метою особистої популяризації та розширення впливу гетьманців в українських емігрантських колах виїжджав із Берліна в Краків [62, арк. 36].

В період Другої світової війни гетьманці, незважаючи на посилення своєї діяльності і активну підтримку німців на окупованій території України, значного політичного та військового впливу не набули [62, арк. 55].

Емігрантською політичною організацією в Німеччині був Український національний (народний) козацький рух (УНАКОР), або Вільне козацтво, початок якому дав Всеукраїнський козацький з'їзд у Чигирині в жовтні 1917 р. Першим керівником цієї організації став Військовий Отаман І. Полтавець-Остряниця. Активну підтримку українське козацтво отримало за часів Гетьманату П. Скоропадського. Після захоплення українських земель більшовиками певна частина його представників емігрує за кордон: до Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Німеччини та інших держав.

Після того як в 1920 р. до Берліну перебирається Отаман І. Полтавець-Остряниця та частина військової старшини, найважливішим осередком політичного життя Вільного козацтва стала Німеччина. В березні 1921 р. провід Вільного козацтва переноситься до Мюнхену, де протягом 1923 – 1924 рр. видається пресовий козацький орган „Український козак” [109, арк. 2; 133, арк. 13в].

Програмними документами УНАКОРу є „Генеральна Лінія”, де викладений його світогляд, та „Статут”, у якому зазначається: „Українське Вільне Козацтво (Український Національний Козацький Рух – УНАКОР) не є вузько класова чи політична партія. Вільним козаком – Побратимом може бути кожен національно й державно думаючий Козак, до якого б Війська, партії чи організації він не належав” [109, арк. 2-3].

Свою мету УНАКОР визнавав у „потребі організації нового специфічного Українсько-Козацького, націонал-соціалістичного, фашистського укладу народнього життя, який є уґрунтований через історично-державну ідею і на засадах національно-християнської моралі скерований як проти комуністичного, так і капіталістичного інтернаціоналу” [109, арк. 3].

На чолі УНАКОРу стояв Військовий Отаман, який керував організацією через Військову Управу УНАКОР та через станичних і хутірних отаманів. Статут Управи Українського Вільного козацтва про керування хуторами та станицями визначає, що організація хутора може наступати з числом від 5 до 20 козаків, а станиці – від 20 до 120 козаків. Очолюють ці клітини станичні та хутірні отамани [109, арк. 7].

На українських землях (терені) УНАКОР діяв на територіях, підконтрольних Польщі. Його організацією тут займався колишній полковник гетьмана П. Скоропадського І. Берчак-Волошин, який до 1937 р. на Волині організував 24 станиці кількістю біля 700 членів. Проте в цей час підпільна робота організації була перервана та ліквідована поляками [55, арк. 83; 109, арк. 8]. У 1936 р. на Волині пройшов відкритий судовий процес над групою членів УНАКОР, звинувачених у

антипольській підривної діяльності та шпигунстві на користь Німеччини [361, с. 293-294].

В 1941 р. „Вільний козак” – інформаційний листок УНАКОРу, виданий у Берліні, наголошував, що українське козацтво в своїй діяльності виходить із принципів непорушення сучасних кордонів Польщі та Румунії і звертає всю свою увагу на Схід [132, арк. 83в]. В часи війни діяльність УНАКОР фактично зводилася до підтримки політики німецької адміністрації. Так, у відозві Генеральної Управи УНАКОР „До українського козацького народу!” зазначається: „Українське Вільне Козацтво УНАКОР приступає від дня 8.7.1943 року за згодою німецької влади до негайної активної праці у відбудові України в рамці великої Європи...” [109, арк. 13; 116, арк. 3].

Ставши на націонал-соціалістичну та фашистську платформу, І. Полтавець-Остряниця розраховував на підтримку нацистської партії, яка прийшла до влади в Німеччині. Отаман звертався з листом до Гітлера, в якому від імені українських козаків заявляв, що союзний договір в Брест-Литовську між Німеччиною та Україною залишається в силі та пропонував йому взяти в своє розпорядження козаків УНАКОР. Однак УНАКОР через фактичну відсутність прихильників не привернув уваги з боку Німеччини [361, с. 293].

Єдиною українською організацією на території окупованої поляками Західної України, яка стояла у відкритій опозиції до офіційної влади, була Українська Військова Організація (УВО), створена 1920 р. в Празі, на базі якої пізніше виникла Організація Українських Націоналістів (ОУН). Завдання УВО полягало в тому, щоб у випадку можливого конфлікту, в який буде втягнута Польща, виступити як організаційна збройна сила за незалежність України [134, арк. 72].

3-7 листопада 1927 р. на конференції українських націоналістів було створено Провід українських націоналістів, який у співпраці з окремими українськими національними групами (серед яких УВО) підготував і провів 27 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні Конгрес українських націоналістів, або

І Великий збір ОУН. В Конгресі взяли участь як представники від різних українських земель, так і від еміграції. Вони проголосили створення Організації Українських Націоналістів. Очолив ОУН уповноважений УВО за кордоном Є. Коновалець [53, арк. 184].

Своєю метою ОУН ставила „відновлення, впорядкування, оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави”. Відповідно до ідеології ОУН, тільки повне усунення всіх окупантів з українських земель відкриє можливості для широкого розвитку української нації в межах власної держави. Представники ОУН вважали, що відкидаючи орієнтацію на історичних ворогів, але в союзі з народами, які вороже відносяться до окупантів України, національна диктатура, що утвориться в процесі національної революції, забезпечить у тяжкий час боротьби силу української держави. Після відновлення державності національна диктатура перейде до створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з урахуванням відмінностей українських земель, які ввійдуть до складу української держави. У своїй зовнішньополітичній діяльності ОУН прагнула до досягнення меж, що охоплювали всі українські етнографічні терени [108, арк. 1].

Визнаючи ці засади, ОУН протиставлялася всім партійним і класовим угрупованням. Тому, окрім боротьби з поляками, яку вела ОУН, широко використовуючи акти саботажу та терору, вона також боролася з рештою українських емігрантських організацій [134, арк. 9].

На Конгресі українських націоналістів 27 січня – 3 лютого 1929 р. було ухвалено головні засади українського націоналізму. В час заснування УВО на початку 20-х рр. український інтегральний націоналізм ще не мав своєї окремо розробленої ідеологічної доктрини. Першим теоретиком, який здійснив спробу систематизувати головні постулати інтегрального націоналізму, був Д. Донцов („Націоналізм”, 1926 р.) [295; 365, с. 81]. Однак деякі українські національні діячі піддали різкій критиці роботи Д. Донцова за браком тут, на їх думку,

конструктивності. В керівництві ОУН постало питання реформування донцовського націоналізму, його пристосування до потреб і завдань ОУН. В цьому контексті почалося формування ще однієї течії націоналізму – „організованого націоналізму”. Культурі стихії та руйнуванню ідеології нового напрямку протиставили організуючі можливості нації, начала суспільного порядку, наголошуючи на ідеях національної єдності і солідарності. Незважаючи на це, значного поширення поміж членами ОУН, зокрема серед молоді, набули положення націоналістичного вчення Д. Донцова. Тому, фактично, в середовищі Організації ще до моменту її розколу в 1940 р. поширилися два різновиди інтегрального націоналізму. Помірковані члени ОУН та його старше покоління стояли на позиціях „організованого націоналізму”, а молодь перебувала під сильним впливом „вольового націоналізму” Д. Донцова [365, с. 83-86]. Після політичного розколу ОУН на мельниківську та бандерівську гілки, ОУН(М) сповідувала „організований націоналізм”, а ОУН(Б) – „вольовий націоналізм”.

В своїй діяльності члени ОУН керувалися так званим „Декалогом”, або „10 заповідями українця-націоналіста”, де проголошувалося: „Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарського потоку й поставив на грані двох світів творити нове життя.

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за Неї.
2. Не дозволиш нікому сплямити слави, ні чести Твоїї Нації.
3. Пам’ятай про Великі Дні наших змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімсти смерть Великих Лицарів.
6. Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба.
7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро Справи.
8. Ненавистю й безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоїї Нації.

9. Ані просьби, ані грозьби, ні тортури, ні смерть не приневолять Тебе зрадити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, багатства й простору Української Держави” [54, арк. 49; 197, с. 16].

Діяльність ОУН активізувалася, коли у 1933 р. краєвим провідником ОУН у Галичині став С. Бандера. Найвідомішою антипольською акцією оунівців в міжвоєнний період було вбивство 15 червня 1934 р. польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Учасники атентату та крайові керівники ОУН в Галичині польською владою були арештовані та засуджені до різних строків ув’язнення.

В міжвоєнний період керівництво ОУН намагалося налагодити співпрацю з Німеччиною як з можливим союзником у боротьбі проти Польщі та СРСР. В кінці 20-х – на початку 30-х рр. між Є. Коновальцем та начальником германської контррозвідки полковником Гемпом була укладена письмова угода, відповідно до якої ОУН отримувала матеріальну підтримку за надання німецькій контррозвідці даних про польську армію. Пізніше ОУН взяла на себе зобов’язання по підготовці бойових та диверсійних завдань на території Польщі, а щомісячні виплати досягнули 9000 рейхсмарок. В кінці 20-х рр. фінансування було припинене, а значна частина членів Організації була арештована [134, арк. 57]. Співпраця між ОУН та Німеччиною була відновлена наприкінці 1932 р.

В Німеччині не було єдиного ставлення до ОУН. Негативно відносилася до ОУН Націонал-соціалістична робітнича партія Німеччини, а її зовнішньополітичний відділ (АПА) аналізував політику та пресу ОУН. АПА інформував німецькі урядові інстанції, що ОУН є ворожою щодо Німеччини і небезпечною для німецьких інтересів. На противагу Націонал-соціалістичній робітничій партії, військові кола Німеччини ставилися до ОУН більш виважено. В 1938 р. Абвер встановив з ОУН контакт, передбачаючи в перспективі використати її у військовій кампанії проти Польщі [183, с. 121]. І хоч пакт про ненапад, підписаний між Німеччиною та СРСР 23 серпня 1939 р., змінив ситуацію, деякі німецькі військові залишалися послідов-

ними прихильниками співпраці з ОУН [183, с. 122]. Проте, не дивлячись на те, що частина еміграційних українських політичних сил, в тому числі й ОУН, напередодні війни певним чином співпрацювали з німецькою владою, про їх офіційне визнання зі сторони Німеччини мова не йшла. Як заявив генерал-фельдмаршал фон Рундштедт: „Про легалізацію будь-якої з цих партій не може бути й мови...” [75, арк. 26].

Після вбивства 23 травня 1938 р. у Роттердамі Голови Проводу ОУН Є. Коновальця, Організацію очолив полковник А. Мельник. Проте це загостило внутрішні суперечності в самій ОУН та призвело до її розколу в 1940 р. Актом від 10 лютого 1940 р. було проголошено про створення Револуційного Проводу ОУН, а у квітні 1941 р. на II Великому Зборі ОУН його Провідником було обрано С. Бандеру [110, арк. 40-40зв].

Розкол ОУН на сьогодні є одним з найменш досліджених питань історії українського визвольного руху 40-х рр. XX ст. Дослідники висловлюють різні припущення про причетність до розколу зовнішніх факторів, зокрема Німеччини, або „внутрішньої диверсії” прихильників С. Бандери. На думку В. Косика, розкол був закономірним наслідком внутрішніх протиріч в самій партії [183, с. 3].

Група полковника А. Мельника зосередила навколо себе в основному інтелігенцію старшої генерації, вихованої в австрійському дусі. ОУН(М) була готова співпрацювати з Німеччиною, оскільки від неї сподівалася отримати незалежність України. Група С. Бандери сконцентрувала навколо себе більшу частину української молоді. З позицій цієї групи, незалежність України можна було отримати в результаті взаємного виснаження Німеччини та СРСР [114, арк. 4].

Отже, поразка української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. зумовила першу велику хвилю української політичної еміграції в країни Європи. У період між Першою та Другою світовими війнами тут організаційно оформлюється український еміграційний національний рух. Його найвпливовішими складовими виступили ДЦ УНР, СГД та

ОУН, які ставили собі за мету відновлення на різних ідейних принципах української державності.

З початком Другої світової війни найвпливовіші українські еміграційні політичні осередки організували збройні сили, які вступили в боротьбу за відновлення державної незалежності України. Збройними силами ДЦ УНР виступили військові формування Т. Бульби-Боровця, спочатку під назвою „Поліська Січ”, а пізніше – „Українська Повстанська Армія” та „Українська Народна Револуційна Армія”.

2. 2. Виникнення Поліської Січі, ідейні засади її діяльності

Тарас Дмитрович Боровець народився 9 березня 1908 р. в селі Бистричі Костопільської округи (нині Березнівський район Рівненської області) в багатодітній сім'ї селян-бідняків. В даному випадку можна припустити, що ім'я „Тарас” не випадкове, а було дане дитині в честь народження Тараса Шевченка (9 березня народився Т. Шевченко), твори якого відігравали важливу роль у формуванні світогляду юного Боровця, адже як він сам пізніше згадував: „Кобзаря” я перечитував по кілька разів. Кожне слово вривалося в мою душу якоюсь невимовною силою. Кожний раз мені відкривалося щось нове, захоплююче” [212, с. 26]. Кличку ж „Бульба” Т. Боровець, за його власними словами, здобув ще в дитинстві: „Як тільки я почав спинатися на ноги, мене старші дражнили кличкою „Тарас Бульба”. За цю зневагу я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі я прочитав „Тараса Бульбу” Гоголя, то почав своїм ім'ям гордитися” [212, с. 21].

Хоча псевдонімом „Тарас Бульба”, ім'ям гоголівського персонажу однойменної повісті, представника козацьких мас, Т. Боровець був „охрещений” ще в дитинстві, цей псевдонім остаточно був за ним закріплений лише з нападом Німеччини на СРСР. З цього часу загони, якими він керував, означувалися „бульбівцями”. В радянській історіографії цьому терміну, поряд із терміном „бульбаші”, надавалося суто негативного значення.

У підпіллі Т. Боровець був також відомий під псевдонімами „Чуб”, „Гонта”, „Байда”, „Старий”, „Бистриченко”, „Батько”, „Коненко”.

Формування, становлення юної особистості Т. Боровця та процес первинної соціалізації в значній мірі відбувалися під впливом розповідей його діда Юліана Харитоновича про славні діяння предків у боротьбі з ворогами України [212, с. 21]. Вагомий вплив на формування світоглядних орієнтирів Т. Боровця з раннього дитинства мала і християнська мораль з її демократичними устоями, адже сім'я, в якій він зростав, була глибоко релігійною.

Матеріальні нестатки спонукали юного чотирнадцятирічного Тараса рано стати на шлях самостійного життя – працювати каменотесом у місцевих гранітних кар'єрах. Складна фінансова ситуація в сім'ї не давала йому також змоги здобути повний курс навчання в школі, і він займався, головним чином, самоосвітою, вже в дитинстві вражаючи оточуючих широтою свого кругозору. „Технічні процеси виробництва мусиш ґрунтовно засвоїти довголітньою роботою по всіх цехах. А загальні знання мусиш здобувати собі сам. Коли до жодної школи нема доступу, мусиш учитися сам, поза школою. Мусиш заробити гроші руками, щоб збагатити свою голову”, – в цій складній ситуації таку позицію радив займати Т. Боровцю в житті його колега по роботі [212, с. 24].

В 1930 р. Т. Боровець був призваний у польську армію, де відбував військову повинність до 1931 р. Військову службу він проходив у третьому полку гірської піхоти в Бельську. За згадками його однополчанина І. Меленчука, Т. Боровець був у першому взводі, до якого вибирали найбільш фізично розвинених юнаків. Оскільки Т. Боровець був писемною людиною, його призначили до полкової канцелярії. Але, як військовослужбовець-українець та „неблагонадійний елемент”, він не мав змоги просуватися по військовій кар'єрі у польській армії. Тому через вісім місяців звільняється у запас як єдиний син-утримувач своїх старих батьків [260, с. 2] та одружується з чешкою Анною Опачинською.

Українські землі Полісся та Волині в міжвоєнний період, перебуваючи під контролем Польщі, постійно відчували на собі натиск шовінізму. Така політична дійсність сприяла утвердженню тут різноманітних українських національно-політичних рухів, які проголошували національне звільнення та побудову власної державно-правової системи [109, арк. 8]. Т. Боровець, перебуваючи в центрі цих подій, дуже рано поринає у вир політичного життя та стає палким прихильником концепції „Української Народньої Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою” [212, с. 36]. Цьому сприяло знайомство Т. Боровця з діячами екзильного Уряду УНР: сотником Василем Раєвським та полковником Іваном Литвиненком.

У своїх спогадах Т. Бульба-Боровець стверджував, що вся його підпільна робота напередодні та революційно-повстанська діяльність в часи Другої світової війни здійснювалася відповідно до завдань та директив екзильного Уряду УНР, зокрема Президента А. Лівицького. Однак відсутність будь-яких документів, на думку деяких дослідників, ставить під сумнів ці твердження Т. Бульби-Боровця, а його зв'язки з сотником В. Раєвським та полковником І. Литвиненком носили приватний та епізодичний характер.

Так, відомий дослідник цього питання В. Косик зазначає, що твердження Т. Боровця про те, що його діяльність відбувалася з ініціативи та розпоряджень екзильного Уряду УНР у Варшаві не підтверджується ні самим А. Лівицьким, ні даними жодного іншого документу. Натомість, вчений, посилаючись на німецькі архівні джерела, говорить, що після окупації німецькими військами Польщі центр УНР переміщується з Варшави до Парижу, головою якого став В. Прокопович. А. Лівицький, залишившись у Варшаві, потерпав матеріально, і німці, аби мати його прихильність, виплачували йому місячну пенсію (починаючи від жовтня 1941 р.). Тому: „В такій ситуації не виглядає правдоподібним, що А. Лівицький займався небезпечною революційною діяльністю” [429, с. 27]. Таким

чином, В. Косик твердить, що у Варшаві не було жодного Уряду УНР, який давав би доручення Т. Бульбі та що твердження Т. Бульби-Боровця про його зв'язки з ДЦ УНР у Варшаві належать до „політичної містифікації” [322, с. 54].

Свідчень про активну організаційну діяльність А. Лівницького напередодні та в часи війни німецькі документи не дають. В донесенні про події в СРСР від 14 листопада 1941 р. начальник німецької поліції безпеки і служби безпеки (СД) зазначав, що УНР під керівництвом Лівницького діє, але має розголос лише у колах небагатьох офіцерів-соратників Петлюри та у деякої частини духовенства. Серед населення ставлення до УНР на даний момент є байдужим [203, с. 57].

За словами Т. Бульби-Боровця, нагляд німців над діями А. Лівницького у Варшаві жодним чином не впливав на перебіг революційних подій, оскільки „майбутня акція мусить вестися дуже обережно та так, наче б Президент про неї „нічого не знає” [212, с. 162]. У своїх роздумах про А. Лівницького, його діяльність, Т. Бульба-Боровець дає Президенту УНР в екзилі таку характеристику: „Ця людина робила дуже багато тактичних помилок. За всі ці помилки ми його не любили. Ми всі вважали, що він зробив особливо велику помилку тим, що перед війною не виїхав на нейтральну територію, бодай до Швейцарії. Одначе... якби в часі війни його не було з нами, то це була б ще більша його помилка. Без такого далекозорого, досвідченого політичного провідника ми самі напевно допустили б дуже багато катастрофічних помилок.

... Не тікаючи далеко від України, наш Президент мав змогу жити одним духом з цілою поневоленою нацією” [212, с. 184]. Сам А. Лівницький у своїй промові на Першій Сесії УНРади в липні 1948 р. зазначав, що напередодні й у часи Другої світової війни німці вороже ставилися до ДЦ УНР і він працював в особливо тяжких умовах: „Тому лише окремі співробітники Уряду виконували ту чи іншу роботу в обороні прав української людности, а деякі його відпоручники взяли активну участь в акції збройного спротиву німецької окупації” [283, с. 141].

Відповідно до цієї позиції, Т. Боровець не згадує про зв'язок з ДЦ УНР у своєму виступі в „Гетьманській громаді” у Кракові 26 липня 1940 р. Критикуючи гетьманський рух, він сказав: „... я не є ані демократ, ані соціаліст, ані так званий „гурра-націоналіст”. Мало того. Мені досі навіть було заборонено зватись українцем. Отже я є „тутейшим” поліщуком” [49, арк. 2; 245].

Всі впливові еміграційні українські політичні сили в міжвоєнний період проголошують гасло незалежності України, а в період війни створюють збройні формування для реалізації цього гасла. ДЦ УНР в екзилі також міг мати свої військові сили, якими, на нашу думку, стали збройні формування Т. Бульби-Боровця. В ряді досліджень, присвячених діяльності еміграційного Уряду УНР зазначається, що Т. Бульба-Боровець керувався у своїх діях директивами А. Лівичького [346, с. 239; 347, с. 586]. Про це, зокрема, згадує син А. Лівичького М. Лівичький у спогадах „ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками”: „Це з рамени президента А. Лівичького і його оточення отаман Т. Бульба-Боровець пішов в Україну ще перед початком німецько-совєтської війни, а опісля отримав вказівки розпочати повстанську акцію проти німецької окупації” [222, с. 69]. В іншому дослідженні, присвяченому ДЦ УНР в екзилі, говориться, що Президент УНР А. Лівичький доручив отаманові Т. Бульбі-Боровцю створити повстанські загони, які фактично започаткували широкий повстанський рух вже восени 1941 р. [283, с. 133]. Підпільно-революційну і повстанську діяльність Т. Бульби-Боровця з екзильним Урядом пов'язує і значна частина енциклопедичних видань [438, с. 348; 439, с. 161]. Водночас, діяльність еміграційного Уряду УНР в 1939 – 1944 рр. в контексті формування Української Повстанської Армії отаманом Т. Бульбою-Боровцем – це „білі плями”, що вимагають детального джерельного дослідження [283, с. 193].

Про зв'язок Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР в період Другої світової війни також свідчить ряд документів, виданих Т. Бульбі-Боровцю в післявоєнний період президентами еміграційного Уряду. 17 липня 1947 р. Президент і Головний

Отаман УНР в екзилі А. Лівницький видав Т. Бульбі-Боровцю уповноваження про можливість ведення ним переговорів як з українцями, так і з представниками інших держав в справі визвольної боротьби України. В цьому ж документі отаман Т. Бульба-Боровець називається колишнім Головнокомандуючим українських повстанських військ [167, арк. 1]. Грамотою від 10 вересня 1975 р. Президента УНР в екзилі М. Лівницького Т. Бульбі-Боровцю було присвоєно Воєнний Хрест відповідно до закону від 8 березня 1958 р. про відзначення сорокової річниці (1917 – 1957 рр.) відродження українських збройних сил [168, арк. 1]. „За віддану й жертвну підтримку Державного Центру УНР в екзилі в його боротьбі за волю і державну незалежність України” 1992 р. Т. Бульба-Боровець був нагороджений посмертною грамотою Президента УНР в екзилі М. Плав’юка у зв’язку з відновленням державної незалежності України [177, арк. 1].

Підтверджують зв’язки Т. Бульби-Боровця з А. Лівницьким й інші матеріали, зокрема лист єпископа Мстислава до Т. Бульби від 15 листопада 1942 р. В листі єпископ закликає отамана ліквідувати його антинімецьку позицію та апелює до особи Президента А. Лівницького як до авторитета для Т. Бульби-Боровця. Єпископ Мстислав звертається до отамана: „... коли Ви дійсно зайняли протинімецьке становище і, не дай Боже, дійсно провадили боротьбу з німецькою владою на Україні, – то, як Архіпастир, якому доля доручила опіку над рідними йому по крові братами та над їхнім загальним добром, змушений був би тоді гостро і прилюдно осудити цей Ваш нерозважний крок... Але в це я не вірю, як не вірять в це і багато інших, а між ними, як мені передають, і А. М. Лівницький” [170, арк. 2].

В бандерівському „Суспільно-політичному огляді південної частини Рівненської області за місяць листопад 1943 р.” також є факт, який засвідчує зв’язок Т. Бульби-Боровця з представниками УНР. 24 жовтня 1943 р. на Крем’янецьчині по дорозі з Борщівки в Горанці бандерівцями був затриманий юнак, в якого знайдено „грипс” від Йосипа Кондратюка до Михайла Козицького. Й. Кондратюк тут згадує про бульбівську літературу

і радить останньому нав'язати контакти з колишніми петлюрівськими вояками та обіцяє скорий прихід Бульби. Й. Кондрастюк визначає в українському революційному русі дві течії, серед яких ОУН, що має партизанські загони, та УПА на чолі з полковником Бульбою, або УНР [119, арк. 28; 147, арк. 163].

У післявоєнний час Т. Бульба-Боровець в еміграції організовує Українську Національну Гвардію (УНГ), яка була „продовжувачем визвольно-революційних традицій Петлюрівського руху з 1917 – 20 рр. і УПА та УНРА з часів 2-ї світової війни” та стояла на політичній платформі УНР [343, с. 1, 8].

Пов'язує Т. Бульбу-Боровця з ДЦ УНР і радянська історіографія. Так, український радянський публіцист Ю. Мельничук в своїх роботах наводить приклад „народного фольклору”, де Т. Бульба-Боровець пов'язаний з УНР: „З Бульби горе-УНРівський отаман...” [339, с. 176; 340, с. 79].

На сьогодні вивчення зв'язків Т. Бульби-Боровця з ДЦ УНР потребує проведення подальших джерельних досліджень, головним чином зосереджених на матеріалах Уряду, розміщених в його іноземних архівах.

Т. Бульба-Боровець стверджує, що він в 1932 – 1933 рр. при підтримці сотника В. Раєвського та полковника І. Литвиненка заснував на Поліссі Українське Національне Відродження (УНВ) – невелику просвітню підпільну організацію, яка ставила перед собою завдання в майбутньому реорганізуватися у військово-революційну формацію. Очолив УНВ Т. Боровець.

І. Литвиненко входив до складу II-го розвідувального відділу штабу військового міністра ДЦ УНР, завдання якого полягало в підтримці нелегальних зв'язків з українськими землями та організації тут таємних осередків, які б у відповідний час включилися у збройну боротьбу [222, с. 23, 27]. Одним із таких таємних осередків і було УНВ. Т. Бульба-Боровець, відповідно до завдань розвідувального відділу штабу військового міністра та особистих вказівок І. Литвиненка, з метою налагодження підпільної мережі неодноразово нелегально переходив польсько-радянський кордон у межі УРСР.

За словами Т. Бульби-Боровця, УНВ мало свої чітко розроблені завдання та морально-ідеологічні основи і помітно вплинуло на підняття національної свідомості поліського населення. Серед основних завдань УНВ були:

- у своїй діяльності не виступати як політична партія;
- у суворому підпіллі переформуватися у військово-революційну організацію;
- для більш широкої роботи серед населення краю використовувати різні організації, включно до євангельських сект, які мали повну свободу своєї діяльності;
- членство в організації повинно базуватися на принципах довіри, а не масовості;
- світоглядно, не включаючись в жодну політичну партію, стояти на державницькій платформі політичного та мілітарного руху С. Петлюри та вести свою боротьбу під державним прапором Української Народної Республіки.

Всю зброю в своїй боротьбі УНВ зорієнтувало на боротьбу проти комуністичної партії, оскільки вважалося, що Польща являлася не головним і тимчасовим ворогом [212, с. 38-41].

Відсутність прямих документальних матеріалів або згадок учасників цих подій, на думку деяких вчених, ставить під сумнів факт існування та діяльності УНВ [288, с. 125]. Опосередковано засвідчують існування просвітньої підпільної організації польські донесення суспільно-політичного відділу управління поліції Волині (фонд обласного архіву Рівненської області), де зазначається, що у селі Бистричі (місце народження Т. Боровця) діяв гурток ОУН, члени якого у травні 1933 р. вивісили над дахом поліцейської управи український національний прапор з написом „УВО” [288, с. 125-126]. На нашу думку, представники суспільно-політичного відділу управління поліції Волині, які свідчили про напис „УВО” помилилися, оскільки УВО ввійшла до складу ОУН ще в 1929 р. Сам же Т. Бульба-Боровець членом ОУН ніколи не був. Тому, найбільш імовірно, що над дахом поліцейської управи з’явився український прапор з написом „УНВ”.

А. Лівницький у своїй промові на Першій Сесії УНРади в 1948 р. зазначав, що до початку Другої світової війни Уряд УНР мав постійні зв'язки з радянською Україною. Для цього існувала окрема організація, яка видавала журнал „Незалежна Україна” та різні відозви. Назву цієї організації та її членів А. Лівницький не називає. Він стверджує: „Ще не настав час викладати подробиці про ті інтимні зв'язки...” [283, с. 140].

Орієнтовна боездатна кількість військ Поліської Січі на 1941 р. за різними оцінками становила від 3 до 10 тисяч чоловік. Основна кількість збройних партизанських відділів Т. Бульбою-Боровцем була сформована починаючи з 1 серпня 1940 р., коли він переходить кордон між зонами впливу Німеччини та СРСР, і до середини серпня 1941 р., коли розпочався генеральний наступ проти радянських військових сил. За такий короткий період зібрати подібну армію на території без жодної підтримки місцевого населення досить важко. Тому це свідчить про певну організаційну роботу напередодні військової агресії Німеччини проти СРСР. Інституціолізованою основою цієї організаційної роботи і було УНВ.

Як засвідчують німецькі архівні документи, Т. Боровець після захоплення Польщі німецькими військами, здійснив спробу організувати на Україні рух опору під назвою „Вільне козацтво” [10, арк. 107]. Більшою інформацією про існування Вільного козацтва Т. Боровця дослідники не володіють. Взагалі, Вільне козацтво, як українські добровільні військово-міліційні з'єднання, відоме ще з часів української національної революції 1917 – 1921 рр. Ідея Вільного козацтва зустрічається і в пізніші часи [238]. Напередодні нападу Німеччини на СРСР на Поліссі та Волині діяли українські збройні формування „Вовків” та „Поліське лозове козацтво” як збройні відділи ОУН [351, с. 230]. На думку деяких вчених, Поліське лозове козацтво було створене Т. Боровцем як територіальна „січ” після його переходу у серпні 1940 р., відповідно до таємного плану, прийнятого А. Лівницьким 20 червня 1940 р., радянського кордону [429, с. 106]. Якихось документальних підтверджень таких припущень немає. Проте, безперечно, після переходу

Т. Боровцем польсько-радянського кордону ним була створена певна мілітарна організація.

Такою організацією, на нашу думку, стало збройне крило („радикальне вираження”) культурно-просвітницького осередку УНВ, основним завданням якого було підняття рівня національної свідомості поліщуків. Як відомо, найбільш активною частиною населення в подібних випадках є представники молодого покоління з притаманним їм юнацьким максималізмом, що часто змушує молодих людей радикально захищати свої інтереси, в тому числі і зі зброєю в руках. Як згадує Т. Боровець: „Наша організація (УНВ. – Авт.) поступово зміцнювалась, скеровуючи свою діяльність на більш успішне плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій. Ми ясно побачили, що поруч політичних організацій потрібні також організації військового характеру” [212, с. 40]. Якщо цю тезу Т. Бульби-Боровця про „плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій” пов’язати з Вільним козацтвом, про яке йдеться в німецьких архівних джерелах, то останні можуть свідчити про існування УНВ. Між „Вільним козацтвом” та „Поліською Січчю”, створеною Т. Боровцем пізніше, існує і типологічна подібність назв. Семантично вони символізують відновлення традицій державотворчої боротьби часів Гетьманщини. Однак дані припущення не підкріплюються жодним фактичним матеріалом.

На цей період припадає літературна діяльність Т. Боровця. Під псевдонімом „Бистриченко” він пише п’яти томний твір „Людоїди”, де описує часи голодомору в Україні 30-х рр. XX ст. та переслідування українського населення органами НКВС. Матеріалом для твору, очевидно, стали спостереження, які сам автор мав змогу вести, переходячи радянсько-польський кордон у межі УРСР на початку 30-х рр., виконуючи кур’єрські місії екзильного Уряду УНР. В книзі „Пан депутат у сеймі” він висміює польський парламентсько-демократичний устрій та здійснює напади на високопоставлених польських урядовців [10, арк. 106].

У деяких документах та наукових дослідженнях замість літературного псевдоніму „Бистриченко” звучать фонетично модифіковані за початковою приголосною його варіанти „Ристриченко” та „Пистриченко”. Це, на нашу думку, є помилковим, адже не враховується суть його походження. Найбільш імовірно, що точнішим є псевдонім „Бистриченко”, оскільки він походить від назви населеного пункту, в якому народився Т. Боровець – села Бистричі.

Напередодні Другої світової війни ОУН посилила свою діяльність і стала на шлях політичних вбивств та актів саботажу щодо польської влади. У червні 1934 р. оунівцями було здійснено вбивство польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. І хоч польська влада одразу розгромила Краєвий Провід ОУН у Галичині й арештувала організаторів атентату, в концтаборі Береза Картузька опинилися також „непевні” елементи, які так чи інакше виступали проти Польщі.

Всі, хто спрямовувався до ізоляційного табору отримували листа: „На підставі припису статті 2-ої розділу І. Розпорядження Президента Речіпосполитої з 17.VI.1934 р. в справі осіб, що загрожують загальній безпеці, спокоеві і ладові, заряджую притримання і відставлення вас до місця відокремлення в Березі Картузькій” [225, с. 202]. Стосувалося це і Т. Боровця, якого було засуджено на 3 роки ув’язнення за його нібито відносини з націоналістами ОУН, а також у зв’язку з написанням книги антипольського спрямування „Пан депутат у сеймі”. Як свідчать документальні дані, за зразкову поведінку Т. Боровця звільнили через 9 місяців [10, арк. 106-107].

Твердження про дострокове звільнення за зразкову поведінку суперечить спогадам самого Т. Бульби-Боровця: „Вийшовши з „дубини” (Так він називає карцер в Березі Картузькій. – Авт.) та доплентавшись за допомогою товаришів до свого сінника в камері, де я раніше ніяк не міг спати, я щойно тоді повністю зрозумів, яка то благодать і розкіш лягти повним ростом на соломі та дихати на повні груди смердючим густим повітрям!...” [212, с. 50]. Звичайно, в карцер за зразкову поведінку не поміщали.

На думку П. Мірчука, дострокове звільнення в'язнів, яке розпочалося вже з вересня 1934 р. було пов'язане з тим, що заснування концентраційного табору в Березі Картузькій для політичних в'язнів (розпорядження президента польської держави І. Мосціцького від 17 червня 1934 р.) створювало для Польщі погану славу в очах цивілізованого світу. Через це „після першої хвилини захоплення польської влади „місцем відокремлення” в Березі Картузькій, як прекрасним засобом тероризування українського населення та власної польської опозиції до існуючого режиму, швидко прийшло деяке опам'ятання...” [350, с. 431].

Перебуваючи в ув'язненні, Т. Боровець налагодив особисті стосунки на рівні знайомства з іншими політичними в'язнями, які в подальшому брали активну участь у русі опору. За його ж згадками, тут він „познайомився та подружив з багатьма товаришами із всіх тих націй, які там були „зарепрезентовані” [212, с. 51]. В період поки Т. Боровець був в'язнем Берези Картузької (між серпнем 1934 – березнем 1935 рр.) тут також перебували Роман Шухевич (липень 1934 – січень 1935 рр., згодом переведений до в'язниці у Львові), Геннадій Янкевич (серпень 1934 – жовтень 1935 рр.), Іван Мітринга (точні дати невідомі), Роман Бжеський (липень 1934 – березень 1935 рр.) та інші [350, с. 431-434].

Після звільнення Т. Боровець займається організацією роботи гранітних кар'єрів на Поліссі. Літом 1936 р. в селі Карпилівка Сарненської округи (нині Рокитнянського району Рівненської області) він відкриває свій власний гранітний кар'єр. У його приватну власність переходять й інші кар'єри. В найкращі роки на цих підприємствах працювало до 500 робітників [260, с. 2]. Це підтверджують і німецькі архівні дані, де зазначається, що завдяки власним зусиллям Т. Боровець зміг придбати каменоломню і отримував значні замовлення з різних польських міст, в тому числі і Варшави [10, арк. 106]. Економічна стабільність підприємств Т. Боровця давала йому змогу фінансувати з власного бюджету різні заходи

національно-просвітницького характеру серед українського населення.

Про авторитет Т. Боровця та професіоналізм працівників його кар'єрів свідчить такий факт. Згідно заповіту Ю. Пілсудського, після смерті його серце поховали у могилу матері у Вільнюсі. Замовлення на виробництво надгробного пам'ятника для поховання отримала фірма Т. Боровця. Його каменотеси виробили надгробний пам'ятник, вибили на ньому напис польською мовою „Матка й серце сина” і встановили на литовському кладовищі [260, с. 2; 415, 13 березня].

Але Т. Боровець, як колишній в'язень Берези Картузької та „непевний елемент”, постійно перебуває під пильним контролем польської влади, від якої систематично мав утиски. Отримавши в 1937 р. заборону жити у прикордонній зоні, він переїздить углиб Польщі, до Варшави, де і зустрічає жакливе „пекло новітньої війни”, стає очевидцем початку найтрагічніших подій ХХ ст. Тут він деякий час працює в допомоговому комітеті, що був організований у столиці Польщі зусиллями варшавських українців на чолі з Юрієм Липою, який займався справами допомоги біженцям-українцям. Однак Т. Боровець через напружені стосунки з керівництвом залишає посаду секретаря комітету та виїжджає з Варшави до Кракова, де займається організацією вугільного виробництва, пізніше до міста Холм [212, с. 63], де мав власну типографію [10, арк. 107].

За словами Т. Бульби-Боровця, в листопаді 1939 р. у Холмі відбулася нарада керівництва УНВ у складі І. Литвиненка, В. Расвського та Т. Боровця. Було прийнято рішення про повернення Т. Боровця на Полісся, щоб тут „заснувати свою базу, перевести повну реорганізацію всіх наших сил, змілітаризувати УНВ та інші співзвучні наші організації, скоординувати їх роботу і так разом з народом реагувати на розвиток подій” [212, с. 74]. Було також вирішено підготувати детальний план політично-мілітарної акції демократичних сил на території України на випадок німецько-радянської війни партизанськими методами. Проект плану був поданий для подальшого опрацювання Військовому міністру та Начальнику Генераль-

ного штабу УНР генералові В. Сальському та його заступнику полковнику А. Валійському. План був ухвалений 20 червня 1940 р. Президентом і Головним Отаманом військ УНР А. Лівіцьким на таємному засіданні Державного Центру. Т. Боровця призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, і він отримав наказ повернутися в Україну для реалізації щойно затвердженого документу [212, с. 75; 214, с. 142].

М. Лівіцький у своїх спогадах зазначає: „... якщо отаман Бульба-Боровець твердив, що він діяв за пляном, випрацьованим генеральним штабом УНР, то в цьому випадкові не йшлося про якийсь новий, спеціально для отамана Боровця випрацьований плян, а про загальну, прийняту ще в 20-их роках засаду штабу генерала Сальського: так підготувати ґрунт, щоб на місцях в Україні створити можливість для захоплення влади місцевими повстансько-збройними відділами ще до приходу чужого війська...” [222, с. 28].

Перехід Т. Боровцем кордону між зонами впливу Німеччини та СРСР разом із зв'язковою Валентиною Кульчинською відбувся 1 серпня 1940 р. в околицях міста Володави через річку Буг. У сутичці з радянськими прикордонниками В. Кульчинська гине [212, с. 82; 241, с. 10]. Я. Гайвас зазначає, що з початку 30-х рр. перейти західний кордон СРСР було дуже тяжко. У Володаві, на Підляшші, де через кордон переправився у 1940 р. Т. Боровець, був нелегальний перехід ОУН(М). Проте через небезпеку протягом всього 1940 р. організаційні чинники ОУН(М) не наважувалися використати цей коридор [216, №10].

За деякими даними, Т. Боровець у цей час був агентом Абверу і його перехід в межі СРСР у середині 1940 р. з метою підривної роботи був ініційований нацистською військовою розвідкою. Про контакти Т. Боровця напередодні Другої світової війни з німецькими військовими інстанціями не повідомляється в жодному німецькому документі. Не зазначає про це і сам Т. Боровець. Очевидно, така думка підтримується деякими сучасними дослідниками з посиланнями на радянську

історіографію, яка, виходячи з усіх подальших зв'язків Т. Бульби-Боровця з вермахтом, беззаперечно зараховувала всю його діяльність як до „агента німецької розвідки” [404, с. 373; 412, с. 131].

Т. Боровець, перейшовши польсько-радянський кордон в межі УРСР, розпочинає організаційну діяльність серед місцевого українського населення щодо створення військово-революційної організації – Поліської Січі Української Повстанської Армії. В історіографії існують різні припущення щодо часу її створення (починаючи з другої половини 1940 р. і до перших місяців німецько-радянської війни). Найбільш імовірно, що Поліська Січ виникла у червні – серпні 1941 р. [290, с. 70]. В „Хроніці „Поліської Січі” в газеті „Гайдамака” від 21 вересня 1941 р. зазначається, що цілий рік до початку німецько-радянської війни Т. Боровець в підпіллі вів підготовчу роботу по створенню Поліської Січі [207, с. 162; 243, с. 3].

Згідно плану, УПА мала поділятися на окружні частини – січі („Поліська Січ”, „Волинська Січ”, „Полтавська Січ”). А щодо Українського Національного Відродження, то з нападом Німеччини на СРСР воно припиняє своє існування, натомість з'являється Українська Повстанська Армія, але: „З уваги на те, що на практиці всі інші запроектовані Січі УПА не проявили своєї діяльності крім Поліської Січі, то й уся повстанська акція спочатку коротко називалася „Поліська Січ” [212, с. 103]. А. Жуківський у своїх матеріалах зазначає, що назва „Поліська Січ” була ніби відлуння „Карпатської Січі” – збройних військових формувань Карпатської Республіки (1938 – 1939 рр.) [435, с. 53]. Означення „поліська” зумовлюється поліським регіоном діяльності організації. З часу закріплення Поліської Січі в Олевську іноді для її означення використовувалася назва „Олевська Січ” [81, арк. 27; 82, арк. 12]. Назва ж „Українська Повстанська Армія” нагадувала останню фазу визвольної боротьби кінця 20-х рр. [435, с. 53].

Т. Боровець з початком війни між Німеччиною та СРСР починає вживати псевдонім „Бульба”. В деяких документах поряд з псевдонімом Т. Боровця „Бульба” зустрічається

псевдонім „Боровик” [115, арк. 10; 164, арк. 1]. Крім того, в період діяльності Поліської Січі прихильники Т. Боровця називали його „Батьком” [153, арк. 2].

Основний аргумент Т. Бульби-Боровця, чому не було спроб реалізації плану всенародного повстання, виходив із складності військово-політичної ситуації: при нападі Німеччини на СРСР остання автоматично переходить на сторону союзників аж до закінчення війни. Це означало, що за допомогою Великобританії та США СРСР виходить на сторону переможців. Було ясно, що Україна і надалі залишатиметься в складі Радянського Союзу, аж доки не назріє конфлікт між демократією Заходу та комунізмом Сходу. Виходячи з цих міркувань, республіканці (УНР) одразу готувалися до того, щоб бути „невгасаючим невлотимим вогнищем революційно-збройної боротьби України” [212, с. 101]. Керівництво УНР у Варшаві категорично заборонило піднімати загальне повстання проти німців на окупованій території.

З нападом Німеччини на Радянський Союз німці, окрилені військовими перемогами, основну увагу приділяли фронту, просуваючись головними шосейними шляхами, лише іноді з’являючись у селах [99, арк. 1]. Після наступу німецьких військ на Східному фронті, Поліська котловина була ними не зачеплена, тому там виникла можливість створити українські національні військові з’єднання, не вводячи їх у конфлікт із вермахтом [360, с. 408]. Тут діяли розрізнені радянські військові загони: „... коли німецькі війська брали Смоленськ та Київ, у їх глибокому запіллі, а саме в трикутнику Пінськ – Мозир – Коростень, бродили розбиті частини советських дивізій, частин військ НКВД, міліції та всяких інших советських організацій, що з вибухом війни носили зброю” [212, с. 122].

Напередодні окупації міста Сарни (Рівненська область) німецькими військами Т. Бульба-Боровець з невеликою кількістю своїх прихильників, озброєних лише одним пістолетом, роззброїли більшовицьку міліцію і місто перейшло в їх управління. З приходом німецьких військ Т. Бульба-Боровець за власною ініціативою отримав завдання організувати міліцейські

сили з метою очищення лісів в північній Волині від розрізнених загонів більшовиків [10, арк. 107].

Для керівництва окупованими українськими землями німці створили щось на зразок імперського міністерства – Рейхскомісаріат в Рівному на чолі з Еріхом Кохом. Розміщення центру Рейхскомісаріату не в Києві, а в Рівному означало, що німці збиралися управляти Україною як колонією з відсутністю будь-яких проявів автономії. Відповідно до колишнього обласного територіального поділу країни, на території Рейхскомісаріату були створені генерал-губернаторства (провінції), на чолі яких стояли генеральні комісари. В свою чергу генерал-губернаторства поділялися на округи – гебітскомісаріати на чолі з гебітскомісарами.

До складу гебітскомісаріату входило декілька районів, в кожному з яких був районний господарський керівник – крейсландвірт (як правило, німець) та районний шеф із представників місцевих жителів. На групу сіл призначався ляндвірт, який окрім господарських функцій відповідав також і за політичну обстановку місцевості. В районах і селах були створені районні та сільські управи, які на перших порах мали видимість виборних.

Німцями були також створені спеціальні каральні органи, найвищим серед яких була політична поліція СД, що знаходилась в безпосередньому підпорядкуванні гестапо. В містах і районах, окрім німецької жандармерії, розміщувалася українська поліція із представників місцевих жителів. Її офіційна назва – „шуцманшафт”, а поліцаїв – „шуцмани”. Поліція була також і у великих селах. Вона виконувала офіційну функцію боротьби з порушниками „громадського порядку”. Справи так званих „кримінальних злочинців” розглядала окружна кримінальна поліція [99, арк. 2-4].

Шеф СД Волині та Поділля Пютц з погодження гебітскомісара Беєра призначає Т. Боровця комендантом служби безпеки в Сарненському і Олевському округах. Голова Олевської районної управи Б. Симонович згадував про Т. Бульбу-Боровця: „Як тільки почалась війна між Німеччиною і

Радянським Союзом, Боровець був призначений німцями на керівну роботу по лінії служби безпеки на території Сарненського і Олевського округів”¹. Т. Боровець, отримавши такі повноваження, створює озброєну групу під назвою „Поліська Січ” [105, арк. 4]. Після прибуття на Полісся німецьких військ відділ був залегалізований німецькою владою. На його базі утворилася українська міліція. Команда 213 Німецької дивізії, до якої звернувся Т. Бульба-Боровець, дала дозвіл 8 серпня 1941 р. на формування Поліської Січі в кількості 1 тисячі козаків, завданням якої мала бути нейтралізація розповсюджених більшовицьких партизанів і парашутистів, які проявляли свою діяльність на Поліссі. Німецьке командування пообіцяло забезпечити загін озброєнням та одностроєм [207, с. 162-163; 243, с. 3].

Як зазначає Т. Бульба-Боровець в „Армії без держави”: „Ми переставляємо військо УПА на офіційну „міліцію”, організовуємо в Сарнах Окружну Команду Української Міліції” [212, с. 122-123]. Всі звернення до німців з домаганням визнати Поліську Січ як окрему національну військову частину успіху не мали. Представники німецької влади аргументували це тим, що в справі організації української армії вони ще не мають жодних наказів від вищих чинників. Через це генерал Кацінгер погодився на піввійськову, півміліцейську акцію спеціально для поліського регіону. Українська міліція на Поліссі, таким чином, мала право діяти без всіх тих обмежень, які стосувалися міліції інших регіонів: „Цього нам було досить. В очах німців ми лишалися далі, як міліція, а для себе ми, хоч і неофіційно, діяли і рахували себе як українське національне військо” [212, с. 125].

Дозволом на утворення Поліської Січі вермахт вирішував проблему знищення радянських партизанських сил на досить значній території Полісся, а також позбувався можливості виникнення, в особі українських повстанців, руху опору в тилу. На початковому етапі війни проти СРСР Німеччина,

¹ Цит. за: Шелюг М. ОУН: сторінки історії (у запитаннях і відповідях). – Житомир: Видання газети „Житомир”, 1997. – С. 15.

зіткнувшись з дефіцитом живої сили для знищення оточених з'єднань Червоної армії, була зацікавлена в підігріванні національно-визвольної діяльності українських напіввоєнізованих і радикальних організацій та йшла з ними на співробітництво. З початком Другої світової війни німецька армія творила до певної міри другий політичний фактор в Німеччині [296, с. 3].

Така картина формування УПА, що мала на початковому етапі свого існування назву „Українська Повстанська Армія Поліська Січ” (УПА-ПС), подається в мемуарах Т. Бульби-Боровця „Армія без держави”: „Револьюційні ідеали Української Народньої Республіки... знайшли пригожий ґрунт в поліських багнях та лісах. На голих скелях і в трясовині ці ідеали вирости в національно-державний чин у формі Української Повстанської Армії. Ось де треба шукати генези УПА об'єктивному історикові нашої бурхливої доби. В національному ренесансі цілої Поліської Округи” [212, с. 103]. Цю думку підтримують також деякі сучасні українські історики.

У свою чергу, В. Косик, спираючись на німецькі архівні матеріали, подає інше бачення цієї проблеми: „У серпні 1941 р. Тарас Бульба організував збройний загін української міліції. Дозволений і озброєний вермахтом, його загін... називався „Поліська Січ”, займався прочищенням болотистого й лісистого району північно-західної України (частково Білорусі) від залишків Червоної армії та від радянських партизанів” [184, с. 239], тому Поліську Січ, „яка виконувала завдання для німців, ніяк не можна вважати початком УПА, як це роблять деякі автори” [204, с. 11]. Не заперечує своїх зв'язків з німецьким командуванням і сам Т. Бульба-Боронець: „Німці намагаються використати наші сили для своїх цілей, а ми намагаємось використати своє упривілейоване становище...” [212, с. 123].

Крок Т. Бульби-Боровця до співпраці з німцями був не виявом прихильності до окупантів, а далекоглядністю його політики. Воювати на два фронти – проти Москви та Берліна – було б дуже важко, тому він дотримується позиції не вступати у збройну боротьбу проти німецьких військ одразу, а почекати

поки Німеччина та СРСР знесиляться у боротьбі один проти одного. Адже проєктовані тактичні дії відзначалися великою гнучкістю: „... бити постійно того, хто постійно б'є нас. Допомогати тому, хто воює проти того, що б'є нас, навіть і тоді, коли він – наш явний ворог” [212, с. 101]. Крім того, протягом всієї Другої світової війни Т. Бульба-Боровець основним ворогом незалежної України вважав Радянський Союз, а Німеччина розглядалася тимчасовим окупантом та потенційним союзником в боротьбі проти СРСР.

В основу підпільної організації УПА-ПС ставився принцип територіально-адміністративного поділу країни. Керувала Поліською Січчю Головна Команда. Основна бойова одиниця Поліської Січі – сотня. За даними „Армії без держави”, одне село складало сільську сотню, яка мала назву за назвою села [212, с. 98].

Отаманом та Головнокомандуючим військ Поліської Січі був Т. Бульба-Боровець. Тимчасово обов'язки начальника штабу УПА-ПС виконував полковник армії УНР Іван Комар-Рогатий, а потім полковник Петро Дяченко, в минулому командир кавалерійського полку „Чорних Запорожців” армії УНР, перед Другою світовою війною – старшина польської армії. Пізніше штаб Поліської Січі очолив Петро Смородський, полковник армії УНР, який залишався на цій посаді до самого розпаду Поліської Січі в листопаді 1941 р.¹ [212, с. 127-131; 348, с. 1038-1041].

Неоднозначним на сьогодні є питання кількісного складу Поліської Січі, який у різних джерелах наводиться по-різному. Зокрема, в німецьких архівних джерелах говориться, що Поліська Січ налічувала 2-3 тисячі чоловік [10, арк. 107], хоча офіційна кількість членів добровольчого міліцейського формування, яка була дозволена командою 213 Німецької дивізії, становила 1 тисячу чоловік [207, s. 163; 243]. Радянські документи також визначають чисельність січовиків до 3 тисяч

¹ Список осіб, які входили до складу різних структур Поліської Січі наведений в додатку 5.

чоловік [33, арк. 39]. Сам же Т. Бульба-Боровець твердить: „Загальним числом наша „міліція” в усьому Поліссі перевищує 10 000 вояків...” [212, с. 123]. Цифру в 10 тисяч чоловік наводить також О. Шуляк [241, с. 11]. Така цифра подається і в газеті УНДП „Земля і влада”: „З кінцем вересня 1941 р. людський стан відділів УПА розташованих у північно-західній Україні та південній Білорусі доходив до 10000 душ” [251, с. 5].

Найбільш об’єктивним твердженням щодо чисельності військ Поліської Січі можуть бути дані німецьких джерел, які ретельно фіксували діяльність національних сил на терені. Варто взяти до уваги і той факт, що для Т. Бульби-Боровця тактично було вигідно, аби точна кількість його військ для німців відомою не була. Тому окрім 2-3-х тисяч, про які зазначається в джерелах, він міг мобілізувати ще кілька тисяч, які, виходячи з партизанського становища, перебували на місцях свого проживання. Отож, орієнтована боєздатна кількість військ Поліської Січі, на нашу думку, становила близько 5 тисяч чоловік.

Командно-старшинський склад Поліської Січі складали в основному колишні військові, а мобілізація основної маси військ відбувалася за рахунок добровольців з поліського регіону. Головна Команда УПА-ПС видала оголошення про прийом в ряди Поліської Січі добровольців старшинського та рядового складу, ознайомлених з військовою службою з усієї території Західної України [245; 246; 356, с. 62-63]. Як згадує Т. Бульба-Боровець: „Це були старші люди з царської та української армій та молодші вояки з польської та советської армій. Багато було також втікачів від советського переслідування, етапів та тюрем” [212, с. 126]. Причому, жодних кількісних обмежень для добровольців не було, адже: „Українська Повстанська Армія – це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці” [212, с. 137].

Як правило, постачанням регулярних армій у військових умовах займаються державні органи через військове командування. Певна подібна підтримка може надходити і до

партизанських тилових формувань. Основне забезпечення партизанського війська – трофейна зброя та спорядження, інше забезпечення (в тому числі продукти харчування) відбувається за рахунок місцевого населення. Поліська Січ виходила не лише з бездержавного становища: не було жодної іншої воюючої чи нейтральної країни-сторони, яка б повністю її підтримувала. Відповідно до цього, збройне забезпечення частин УПА-ПС відбувалося за рахунок трофейних здобутків та підтримки місцевих жителів. В тексті „Закону українського партизана” від 1941 р. визначаються два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: трофейний та шляхом добровільної допомоги цивільного населення [125, арк. 11]. Безумовно, певна забезпеченість зброєю надходила і від німців, до яких Поліська Січ стояла на офіційних союзницьких відносинах.

Часткове постачання відділів Поліської Січі проводилося через місцеві органи цивільної адміністрації. Так, зокрема, кілька разів продукти харчування надавав Поліській Січі господарський відділ Сарненського повіту через кооператив у Сарнах [215, с. 89]. До місцевого населення видавалися накази про здачу різного військового майна, які завжди виконувалися. За словами Т. Бульби-Боровця, жодних конфліктів поміж військом та місцевим населенням на цьому ґрунті ніколи не було [212, 133-134]. У відозві Головної Команди ПС „Українці Полісся і Волині!” звучить: „Вже падає сніг і шаліє люта стужа, а наші добровольці-козаки „Поліської Січі” несуть свою тяжку службу для рідного краю буквально голі, босі, часто голодні. Чи народ допустить до того, щоб його найкращі сини гинули не тільки від ворожих куль, але і від простуди.

Організуйте допомогову акцію своїй Січі! Збирайте теплий одяг, взуття, білизну, полотно, овчини і харчові запаси! Відсилайте це все якнайскоріше до нашого штабу в Олевську...

... по довгій надумі рішили звернутися то Тебе, Народе, з отцім закликом. Ми не є жебраки. Ласки не просимо, а за свою службу для батьківщини, домагаємося тільки того мінімуму, котрий нам необхідний для існування і дальшої праці” [245; 246].

Важлива проблема, яка стояла перед Т. Бульбою-Боровцем – забезпечення Поліської Січі командно-старшинським складом. З цією метою він звертається до ОУН(Б) та ОУН(М). На відміну від бандерівців, ОУН(М) 5 серпня 1941 р. уклала з Т. Боровцем договір про співробітництво у військовій сфері.

На початку серпня 1941 р. Т. Бульба-Боровець приїздить до Львова на зустріч з представниками ОУН(М), де з ним ведуть переговори полковник Микола Сціборський та сотник Омелян Сенік-Грибівський. На засіданні Т. Боровця та представників ОУН(М) було прийнято спільне рішення, текст якого подає Т. Справорський:

„1. Створити на терені Полісся, неопанованого жодним із окупантів, військову революційну базу, оперту на піддержці українського громадянства. В розбудові тієї бази мають змогу взяти участь всі самостійницькі українські сили. Основою цієї акції треба вважати Поліську Січ.

2. Військова база сповнятиме наступні загально-українські завдання:

а) Даватиме азиль усім поліційно загроженим самостійникам та місце їхнього безпечного перебування;

б) Вишкільні старшинські курси перевишколюватимуть вищі військові кадри, яких використовується у відповідній ситуації для українського всенароднього повстання;

в) В боях із залишками совєтської армії, чи їхніми диверсійними відділами Поліська Січ символізуватиме перед українським народом та окупантами орієнтацію українських самостійницьких кол тільки на власні сили і власну зброю.

3. Не входити до певного часу в безпосередні збройні сутички із німецьким окупантом” [360, с. 333].

ОУН А. Мельника, уклавши з Т. Боровцем договір про співробітництво у військовій сфері, одразу надала йому п’ять старшин із військового керівництва ОУН до штабу Поліської Січі. Ці старшини разом з отаманом виїхали до місця дислокації Поліської Січі [360, с. 333]. Як зазначав О. Жданович, з Поліською Січчю потрібно було налагодити якнайтісніші

відносини, бо „це готова база вишколу, це готовий зав’язок збройної сили, це готове прибіжище для всіх розконспірованих, яких завтра чи післязавтра почне травити Гештапо” [360, с. 409]. Після переїзду, за умовами договору, до штабу Поліської Січі групи старшин, організаційні чинники мельниківців у Львові почали готувати другу групу військових кадрів для цієї організації. Однак розпад у листопаді Поліської Січі не дав змоги реалізувати цих задумів [241, с. 12; 360, с. 409].

Під час переговорів між Т. Бульбою-Боровцем та представниками ОУН(М) не було укладено жодних письмових підсумків і в подальшому кожна зі сторін, передаючи зміст досягнутих домовленостей, мала змогу їх варіювати. Сам Т. Бульба-Боровець заперечував думки про великий вплив ОУН(М) на УПА-ПС: „... ОУН могла мати свій вплив на політичну та стратегічно-тактичну лінію УПА тільки, як рівноправний консультант з дорадчим голосом...” [212, с. 129].

Ситуація в південно-східній частині Білорусі була схожою до регіону українського Полісся: поліська частина країни перебувала в руках радянських сил, оскільки німці ще не змогли повністю встановити тут свій контроль. Це створювало можливість для активізації діяльності місцевих націоналістичних організацій, зокрема відділів Білоруської Самооборони, яка діяла під політичним керівництвом Р. Островського. Т. Бульба-Боровець літом 1941 р. для узгодження спільного плану вирішальних бойових дій проти радянських сил направляє до північних сусідів офіційну делегацію від Поліської Січі.

Відповідно до договору з білорусами, останні повинні були вести наступ на схід по лінії Слуцьк – Ленінець, в напрямку Мозиря. Завданням Поліської Січі було витіснення радянських формувань з районів Столін – Сарни – Олевськ – Звягель – Овруч. Обидві армії мали з’єднатися в Мозирі [212, с. 130]. Таким чином, Поліська Січ поширювала свій вплив і на сусідні білоруські землі, зокрема Пінщину. Військове співробітництво Т. Бульби-Боровця з Самообороною, його діяльність на білоруському Поліссі сприяли тому, що про нього як національного героя Білорусі в часи перебудови писали

білоруські самвидави [408, с. 121-122].

Напередодні генерального наступу Поліської Січі проти радянських сил йшли постійні організаційні роботи, проводилися диверсійно-розвідувальні акції. 11 серпня 1941 р. поручник Омелянів з 40 козаками Поліської Січі з Клесова вирушає до Рокитного, куди прибули козаки з навколишніх сіл. Об'єднавшись, вони перейшли до місцевості Дерть та провели розвідувальні дії в напрямку Сновидовичів, Кам'янки, Лопатичів. 14 серпня 1941 р. поручник Омелянів з підрозділом січовиків перейшов старий польсько-радянський кордон на постій до Кам'янки. Звідси було вислано розвідників до Олевська, Кишина, Рудні, Зольні. Дані розвідки показали про розміщення в Олевську 70 радянських партизанів. 15 серпня загін через Лопатичі вирушив на Олевськ. В Лопатичах місцеве цивільне населення зустріло січовиків з образами та вітало їх хлібом і сіллю. В середині дня загін Поліської Січі під командуванням поручника Омелянова в кількості 300 чоловік вступив до Олевська, змусивши партизан відійти в ліси на північ від міста. 16 серпня весь відділ вирушив з Олевська та через кілька днів закріпився у Сновидовичах. 20 серпня до Сновидовичів прибув отаман Т. Бульба-Боровець та видав наказ поручнику Омелянову знову перейти до Олевська і більше його не передавати з рук в руки [207, s. 163; 243, с. 3].

Отже, створена на початку 30-х рр. XX ст. Т. Боровцем за підтримки діячів ДЦ УНР просвітня підпільна організація УНВ з нападом Німеччини на СРСР реорганізується у збройну антирадянську формацію Поліська Січ. В ідейному аспекті вона стала на шлях боротьби за відновлення незалежності України та повинна була стати зародком національної армії. Однак з такими амбіціями українських повстанців не рахувалася Німеччина, тому згодом Поліська Січ буде розпущена.

2. 3. Військово-політична діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки (21.08.1941 р. – 15.11.1941 р.)

21 серпня 1941 р. в ході Олевської наступальної операції проти радянських партизанських формувань та залишків регулярних частин Червоної армії підрозділи Поліської Січі остаточно оволоділи Олевськом і поширили свій контроль на територію Олевського, частини Овруцького, Ємільчинського, Лугинського районів Житомирської області. В Олевську розташовується штаб Поліської Січі. Тут же розміщується гарнізон з трьох сотень піхоти, 1-ї кулеметної сотні та 1-ї сотні підстаршинської школи. Решта військ дислокувалася по всьому Поліссі [433, с. 3]. Козацькі сотні Поліської Січі були створені в Олевську та ряді сіл Олевського району: Варварівка, Зубковичі, Обище, Перга, Радовель, Стовпинка, Сущани, Устинівка, Хочине, Чиста Лужа (Соснівка), Юрово. Олевськ було проголошено центром своєрідної Олевської (Поліської) республіки [275, с. 173; 302, с. 131; 348, с. 1038-1040].

Після окупації території Олевського та сусідніх з ним районів у серпні 1941 р. німецькі війська пішли далі на Схід, що дало змогу утвердитися в регіоні Поліській Січі [155, арк. 14; 156, арк. 92; 160, арк. 115]. Тому активність українських збройних підрозділів на Поліссі зумовлювалася тим, що регіону, який розміщувався далеко від основних стратегічних наступальних напрямків німців і де місцевість до того ж була ускладнена природно-географічними умовами (наявність широких, іноді малопрохідних лісисто-болотистих масивів), не надавалося спочатку стільки значення, як основним лініям фронту: німецька група армій „Південь”, пройшовши територією Житомирщини, першочергову атаку спрямувала на столицю України по лінії шосе Житомир – Київ. Крім того, в регіоні розміщувався цілий ряд укріплених вогневих точок колишнього польсько-радянського кордону („лінія Сталіна”). Це створювало сприятливі умови для концентрування тут відступаючих радянських фронтових формувань та партизанських відділів.

Вже в 1941 р. в північно-західній частині Житомирської області активно діяли окремі партизанські загони [181, с. 14; 182, с. 41]. Після окупації району німецькими військами члени бюро Олевського РК КП(б)У разом з винищувальним батальйоном відступили з міста. Після відступу з райцентру винищувальний батальйон був переформований в партизанський загін ім. Чапаєва у складі 260 осіб і залишений на окупованій території з завданням проводити диверсійно-підривну діяльність в тилу ворога [14, арк. 168; 15, арк. 211; 155, арк. 13; 300, с. 23; 443, с. 532]. Проти цих радянських партизанських сил та залишків фронтових формувань Червоної армії і було „дозволено” Поліській Січі вести бойові дії.

На середину вересня 1941 р. в ході ряду бойових операцій Поліської Січі в районі Олевська радянські сили в основному були розбиті. Наказом №19 Головної Команди Поліської Січі від 10 вересня 1941 р. за успішну збройну кампанію на Олевщині деякі старшин отримали підвищення військових звань [151, арк. 1].

Після проведення січовиками успішних боїв на території північно-західної частини Житомирської області німецьке військове командування планувало використати Поліську Січ проти радянських партизанів під Черніговом. Перед формуванням німці поставили завдання просуватися в лісові масиви за Чернігів. Однак вони категорично відкинули вимогу Т. Бульби-Боровця про забезпечення вояків Поліської Січі нарівні з солдатами німецької армії, мотивуючи це відсутністю необхідного спорядження, зокрема одягу.

На нараді керівного складу Поліської Січі 16 вересня 1941 р. Т. Бульба-Боровець підкреслив, що в умовах, які склалися на даний момент, беручи до уваги політичну лінію німецької влади, яка останнім часом ведеться в Україні, Поліська Січ надалі не може співпрацювати з німецькою армією [151, арк. 5-6]. Тому наказом №20 Головної Команди ПС від 16 вересня 1941 р. повідомлялося про розпуск формування: „У зв’язку із закінченням наших бойових дій по очищенню Полісся від більшовицьких партизан і всяких анархічних банд, наш

відділ „Поліська Січ” розпускається” [151, арк. 3]. Цей наказ був виданий відповідно до постанови Ради старшин Української Повстанської Армії Поліська Січ від 15 вересня 1941 р. [151, арк. 5].

Таким чином, дату 16 вересня 1941 р. можна вважати датою першого розпуску Поліської Січі. Незважаючи на це, наступні події засвідчують, що в складі формування залишилася певна частина вояків, яка була необхідна для ведення періодичних бойових дій з радянськими партизанськими загонами, що з’являлися в окрузі. Решта ж вояків Поліської Січі, відповідно до розпорядження Т. Бульби-Боровця, склали зброю і амуніцію в магазин Олевського гарнізону. Вони отримали можливість взяти свідоцтва штабу Головної Команди про звільнення і організаційним порядком розійтися по домівках [151, арк. 8].

На нашу думку, такі дії були продуманою політичною лінією Т. Бульби-Боровця, який вважав Поліську Січ зародком української національної армії, що йшло врозріз німецьких інтересів. Розпуск основної частини вояків дозволяв уникнути повного підпорядкування німецьким наказам та зайняти вичікувальну позицію. В газеті „Гайдамака” зазначається, що з переведенням Поліської Січі до Олевська відбулася певна реорганізація загону. Перш за все були звільнені військові, які проявили недисциплінованість, командування доповнилося новими фаховими людьми [243, с. 4].

В цей час відбулося ряд збройних зіткнень між січовиками та радянськими партизанами. Зокрема, досить частими були бої з радянським партизанським загonom ім. Чапаєва: 18 вересня – в селі Журжевичі Олевського району, 29 жовтня – в селі Суцани Олевського району, 18 листопада – в урочищі Шебедиха Олевського району [156, арк. 211; 158, арк. 4; 165, арк. 1].

Частини січовиків виконували бойові завдання як на українських, так і на суміжних білоруських територіях. 11 жовтня 1941 р. штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в селах Перга, Люксембург і Лохвичи Лельчицького району

(Білорусь) з'явилася група радянських партизанів кількістю понад 60 чоловік. 3-тя сотня піхоти під командуванням хорунжого Чортенкова і автомашина з кулеметами під керівництвом поручника Ломоноса, не вступаючи в бій, змусили їх відступити на північний схід [244, с. 1]. 14 жовтня 1941 р. наказом штабу Поліської Січі частини козаків та команди кулеметів під командуванням хорунжого Гайдачука відмарширували в напрямку міста Овруча. Їхнім завданням було очистити терен від партизанів, з якими довелося вести бої. 15 жовтня 1941 р. через свою розвідку штаб Поліської Січі отримав повідомлення, що в околицях села Войтковичі (Білорусь) з'явилася група партизан чисельністю біля 90 чоловік. Сюди була вислана школа підстаршин Поліської Січі під командуванням поручника Ломоноса [245, с. 2].

Територія Олевської республіки дорівнювала території Олевського району. Відповідно до німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., площа району складала 2218 км², а кількість населення району становила 40614 чоловік [154, арк. 54]. Крім того, загони Поліської Січі поширювали свою діяльність на території суміжних з Олевським Овруцького, Лугинського та Ємільчинського районів Житомирської області, а також Березнівського району Рівненської області та півдня Білорусії (Лельчицький район).

На місцях організовувалися районні та сільські адміністративні органи. За допомогою Поліської Січі в Олевську було створено районну управу, яка в деяких публікаціях називається урядом. Майже по всіх селах району створено сільські управи. Головою Олевської районної управи був Борис Симонович, секретарем – Грабовський. Уряд республіки мав свої функціональні відділи: відділ безпеки і правопорядку (очолював Іван Дежнюк), господарський відділ (Тарасюк), відділ здоров'я, відділ освіти (Ніна Денисович-Троїцька), відділ торгівлі та промисловості (Іван Лукашевич (Лук'янчук)), відділ військових справ (Мандебура), відділ фінансів і кооперації (Іван Свиридюк) тощо [243; 246; 348, с. 1038]. „Під охороною своєї рідної збройної сили усе Полісся, мов щойно на світ народилось.

Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство, культура, освіта, преса, видавництва, охорона здоров'я – одним словом все, що хоч на деякий час вирвалось з-під гніту серпа та молота й білого орла”, – так відгукується про ті події Т. Бульба-Боровець [212, с. 156-157].

В Олевську було створено районний комісаріат української міліції. Командування над українською міліцією району перейшло до Т. Бульби-Боровця, відповідно до наказу якого в Олевському районі оголошувався воєнний стан. Заборонялося перебувати на вулиці та в громадських місцях з 8 години вечора до 5 години ранку; в громадських місцях заборонено збиратися групами; проводити збори, організовувати політичні партії та організації; виїжджати з міста або села без перепустки міліції; вивозити поза межі місця свого проживання будь-які речі, окрім харчових продуктів [243, с. 4].

Всі органи місцевого самоуправління створювалися за участю та під контролем керівного складу Поліської Січі, зокрема Т. Бульби-Боровця. Як згадував голова Олевської районної управи Б. Симонович: „Я особисто читав документ у Боровця, виданий йому німцями. На основі котрого він мав право підбирати і призначати по своєму бажанню голів райуправ та інших робітників управ і поліції”¹.

За статистичними даними 1940 р., в районі існувало 4 підприємства республіканського підпорядкування (Олевський ліспромхоз, Фарфоровий завод, Журбовицький лісозавод, Олевська меблева фабрика), а станом на 1 січня 1941 р. тут нараховувалося 39 колгоспів, до складу яких входило 7241 двори [163, арк. 31, 40]. З наближенням фронту бойових дій до міста, у східні райони СРСР були евакуйовані трактори МТС, обладнання фарфорового заводу, велика рогата худоба тощо [443, с. 532].

За допомогою Поліської Січі місцева адміністрація в Олевській республіці розпочала відновлення господарського та

¹ Цит. за: Шелюг М. ОУН: сторінки історії (у запитаннях і відповідях). – Житомир: Видання газети „Житомир”, 1997. – С. 15.

громадсько-культурного життя. Про часткове відновлення роботи промислових підприємств району повідомляють і радянські документи [93, арк. 6; 94, арк. 6]. Відновлювалося виробництво фарфорового заводу, меблевої фабрики, підприємства гончарного посуду, на 1 листопада 1941 р. було заплановано пуск електростанції. Промислове виробництво відновлювалося і на периферії [244, с. 3]. Як зазначає Т. Бульба-Боровець: „Все це виробництво організовує сам робітник на тимчасовому положенні про трудову власність, в якому проектується оформити того робітника в майбутньому, як дійсного власника-акціонера заводу чи фабрики” [212, с. 157].

В районі налагоджувалася робота кооперативних торгово-промислових підприємств, поряд з кооперативною дозволялася приватна власність. Для відкриття приватного підприємства необхідно було зареєструватися та отримати дозвіл в фінансовому відділі районної управи. На підставі постанови районної управи від 16 вересня 1941 р. в Олевську кожного вівторка проводилися ярмарки. Щоденно, за виключенням неділі, релігійних та національних українських свят, проводилися базарно-торгові дні. До моменту запровадження української грошової одиниці в грошовому обігу серед населення перебували радянський карбованець і німецька марка за курсом 10 до 1 [243, с. 4].

Зусиллями місцевої військової та цивільної влади була відбудована інфраструктура телефонного зв'язку на сотнях кілометрів по лініях Сарни – Олевськ – Рокитне – Мочулянка, Олевськ – Лельчиця, Олевськ – Коростень тощо.

Місцеве населення, особливо у сільському господарстві, отримувало у натуральному вигляді частину виробленого продукту. Так, наприклад, з вимолочених зернових сезону 1941 р. вимагалось забезпечити посівний фонд, здати 10% для держави, а решта розподілялася серед населення. Для картоплі також вимагалось виконати посівний фонд, 20% здати для держави, а решта розподілялася серед населення [243, с. 4].

Проте відновлення господарського життя регіону передбачалося передусім для потреб німецького війська та

господарської команди. Наказом №11 Олевської районної управи від 11 жовтня 1941 р., відповідно до розпорядження Житомирського обласного управління, голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися провести серед місцевого населення роботу про заборону поділу колгоспних угідь та виділення сімейних господарств. Відповідно до цього, заборонялося розподіляти загальне майно, реманент та худобу. А на підставі постанови №12 Житомирського обласного управління від 10 серпня 1941 р. про запровадження серед міського населення Житомирської області податків з нерухомого майна, фінансовий відділ районної управи зобов'язав населення міста Олевськ подати до 25 жовтня 1941 р. декларації на оподаткування [245, с. 5-6].

Значно ускладнювали роботу місцевих підприємств диверсійні акції представників радянського партизанського загону ім. Чапаєва [156, арк. 211]. Так, 11 вересня ними в Олевську було підірвано фарфоровий завод і електростанцію заводу, 9 жовтня – меблеву фабрику, 13 жовтня – млин, 29 жовтня – маслозавод в селі Радовель Олевського району [158, арк. 3-4].

В Олевській республіці в складі районної управи був створений освітній відділ, адже відповідно до даних німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., в регіоні нараховувалося 7445 учнів початкових та середніх шкіл (24,7% усього населення) [154, арк. 59]. Важливою проблемою освітнього життя була відсутність учительських кадрів, тому освітній відділ за участі старшин Поліської Січі постановив провести короткий семінар для осіб, які закінчили 10-річну школу для поповнення ними недостачі вчителів Олевського району. Також для підняття національного духу місцевого населення висловлювалося бажання залучити в район педагогів із Західної України [243, с. 2].

Керівництво Поліської Січі значну увагу надавало релігійній політиці. В політичній платформі „За що бореться Українська Повстанська Армія” проголошувалося: „УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та

церкви як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва” [213 с. 107]. Серед місцевого релігійного населення найбільший відсоток був православних (96,2%) [154, арк. 58], тому не випадково православ’я було підтримане новою владою. Поліська Січ мала свого офіційного духівника Михайла Симоновича, священника Святомиколаївської церкви [348, с. 1038]. Окрім церковних богослужінь, проводилися військовопольові, зокрема під час військової присяги вояків Поліської Січі [243, с. 2].

Певну увагу місцева влада надавала культурному життю регіону. 15 вересня 1941 р. з нагоди присяги вояків Поліської Січі та місцевого уряду до Олевська з Рокитного (Рівненська область) з гастрольною програмою прибули оркестр та аматорський театральний гурток під керівництвом Г. Божовської [243, с. 2]. Було також заплановано відновлення роботи місцевого кінотеатру, а військові Поліської Січі для постановки в олевському театрі готували п’єсу „Посол на сесії”. Постановка п’єси планувалася і в більшості сіл району, однак розпад Січі не дав змоги реалізувати ці плани [247, с. 3].

Друкованим органом Поліської Січі була газета „Гайдамака” [243; 244; 245; 246; 247; 248]. Вона вирізнялася з-поміж розмаїття газет пронімецького інформаційно-пропагандистського типу, що виходили на окупованій території України. Але існування Січі на офіційному становищі стосовно німецької влади не сприяло уникненню пронімецьких нот. Через це важливою умовою існування газети була німецька цензура. Висвітлюючи діяльність Поліської Січі, вона в багатьох випадках прямо стосувалася питань німецької політики, змальовувала у яскравих тонах Гітлера та початок існування його імперії нового порядку. Та сказати, що „Гайдамака” – одна з німецьких районних газет, буде неправильно: умови ситуації впливали на діяльність редакції газети.

Газета видавалася в типографії, яка була впорядкована в місті Олевськ після його окупації німецькими військами [155, арк. 14]. Її редакторами в різний час були сотник К. Сиголенко, житомирський вчитель Г. Бабенко. Оскільки вони не були

професійними журналістами, та за сприяння Т. Бульби-Боровця неофіційним редактором газети став І. Мітринга [212, с. 162; 348, с. 1038]. Завдяки його зусиллям, з метою вишколу юнацтва та пропаганди українознавства, в газеті почали друкувати популярно-історичний нарис „Хто ми такі?” [212, с. 165].

З розпуском Поліської Січі газета припиняє своє існування, про що зазначається і в оголошенні редакції: „З уваги на розв’язання „Поліської Січі” – наша газета „Гайдамака” з ч.11 перестас виходити. Районова Управа в Олевську буде видавати свою районову газету під іншою назвою – при отримці на це дозволу” [248, с. 4]. Такою газетою стала газета „Олевські вісті”, яка займала відкриту пронімецьку позицію.

В радянський час статті „Гайдамаки” часто використовувалися для показу „колабораціонізму” Т. Бульби-Боровця з німецькою військовою та окупаційною адміністраціями, при чому матеріал тенденційно підбирався, виривався із загального контексту [317, с. 41]. Ця тенденція до певної міри підтримується також деякими сучасними авторами [417, с. 14].

В 1941 р. Головною Командою Поліської Січі був прийнятий „Закон українського партизана”, який складався з 10 пунктів і виражав основні ідеологічні засади збройної боротьби відділів Т. Бульби-Боровця за незалежність України¹. Тут наголошується: „Український партизан не є „бандитом”, як його називають вороги, а вірним сином і щирим патріотом України. Він добровільно жертвує своє життя для загального добра свого рідного краю і народу”. В Законі партизанка проголошується зародком української національної армії і підпорядковується Головній Команді Українських Збройних Сил.

Закон визначає основні обов’язки кожного партизана: 1) боротьба всіма засобами з кожним ворогом України; 2) безоглядне винищення будь-якої явної чи таємної ворожої сили в Україні; 3) поборювання будь-якої чужої диверсії та своєї анархії. Кожного українського партизана зобов’язує безоглядна військова дисципліна та абсолютне і беззастережне підпоряд-

¹ Див. додаток 7.

кування командуванню, без наказу якого забороняється будь-який збройний виступ за винятком самооборони. Всякі анархічні банди так званих „партизанів”, – зазначається в Законі, – не підпорядковані Головній Команді, будуть безоглядно винищуватися Українською Збройною Силою.

В Законі визначаються два основні шляхи забезпечення партизанських відділів: шляхом роззброювання ворогів, розбиванням ворожих арсеналів, магазинів, складів тощо та шляхом добровільної допомоги цивільного населення. При цьому, примусова реквізиція будь-яких речей від місцевого цивільного населення, незалежно від його національності, забороняється. За порушення Закону встановлювалося два види покарання: догана та смертна кара [125, арк. 11].

Поліська Січ мала свою чітко розроблену політичну програму „За що бореться Українська Повстанська Армія”¹ [212, с. 137]. В. Дзьобак зазначає, що в цьому документі багато положень демократичного характеру, частина з яких випередила свій час, зокрема в соціальній сфері [290, с. 75].

Німецьке військове командування постійно намагалося тримати Поліську Січ під своїм контролем та, по можливості, керувати її діями. Так, 15 вересня 1941 р., в Олевськ, де розміщувався гарнізон Поліської Січі, прибула німецька сотня піхоти під командуванням гауптмана Шульце, якому була зроблена доповідь про діяльність січовиків. Офіційно німці в Олевський район прибули з метою ліквідації партизанських груп, але найбільш імовірно, що основна мета їхнього візиту – взяти контроль над діями Поліської Січі. Про це можуть свідчити військові накази, які німці видавали для виконання частинам Поліської Січі, спільні німецько-українські військові акції проти партизанських загонів. 20 вересня 1941 р. сотня Поліської Січі під командуванням Сердитого спільно з німецьким відділом гауптмана Шульце вели бойові дії з радянськими партизанами в селі Борове Лельчицького району

¹ Див. додаток 6.

(Білорусь) та змусили останніх відступити в лельчицькі ліси [243, с. 1].

Незважаючи на те, що Поліська Січ перебувала на офіційному становищі міліції стосовно німецької влади, в її діях проявлялася певна самостійність, велика увага надавалася культурі управління. Відповідно до наказу Головної Команди Поліської Січі від 10 жовтня 1941 р., всі міліціонери мусили мати службові посвідчення. Абсолютно заборонялося проводити ревізії без наказу на це районної команди, а у затриманих осіб заборонялося забирати будь-які речі, окрім зброї та вибухових речовин. За порушення цих вимог міліціонери та коменданти суворо каралися [244, с. 1].

Дискусійним та неоднозначним є питання щодо знищення в регіоні за участю військ Т. Бульби-Боровця мирного населення єврейської національності. Перебуваючи на офіційному становищі стосовно німецьких військ, загони Поліської Січі були зобов'язані підтримувати ці антигуманні дії німецької влади. В даному випадку перед нами постає питання, наскільки частини Т. Бульби-Боровця проявляли самостійність в цих акціях. Вперше січовики зіткнулися з єврейським питанням 15 серпня 1941 р., коли загін під командуванням поручника Омелянова в кількості 300 чоловік вступив до Олевська і малодисципліновані козаки почали захоплювати особисті речі єврейського та іншого населення, що залишило місто при відході більшовиків. У зв'язку з цим, поручник Омелянів зібрав курінь і наказав повернути особисті речі, а частину з них – роздати бідним мешканцям міста, що викликало незадоволення серед військових [243, с. 3].

За деякими даними, до складу формувань Поліської Січі на рівних правах з українцями входили представники національних меншин, зокрема євреї та поляки. Захист представників національних меншин проголошувався у програмних документах руху. Як згадував один із учасників бульбівського руху С. Гожий, працівниця олевської друкарні, єврейка за національністю, свого часу сказала Т. Бульбі-Боровцю: „Доки ви тут, ми тут живемо. Не буде вас – не буде й

нас” [218, с. 37].

В період німецької окупації нацистські війська проводили винищення певних етнічних груп населення – в першу чергу населення єврейської національності. На території Житомирської області планомірне винищення осіб єврейської національності розпочалося з перших днів окупації в Житомирі, Бердичеві, Новоград-Волинському, Коростені, Коростишеві та в інших населених пунктах компактного проживання євреїв. З другої половини липня 1941 р. масові розстріли єврейського населення систематично проводилися „Зондеркомандою 4а”, поліцейським батальйоном, підрозділами СС. Протягом липня 1941 р. в Житомирській області було знищено близько 3 тисяч євреїв, протягом серпня – 10 тисяч, а протягом вересня – понад 27 тисяч чоловік; у жовтні-листопаді 1941 р. було знищено ще понад 8,5 тисячі євреїв [446, с. 10, 14].

Акція знищення єврейського населення Олевська за участю січовиків відбулася 19 листопада 1941 р., вже після офіційного розпуску Поліської Січі. Це питання стояло на порядку денному Ради старшин Поліської Січі 18 листопада 1941 р., коли до її штабу із Житомира прибув капітан німецьких військ СС Гічке. Перед керівництвом організації він поставив вимогу розстрілу всіх євреїв Олевська 19 листопада 1941 р. Сотник К. Сиголенко заявив німецькому представнику, що відділ уже розпущено, через що він не має права видавати своїм людям такі накази. Він заявив, що колишні січовики будуть зібрані для боротьби з озброєним ворогом як воїни, а не знищувати беззбройних жінок, стариків, калік та дітей, не дивлячись на їх національність. На цю відповідь капітан СС Гічке пригрозив застосуванням відповідних заходів за невиконання наказу. Ним було насильно мобілізовано двох старшин та 60 демобілізованих козаків, які 19 листопада розстріляли 535 євреїв. Факт знищення єврейського населення в Олевську 19 листопада 1941 р. німецьким командуванням разом з січовиками підтверджується очевидцями цієї трагедії [164, арк. 2]. Ці дії Рада старшин Поліської Січі засудила як ганебні [151, арк. 9-10; 288, с. 132].

Основною трагедією даних подій є те, що сам сотник К. Сиголенко, який брав у них участь як представник Поліської Січі, за національністю був євреєм (справжнє прізвище Сигал Хаїм Ісаакович). 14 травня 1951 р. він був арештований Управлінням МДБ Рівненської області (затриманий в Берліні апаратом Уповноваженого МДБ СРСР). Його було звинувачено за статтями 54-1, „б” та 54-11 КК УРСР. У виписці по рішенню обвинувачення зазначається, що Сигал Хаїм Ісаакович в пред’явленому йому звинуваченні винним себе визнав (серед звинувачень – діяльність, пов’язана з існуванням Поліської Січі та діяльність у складі німецько-української поліції після розпаду Січі), відмовляючись лише від кількох пунктів, серед яких те, що особисто розстрілював євреїв. Перебуваючи у складі німецько-української поліції вже після розпаду Поліської Січі і не маючи до УПА(Б-Б) жодного відношення (дані про його зв’язки з Т. Бульбою-Боровцем після розпаду Січі відсутні), як комендант районної поліції Дубровицького району (Рівненська область), він, очевидно, брав участь у антиєврейських акціях, про що доводить комісія по звинуваченню [208, s. 301-303]. Дані про участь К. Сиголенка в акціях по знищенню єврейського населення Дубровицького району Рівненської області підтверджують також матеріали Державного архіву СБУ [137, арк. 6].

Для відтворення історичної правди потребує вивчення кожний конкретний випадок знищення представників єврейської національності за участю бульбівців. Адже часто деякі дослідники наводять дані про знищення євреїв, які можна поставити під сумнів. Так, М. Шелюг зазначає, що восени 1941 р. бульбівці поблизу села Варварівка Олевського району разом з німцями взяли участь у розстрілі понад 600 чоловік єврейської національності, поблизу села Юрківщина Ярунського району вони розстріляли біля 200 євреїв. Крім того, М. Шелюг стверджує, що січовики були причетні до знищення 2567 осіб різних національностей навіть в тих регіонах Житомирської області, на які їхня діяльність ніколи не поширювалася, зокрема біля м. Баранівка [220, с. 256; 417, с. 16; 418, с. 7; 431, с. 43]. Подібні ніким і нічим не підтверджені „дані” про знищення

місцевого населення відділами Поліської Січі наводяться і в інших публікаціях [445, с. 489-490; 447, с. 338].

Як видно з таблиці №1 (графу „інші нації”), кількість єврейського населення в Олевському районі на жовтень місяць 1941 р. не перевищувала 613 чоловік. Окрім цього, в графу „інші нації” могли входити не лише євреї, а й представники інших національностей і, таким чином, кількість єврейського населення статистично була ще меншою. На нашу думку, кількість євреїв не набагато перевищувала кількість осіб, які були знищені 19 листопада 1941 р. – 535 чоловік.

Таблиця №1: розподіл населення Олевського району за національністю станом на 1 жовтня 1941 р. [154, арк. 57].

	україн- ців	поля- ків	росіян	нім- ців	чехів	інших націй	всього
абсо- лютна кількість	39044	634	138	176	9	613	40614
кіль- кість у %	96,1	1,6	0,3	0,4	-	1,6	100

Комісія по розслідуванню злочинів, спричинених мирним громадянам сілрад Олевського району Житомирської області УРСР за період тимчасової окупації району з серпня 1941 р. по грудень 1943 р. повідомляла, що всі ці акції очолювали гебітскомісар міста Олевськ Фішер та полковник Грацер: „Винувниками злочинських убійств мирного радянського населення по сілрадах Олевського району являлись також пособники німецьких фашистів – українські націоналісти так званої „Поліської Січі” на чолі з їх отаманом Боровиком (Боровцем. – Авт.), орудовавшим під псевдонімом „Тарас Бульба” [164, арк. 1].

Детальна характеристика положень цього документу свідчить про його досить суперечливий характер. Для того, щоб дійсно сказати, що Т. Бульба-Боровець був постійним „пособником німецького нацизму” у знищенні мирного населення Олевського району, варто відзначити, що формування Поліської Січі перебували на офіційному становищі стосовно

німецької адміністрації лише до кінця листопада 1941 р., а пізніше їх співпраця обмежувалася лише столом переговорів. Даний документ укладений не по протокольному принципу, а лише в 1944 р., коли, підбиваючи підсумки жахів німецької окупації, можна було підвести під це і інші негативні аспекти, небажані для радянської влади, такі як національний рух опору Т. Бульби-Боровця. Отож, через ряд суб'єктивних чинників в документі іде ототожнення дій німецької окупаційної політики з діями руху Т. Бульби-Боровця.

З іншого ж радянського документа випливає, що всі накази по знищенню населення Олевського району надходили від керівництва місцевої німецької адміністрації [162, арк. 30-30зв].

Після завершення Другої світової війни Т. Бульба-Боровець постав перед англійським судом, де поряд із звинуваченням у прислужництві німцям, йому інкримінували єврейські погроми на окупованій території. Під час судового процесу з квітня по листопад 1946 р. було допитано понад тисячу свідків, серед яких було чимало євреїв. За результатами слідства Т. Бульбу-Боровця було виправдано [285, 6 червня].

Поліська Січ як український добровольчий легіон протягом всього часу свого існування вела боротьбу проти радянських партизанських загонів, відступаючих фронтових формувань Червоної армії, проти місцевих комуністів, радянських активістів тощо. Ця боротьба, окрім усього іншого, передбачала збройне протистояння між ними, наслідком чого були жертви як з однієї, так і з другої сторони. Тому повідомлення про знищення населення січовиками – ніщо інше, як підведення під рамку „знищення” мирного населення вбитих у збройних протистояннях.

З приходом до влади на Поліссі німецької цивільної адміністрації перед Т. Бульбою-Боровцем постала проблема розробки плану подальших дій, адже за директивою екзильного Уряду УНР, за словами самого Т. Бульби-Боровця, потрібно було розпочати збройну боротьбу проти німецьких військ як тільки головний фронт військових дій досягне Волги. Розпочати

цю акцію одразу було неможливо, оскільки Поліська Січ існувала ще на легальному становищі, що спричинило б хвилю репресій проти місцевого населення з боку гітлерівських військ. Вихід з цієї ситуації „був лише один: розв’язати Поліську Січ офіційною дорогою” [212, с. 169].

На переговорах у Рівному 9 листопада 1941р. Т. Боровець перед начальником тилу України генералом Кацінгером вимагав визнати Поліську Січ як спеціальну військову українську організацію. Переговори успіху на мали. Єдине, що запропонував Кацінгер – це можливість організувати за допомогою сил Поліської Січі охорону лісів на Чернігівщині від радянських партизанів, але Боровця це не влаштовувало, тому він приймає рішення про розпуск 15 листопада 1941 р. Поліської Січі [212, с. 170]. Це підтверджує наказ Головної Команди Поліської Січі від 16 листопада 1941 р.: „З уваги на закінчення нашої бойової акції по очищуванню Полісся від більшовицьких партизанів і всяких анархічних банд, наш відділ „Поліська Січ” – розв’язується” [248, с. 1].

В німецьких повідомленнях з окупованих східних областей зазначається, що після проведення операцій по очищенню лісів Полісся та північної Волині, Т. Боровець почав домовлятися з німецькою армією про організацію нових операцій в лісах Чернігівщини. Але через труднощі озброєння план реалізувати не вдалося і Поліська Січ була розпущена [10, арк. 107]. В. Косик вважає: „Причиною розпуску „Поліської Січі” (15 листопада 1941 р.) був з усією правдоподібністю опір німецьких політичних і поліційних чинників (СД), а не нестача зброї та оснащення. Тоді вермахт ще не мав права використовувати для військової служби німецькі допоміжні підрозділи, хоча настирливі спроби були зроблені в секторі армії „Центр” якраз для боротьби із залишками радянських військ і проти партизанів” [204, с. 172].

В другій половині 1941 р., у зв’язку з розгортанням діяльності німецької окупаційної адміністрації та курсу на ліквідацію будь-яких проявів українського національного життя, було прийнято рішення про ліквідацію усіх допоміжних

військових формацій з національними ознаками й створення замість них української допоміжної поліції. За цих умов були розформовані легіони „Нахтігаль” і „Роланд”, Буковинський курінь та Поліська Січ [313, с. 59].

Серед останніх рішень по штабу формації було видання демобілізованим воякам Поліської Січі довідок про службу, послужних особистих анкет, документів про підвищення у військових чинах. З пропозиції начальника штабу, полковника П. Смородського, спеціальна нарада Головної Команди ПС схвалила постанову про присвоєння отаманові Т. Бульбі-Боровцю старшинського звання та рангу генерал-отамана (генерал-хорунжий) повстанських військ України [212, с. 174].

„Поліської Січі нестало. Вона пішла в ліс. Над Олевськом та над цілим Поліссям знову запанувала непевна атмосфера невідомого завтра, мов тяжка темна хмара. Це була атмосфера так званої „Нової Європи” Гітлера”, – таку невтішну перспективу передбачає Т. Бульба-Боровець. Тому отаман після розпуску Поліської Січі у зверненні до січовиків сказав: „Прийде час, Січ буде знову відновлена, і ви знову будете потрібні” [152, арк. 11].

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ТА ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ З ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3. 1. Між Німеччиною та СРСР: перехід на позиції двофронтової боротьби

Німецькі документи на початку 1942 р. повідомляють про спробу створення самооборони колишніми членами Поліської Січі. Так, 7 лютого 1942 р. гебітскомісар Фішер із Олевська повідомляв вище німецьке командування про утворення в межах його району українського легіону, на організацію якого дозволу ніхто не видавав. Умовним днем виступу визначено 21 лютого 1942 р. Керівником нової організації мав бути відомий для німців Тарас Бульба [152, арк. 11; 153, арк. 1].

Ця інформація німецьким органам стала відомою в процесі розслідування після перехоплення телеграм, відправлених 3 лютого 1942 р. із села Бистричі представникам української поліції, колишнім членам Поліської Січі, Сидору Рижку та Юрку. Перша телеграма, адресована начальнику групи поліції Рижку повідомляла: „Не хвилюйтесь! Все в порядку. Батько радить нам на 21”. В другій телеграмі, відправленій шуцману Юрку зазначалося: „Робіть, що потрібно! Батько повернувся і сказав твердо, що все добре”. Відправив телеграми колишній січовик Онуфрійчук [153, арк. 5]. Пізніше німцям став відомий текст третьої телеграми, відправленої з двома першими тим же самим відправником. Телеграма також була адресована колишньому члену Поліської Січі Ковальчуку і повідомляла: „Приїжджай обов’язково, батько приїхав. Все в порядку” [153, арк. 5].

Арештовані німцями Рижко та Юрко заявили, що Т. Бульба-Боровець повернувся і йому дозволено відновити Січ. Рижко на допиті зізнався, що отаман перебував у Берліні стосовно питання відновлення Поліської Січі, яке було дозволено німцями на 21 лютого 1942 р. [153, арк. 2]. Колишні

січовики так офіційно заявили про мету своєї нової організації: „Оскільки німці через натиск росіян вимушені відступати, українці для самооборони країни організують сильні з'єднання. Українська військова сила зобов'язана допомогти німцям. Якщо повернуться більшовики, ми першими повинні подумати про це, оскільки ми боролися проти партизан” [152, арк. 12].

Повідомлення з окупованих територій Сходу свідчать, що Т. Бульба-Боровець вже в лютому 1942 р. здійснив спробу розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення Поліської Січі, які, однак, залишилися безуспішними [10, арк. 108]. Після цього Т. Боровець відправився в Генерал-Губернаторство, де зробив фото, на яких він зображений в уніформі колишнього керівника Поліської Січі. Ці фотографії, на яких був напис „Українці, вибирайте Тараса Бульбу”, отаман на початку 1942 р. поширював серед своїх однодумців [153, арк. 2, 6]. Фотографії стали своєрідним засобом пропаганди, в основі якої лежала легендаризація колишньої Поліської Січі та особи її отамана. Така традиція була започаткована ще в газеті „Волинь” від 21 вересня 1941 р. Тут на фото біля арки зображений Т. Бульба-Боровець в оточенні найближчих сподвижників. Під фотографією вміщено напис: „Начальник окружної міліції у Сарнах і комендант партизанських відділів „Поліська Січ” Тарас Боровець зі своїм штабом” [105, арк. 5; 242, с. 3].

Німецька влада, виявивши спроби організації „недозволеного” партизанського формування колишніми членами Поліської Січі, розпочала їх переслідування і арешти [152, арк. 12]. Перед німцями також постало завдання виявлення колишніх січовиків в складі української допоміжної поліції. Як згадує Т. Бульба-Боровець, після розпаду частин Поліської Січі деякі представники вже колишньої формації отримали наказ вступати на службу в німецько-українську поліцію, інші німецькі установи в Рівному і решті містах для виконання там довірених завдань свого штабу [212, с. 179-180]. Тому перед німецькими органами ставилося завдання: як тільки серед шуцманів знайдуться колишні січовики, вони одразу повинні бути

звільнені. Жандармерії Костополя було також доручено визначити місцеперебування Бульби [153, арк. 3]. Отож, після поширення чуток про арешти колишніх членів Поліської Січі, Т. Бульба-Боровець з кількома найбільш наближеними особами втік і створив з них нове об'єднання [10, арк. 108]. Як зазначає В. Дзюбак: „... стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин „Поліської Січі” в партизанські загони немає й мови. Тому, якщо стрижнем „Поліської Січі” було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) – після зими 1942 року – воно стало антинімецьким” [288, с. 132-133].

Аналізуються процеси творення нового партизанського з'єднання Т. Боровцем і в радянських документах. Начальник УШПР Т. Строкач зазначав, що Т. Бульба після розпуску Поліської Січі з 300 людьми пішов у ліс і дислокувався в районі сіл Карпилівка та Борове Рокитнянського району, поступово поширивши вплив на населені пункти сусідніх районів Рівненської області – Людвипільського, Костопільського, Степаньського. В 1942 р. кількість бійців його загонів зросла до 700 чоловік [67, арк. 4]. На початку грудня 1942 р. командир об'єднаних партизанських загонів О. Сабуров в шифротелеграмі повідомляв Т. Строкача, що великі групи Т. Бульби-Боровця є на території Білоруської РСР в Пінській області в лісах Острога, Шумська, Мізоча [56, арк. 140зв; 60, арк. 15-16; 68, арк. 189-194].

Отже, після розпаду Поліської Січі у листопаді 1941 р. Т. Бульба-Боровець лише з лютого 1942 р. приступає до організаторської діяльності по створенню нового партизанського з'єднання на теренах Полісся та Волині. Про його місцеперебування і діяльність протягом кількох місяців після розпаду Поліської Січі нічого певного сказати не можна. Сам Т. Бульба-Боровець запевняє, що в кінці 1941 р. він поїхав до Варшави, щоб скласти звіт Президентові УНР в екзилі А. Лівицькому, з яким 2 січня 1942 р. відбулася зустріч. Наступного дня А. Лівицький доручив отаману діяти за встановленим планом продовження військової операції –

починати військові дії проти Німеччини, як тільки фронт бойових дій досягне Волги. Це завдання повинне виконуватися не шляхом загального повстання, а окремими летючими бригадами [212, с. 182-183]. Офіційна ж позиція ДЦ УНР полягала у підтримці німецької політики, оскільки керівництво еміграційного Уряду на чолі з А. Лівіцьким вважало, що саме вони отримають дозвіл німців на створення української влади [313, с. 110].

Думку про контакт Т. Бульби-Боровця з вищим керівництвом ДЦ УНР у Варшаві на початку 1942 р. підтримують деякі українські історики. Так, І. Муковський та О. Лисенко у книзі „Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни” зазначають, що після консультацій з Урядом УНР у Варшаві, який категорично заборонив піднімати повстання в окупованих районах, Т. Бульба-Боровець повертається на Полісся з новими вказівками, відповідно до яких його загони орієнтувалися на обмеження німецького терору і створення перешкод для постачання фронтових частин вермахту [353, с. 409].

Відверта проукраїнська позиція Т. Бульби-Боровця не знайшла підтримки в німців, тому створені ним на початку 1942 р. партизанські формування в своїй суті були, поряд з антирадянськими, антинімецькими. Адже ставлення офіційної німецької влади до українських національних сил Т. Боровець міг побачити вже після подій 30 червня 1941 р., коли ОУН С. Бандери в окупованому німецькими військами Львові проголосила „Акт відновлення Української Держави” [106, арк. 3]. Ця акція німецькою владою була суворо засуджена, а провідні члени ОУН(Б) – заарештовані та ув’язнені.

Навесні 1942 р. органи безпеки генерального округу Волинь-Поділля посилили репресії проти осіб, які чинили опір поставкам продовольства, вивезенню молоді до Німеччини, передачі найбільш родючих земель німецьким колоністам. В першу чергу репресії спрямовувалися проти колишніх січовиків, які мали досвід збройних виступів [333, с. 234]. В цій ситуації з метою оборони місцевого населення Т. Бульба-Боровець

приймає рішення про антинімецьку боротьбу. О. Шуляк у своїх спогадах „В ім'я правди” зазначає, що вже в березні 1942 р. німці бояться вільно пересуватися в регіоні. Проте Т. Бульба-Боровець в цей час „широкої війни не починає, знаючи, що вона не уникнима, що вона принесе нам і так нечувані втрати, отже, спішитися з нею не конче треба” [241, с. 14]. Таким чином, Т. Бульба-Боровець був вимушений захищати місцеве населення від непосильних поборів та репресій німецької влади.

В „Армії без держави” зазначається: „Організація почала виступати тільки під назвою „Українська Повстанська Армія”. Армія переходить з територіально-осадної системи на рухомо-рейдуєчу літаючими партизанськими загонами” [212, с. 179]. Територіальний принцип дислокації військ Поліської Січі з закріпленням партизанських з'єднань до певної території змінюється на рухомі мобільні малі партизанські групи, які постійно знаходяться у русі. Основою нової партизанської тактики стає засада – „з-під землі та під землю” [212, с. 192].

Новий оперативний план „лісового царства” (як було „охрещено” військово-політичні структури УПА(Б-Б)) вже навесні 1942 р. був готовий. Згідно плану, боротьба проти Німеччини ділилася на дві фази та мала два основні завдання:

- удар по цивільній адміністрації Гітлера як акт політичного спротиву Німеччині;
- удар по всій системі постачання Східному німецькому фронту як військово-стратегічний акт України проти німецького загарбництва на сході Європи.

Обидві фази мали свій визначений час і окремі методи та засоби боротьби [212, с. 188-190].

На цьому етапі діяльності формування Т. Бульби-Боровця (летючі бригади) становили порівняно невелику кількість бійців. Кожна з 5-ти летючих бригад складалася приблизно з бойової сотні вояків. Розчленовуючись на менші оперативні мобільні групи від 5 до 10 чоловік, вони мали дуже високу боєздатність. Іноді, для створення ілюзії „великої” армії серед ворога та виконання оперативних завдань, вони знову сходилися в сотні та могли діяти по кілька сотень одночасно [212, с. 200]. У зв'язку з

продовженням політики посилення масового терору цивільної німецької адміністрації проти місцевого українського населення, 16 квітня 1942 р. Головна Команда УПА видає наказ 5-м своїм летючим бригадам про початок першої фази збройної боротьби проти Німеччини [212, с. 199].

Про протистояння між УПА та німцями в цей час засвідчують радянські архівні документи. В звіті про діяльність Олевського підпільного райкому КП(б)У про роботу підпільних груп з травня 1942 р. по травень 1943 р. зазначається про те, що між німцями та українськими націоналістами-бульбівцями точиться боротьба [155, арк. 17].

У червні 1942 р. Головна Команда УПА(Б-Б) висилає до Е. Коха листа, де повідомляє його, що перша антинімецька бойова акція УПА була відповіддю на злочинну політику німців, яка проявляється у формі репресій проти цивільного населення України. Якщо німецька політика зміненою не буде, – повідомлялося в листі, – тоді УПА буде змушена перейти до другої фази антинімецької боротьби, яка, незважаючи на всі ультимативні заяви отамана, розпочалася в середині липня 1942 р. Тепер на порядку денному стояло „вдарити ворога не тільки по адміністративних органах, але також почати бити його по всіх пунктах воєнно-стратегічного значення, а особливо, по системі транспорту та постачання фронту...” [212, с. 202-204].

Таким чином, всі звернення Т. Боровця до німецької адміністрації в Рівному з вимогою змінити репресивну політику щодо українського населення успіху не мали. Не вплинув на Е. Коха також лист Т. Бульби-Боровця від 15 серпня 1942 р.: „До Вас і на руки самого канцлера, складалися всякі меморандуми від українського громадянства про жахливе положення в Україні. Всі ті голоси є тільки „горохом до стіни”. Тепер, до Вас востаннє промовляє голос самої землі” [207, с. 166]. Цей заклик також залишився без уваги.

За словами Т. Бульби-Боровця, однією з перших антинімецьких акцій широкого масштабу диверсійно-демонстративного характеру була Шепетівська операція, проведена в ніч на 19 серпня 1942 р. з'єднаними в одну оперативну групу кількома

летючими бригадами [212, с. 205-213]. Учасник руху опору, представник мельниківської ОУН, Я. Гайвас заперечує факт проведення відділами Т. Бульби-Боровця Шепетівської операції в тому масштабі, як її описує у своїх спогадах отаман: „Між іншим про ту операцію ніхто ніколи не згадував, ані не було про неї в будь-якій нашій літературі, ані зустрічалися її учасники, вийшла вона на денне світло щойно у книжці Бульби” [216, №11]. На противагу, український письменник О. Опанасюк, автор повісті „Копище”, в якій змальовується трагедія невеличкого поліського села Копище, коли в липні 1943 р., в період окупації краю німецькими загарбниками воно було вщент спалене разом із 2887 жителями, в одній із своїх публіцистичних статей зазначає, що карателі, здійснюючи цю жахливу відплатну акцію проти українського населення, мали в арсеналі свого лексикону як „аргумент” слова: „бандіт Кольпак”, „бандіт Пульпа” („бандит Бульба”) та „Шіпітовка” („Шепетівка”) [357, 13 вересня].

На думку А. Кентія, Т. Бульба-Боровець не ставив питання про розгортання широкої збройної боротьби проти німців. Отаман не мав для цього достатньої кількості збройних сил і не вбачав у Німеччині головного ворога самостійної України. Та все ж він час від часу демонстрував німцям можливості своєї організації [310, с. 74]. Його першочергове завдання полягало в тому, щоб завоювати прихильність місцевого населення та показати німецькій владі, що український рух опору може стати фактором, з яким їй доведеться рахуватися [313, с. 146]. Пояснює антинімецьку боротьбу Т. Бульби-Боровця намаганням захистити місцеве цивільне населення також К. Гірняк: „Поліська Січ-УПА повинна була вдаряти німців по пальцях тільки там, де німецька зажерливість виявлялась зокрема наявно і вперто, але так витончено і хитро, щоб збройну відплату ворога стягати виключно на себе і в жодному разі не на мирне цивільне населення” [276, с. 11].

Нові завдання та стратегія диктували необхідність реорганізації УПА, основою якої став „Закон українського

партизана”, затверджений Головною Командою УПА 15 вересня 1942 р.¹ Закон складався з 12 пунктів і був розширеним варіантом „Закону українсько партизана” від 1941 р. [125, арк. 11]. Тут наголошується: „Українська партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, як її називають наші вороги, а єдино можливою в цей час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії”. В тексті Закону збройні відділи Т. Бульби-Боровця називаються „Українською Повстанчою Армією”. На зміну тезі про добровільну матеріальну допомогу цивільного населення збройним партизанським відділам з’являється теза про примусову реквізицію за рівновартісну оплату. До двох видів покарання за порушення Закону – догани та смертної кари – додається фізична кара (шомполами). Тут також з’являється пункт про абсолютну заборону вживання алкоголю в рядах УПА [102, арк. 90; 123, арк. 1; 124, арк. 13; 125, арк. 12-13], що дублюється в гігієнічно-санітарному правилнику, прийнятому Головною Командою УПА(Б-Б) 15 вересня 1942 р. [124, арк. 6; 125, арк. 10].

Антинімецька позиція Т. Бульби-Боровця та підтримка його формувань місцевим населенням викликали занепокоєння у радянських органів, які для встановлення контакту з отаманом направили загін особливого призначення під командуванням підполковника Д. Медведєва. Загін Д. Медведєва в середині літа 1942 р. десантом висадився в південних лісових масивах Білоруської РСР, а згодом з’явився в овруцьких лісах [161, арк. 32]. До складу загону входив представник Генерального штабу Червоної армії О. Лукін, завданням якого було ведення переговорів з Т. Бульбою-Боровцем [290, с. 111].

16 вересня 1942 р. на хуторі біля села Бельчанки-Глушків відбулася перша зустріч О. Лукіна з Т. Бульбою-Боровцем, якому радянська сторона запропонувала спільно виступити проти німців. Як зазначає Д. Медведєв, для прийняття остаточного рішення Т. Бульба-Боровець висловив бажання провести

¹ Див. додаток 8.

консультації та скоординувати це питання з „центром”. Наступна зустріч була призначена на 26 вересня 1942 р., однак через можливі німецькі напади на загін Д. Медведєва, вона була перенесена на 28 жовтня 1942 р. Проте жодних домовленостей про політичну або військову співпрацю між делегаціями О. Лукіна та Т. Бульби-Боровця, окрім нейтралітету, досягнуто не було. Для попередження сутичок між радянськими партизанами та формуваннями Т. Бульби-Боровця був встановлений умовний пароль. При зустрічі сторін на запитання: „Куди йде дорога на Львів?”, – давалася відповідь: „Через річку” [227, с. 85-89]. Контакт з Т. Бульбою-Боровцем встановлювали не лише партизани Д. Медведєва, пізніше це робили й інші партизанські формування, зокрема з’єднання під командуванням С. Ковпака [290, с. 115].

Про нейтралітет між УПА(Б-Б) та радянськими партизанами повідомляють німецькі матеріали. В звіті шефа поліції безпеки і служби безпеки від 23 жовтня 1942 р. зазначається, що в районі Сарн виявлено велике формування під керівництвом Т. Бульби-Боровця, яке по відношенню до партизан займає нейтралітет [7, арк. 121; 129, арк. 121].

Протягом 1941 – початку 1942 рр. на території України радянські партизанські сили були малочисельними і не могли створювати серйозної загрози тилам німецької армії. Ще перед війною керівництво СРСР стверджувало, що війна буде вестися на „чужій території” і „малою кров’ю”, тому приготування до партизанської та підпільної боротьби вважалося недоцільним і шкідливим. Підпільні організації створювалися нашвидкоруч, не мали необхідної кількості військових кадрів, що призвело до значних втрат радянського підпілля протягом першого року війни з Німеччиною.

Важливе значення для централізації керівництва партизанським рухом мала постанова Державного Комітету Оборони (ДКО) від 30 травня 1942 р., згідно якої при Ставці було створено Верховне Головнокомандування Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР), якому підпорядковувалася система спеціальних регіональних партизанських штабів для їх

об'єднаного керівництва. В повноваження ЦШПР входило оперативне керівництво партизанським рухом та координація дій партизан з операціями Червоної армії. Цією ж постановою при Військовій раді Південно-Західного напрямку був створений Український штаб партизанського руху (УШПР), який розпочав свою діяльність з 20 червня 1942 р. Очолив УШПР Тимофій Строкач [316, с. 7-8]. Це дало можливість координувати діями окремих партизанських загонів, забезпечити їх зброєю та медикаментами.

Організованих форм радянський партизанський рух набирає в другій половині 1942 р., коли за підписом Й. Сталіна був виданий наказ №00189 „Про завдання партизанського руху” від 5 вересня 1942 р., який конкретизував настанови по розвитку всіх форм партизанської боротьби [429, с. 8]. Таким чином, в тилу німецької армії з'являються дві течії руху опору – національний (націоналістичний) та радянський (комуністичний). Особливістю їх, наприклад, на відміну від країн Західної Європи, де ці два напрямки в основному співпрацювали, було те, що борючись проти німців, вони одночасно вели боротьбу і між собою, створюючи ніби „другий фронт” в тилах регулярних армій, що віддаляло час перемоги, приносячи тяжкі людські, матеріальні та моральні втрати, наслідки яких відчуваються й понині.

Період з листопада 1942 р. до кінця 1943 р. був періодом найбільшого розвитку на окупованій території СРСР радянського партизанського руху, зростання чисельності партизанських формувань, розвитку їх тактики тощо. Як зазначають А. Кентій та В. Лозицький, особливістю цього періоду було виникнення на теренах Полісся – Волині УПА, яка стала фактором, що помітно вплинув на дії радянських партизанських з'єднань в західних областях України [316, с. 8-9].

На нашу думку, переговори Т. Бульби-Боровця з радянськими партизанами в другій половині 1942 р. мали на меті викликати занепокоєння в німецьких органів щодо можливої консолідації націоналістичних та радянських сил антинімецького опору. На практиці така консолідація була не можливою,

оскільки своїм основним ворогом бульбівці вважали Радянський Союз. Німеччина ж розглядалася як тимчасовий ворог і потенційний союзник у боротьбі проти СРСР. Проте, як зазначав О. Жданович: „... німці не могли змінити своєї тактики, не міняючи стратегії, а українська сторона не могла зріктись своєї мети, яка йшла врозріз із німецькою політикою” [360, с. 411]. Сам Т. Бульба-Боровець зазначав, що Командування УПА вважало за доцільне в певній ситуації проводити переговори з німецькою стороною, під час яких виникала можливість вияснення подальшої німецької політики щодо України та пред’явленні перед німцями вимог про визнання української державності [198, с. 7].

Переговори радянських партизанів з Т. Бульбою-Боровцем викликали занепокоєння в німецькій стороні. З метою унеможливлення їх зближення, в контакт з Т. Бульбою вступає начальник поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля оберштурмбанфюрер СС доктор Пютц [314, с. 4-5]. Під час переговорів з німцями на початку листопада 1942 р. Т. Бульба-Боровець наголосив, що внаслідок його попередньої діяльності не пролилася німецька кров, а збройні напади були здійснені виключно з метою постачання його формувань. Т. Боровець через уповноважених осіб передав листа до рейхскомісара, в якому він, між іншим, називаючи обласних керівників господарськими грабіжниками, звертається до рейхскомісара зі словами: „Я не хочу з Вами сперечатися про те, хто з нас є більшим бандитом – Ви чи я” [10, арк. 108-109].

Під час переговорів з німцями Т. Бульба-Боровець, ставлячи перед ними вимогу самостійності України, домагався, щоб на перших порах йому були дані обіцянки про виконання цієї вимоги. Отаман з гіркотою говорив про розпуск в листопаді 1941 р. Поліської Січі та проведення цивільною адміністрацією колоніальної політики в Україні [10, арк. 110].

Нові переговори між німцями та УПА розпочалися за посередництва колишнього начальника штабу Поліської Січі полковника П. Смородського, який стояв на пронімецьких позиціях. В 1942 р. він за підтримки німців з завданням

знищувати радянський партизанський рух створив на Рівненщині Український штурмовий батальйон в кількості 500 чоловік [66, арк. 32; 97, арк. 24зв]. Залучити Т. Бульбу-Боровця до переговорів з німцями мав також лист єпископа Мстислава від 15 листопада 1942 р. У листі єпископ закликає отамана змінити антинімецьку позицію, оскільки вона може бути шкідливою для національних інтересів українського народу. У відповідь Т. Бульба-Боровець 26 листопада 1942 р. писав єпископу Мстиславу: „Ви співпрацюєте з кожною чужою владою в Україні, а я її – поборою” [170, арк. 1-3]. За деякими даними (Бюлетень СВУ, Нью-Йорк, 2/1982, с. 8.), наприкінці грудня 1942 р. за „посередництво” в переговорах військовий суд УПА засудив єпископа Мстислава до смертної кари [204, с. 174].

Для залучення Т. Боровця до переговорів з німцями офіцер поліції безпеки і СД генерального округу Волинь-Поділля штурмбанфюрер СС доктор Пютц 16 листопада 1942 р. видав директиву №641/42, яка на певний час забороняла арешти серед прихильників українського національного руху [20, арк. 6; 31, арк. 55].

Переговори між доктором Пютцом і Т. Бульбою-Боровцем пройшли 23 листопада 1942 р. у селі Моквин Березнівського району Рівненської області. Як повідомляв Пютц, переговори мали на меті досягти угоди про спільні антирадянські дії та нейтралізувати антинімецькі виступи бульбівців в районі Костопіль – Сарни. У зв’язку з тим, що Т. Бульба-Боровець зі своїми прихильниками протягом кількох місяців вів нелегальне „бандитське” життя стосовно німецької влади, здійснював збройні напади і зберігав певний час нейтралітет відносно радянських партизанських сил, Пютц при переговорах гарантував бульбівцям амністію (волю та життя).

Під час переговорів Т. Боровець перед німецькою владою поставив вимоги, серед яких самостійність України та звільнення українських політичних в’язнів. Однак ці домагання Пютцом були відхилені з посиланням на те, що майбутня державно-політична структура буде визначена Гітлером, і якби сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це

могло б стати загрозою для виконання планів німецької економічної політики. Звільнення ж всіх українських в'язнів ніким гарантовано не буде, оскільки ніхто не може взяти на себе відповідальність за те, що вони не візьмуть участі в антинімецькій діяльності.

Офіцер Пютц заявив Т. Бульбі-Боровцю, що його „нелегальна діяльність” і „бандитське життя” не дають можливості звертатися з якими-небудь вимогами до німецької влади. За словами Пютца, чим швидше розпочнеться між ними лояльна співпраця, тим швидше буде підготовлений ґрунт для загального умиротворення та розрядки обстановки. Продовження бандитської війни після цього зі сторони Т. Боровця принесе нещастя та страждання не лише для нього та його прибічників, а й для всього українського народу.

Т. Бульба-Боровець на пропозиції німецької сторони не дав відповіді одразу, а попросив надати йому двотижневий строк для їх обмірковування та ведення переговорів зі своїм штабом. Проте отаман в листі до Пютца від 8 грудня 1942 р. всі пропозиції відхилив і знову пред'явив свої попередні вимоги: „Я бачу, що за теперішніх німецько-українських політичних взаємовідносинах про звільнення українських політичних в'язнів не може бути й мови. Тому моя спільна з Вами робота неможлива і вона, крім підриву мого власного авторитету, нічого позитивного не принесла б... Наше нелегальне становище не означає, що ми знаходимося в стані боротьби проти Німеччини. Це тільки самозахист. Ми вважаємо Німеччину як тимчасового окупанта, а не як ворога. Якщо Німеччина відхилила нас від участі в цій війні як активну сторону, то ми вирішили до кінця війни залишатися нейтральними спостерігачами. Ми дотримуємося, зрозуміло, політики – вам не допомагати, але і не шкодити. Ми не змінимо нашої позиції, якщо і німецька влада також оцінить створену аномальну ситуацію, яка виникла в результаті її політики. Якщо ж німецька влада і далі буде ще активніше виступати проти українського населення, то ми будемо змушені, об'єктивно, перетворити наш нейтралітет на антинімецьку боротьбу” [20, арк. 2-4; 31, арк. 51-

53].

У листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. Т. Боровець зазначав, що його переговори з представниками німецької влади 1 та 23 листопада 1942 р. до поліпшення українсько-німецьких відносин нічого позитивного не внесли: „Вони тільки наочно ще раз переконали, що Німеччина ставиться до України, як до своєї колонії, а український народ трактує не як підмет міжнародного права, а як безвольний предмет” [207, с. 175].

Дипломатію Т. Бульби-Боровця, суть якої полягала в одночасній грі на стосунках як з німецькими, так і з радянськими силами, добиваючись поступок від кожної зі сторін, та, залишаючись, по можливості з ними у стані нейтралітету, Я. Гайвас назвав „грою на дві руки” [216, №12; 425, с. 5]. Така політика не сприяла досягненню успіхів, а, навпаки, – послаблювала сили УПА(Б-Б). Внутрішня боротьба між про- та антинімецьким складами організації стояла на заваді її консолідації [425, с. 7]. Як повідомляють німецькі документи, у зв’язку з переговорами, які вів Т. Бульба-Боровець з радянськими партизанами його залишила частина війська, незадоволення у частини формування викликали також безрезультатні переговори з німецькою поліцією безпеки і службою безпеки [10, арк. 113].

Позиція Т. Бульби-Боровця не влаштовувала окупаційну адміністрацію, тому німці стали на шлях його дискредитації, внесення суперечностей в лави його прихильників. Ставилося завдання шляхом каральних акцій проти цивільного населення підкреслювати відповідальність за це отамана [290, с. 120]. Для боротьби проти бульбівців була створена спеціальна ударна група, якій надавалися відповідні частини поліції безпеки [10, арк. 114-115].

Крім того, офіцер Пютц прийняв постанову про проведення активної антибульбівської пропаганди серед місцевого українського населення. Він запропонував німецьким органам керуватися правилом: „Всякі страждання і тяжкі удари, які переносить населення – є виною Боровця” [20, арк. 5; 31, арк. 54].

Антибульбівська пропаганда німців особливо посилилася навесні 1943 р. В цей час німецькі окупаційні органи масово поширили листівки, спрямовані проти бульбівців. В статті „Люди з лісу і національний український інтерес”, розміщеній в ряді пронімецьких газет Генерального комісаріату Волинь-Поділля у травні 1943 р. зазначається: „... ці отамани, які прибирають шумні опереткові псевдоніми, коли не зовсім свідомо, то втягнені в майстерну сітку жидівсько-більшовицьких провокацій, перебувають на службі ворогів України, і як це не дивно, в ім'я любові до рідного народу ведуть злочинну діяльність...” [28, арк. 12; 249, с. 1-2; 254, с. 2-3]. До антибульбівської пропаганди німців підключилися і релігійні діячі. Голова Управління православної місії протоієрей Федір Гайденок у липні 1943 р. звертається до „лісових дітей” із закликом змінити їхню антинімецьку позицію [250, с. 1-2].

Водночас німці ставили питання про спровокування бойових зіткнень між загонами Т. Бульби-Боровця та радянськими партизанами для порушення існуючого між ними нейтралітету [290, с. 120; 314, с. 6]. Нейтралітет остаточно був зірваний навесні 1943 р. За даними радянських джерел, в кінці березня – на початку квітня 1943 р. бульбівці та їхня молодіжна організація Січ розпочали активні дії проти партизан шляхом нападу на їх невеликі групи, влаштуванням засідок, обстрілів при підході до сіл тощо [27, арк. 4]. Про антирадянські виступи УПА(Б-Б) навесні 1943 р. зазначається і в німецьких повідомленнях з окупованих східних областей [131, арк. 11].

У відповідь на репресивні дії німецької адміністрації, підрозділи УПА в першій половині 1943 р. в окремих випадках змушені були воювати з німцями. В повідомленні з окупованих східних областей від 19 березня 1943 р. зазначається, що у Волинсько-Подільському окрузі українська національна банда Т. Бульби-Боровця розгорнула особливу активність. Багаточисельні напади, здійснені в цьому районі на схід від залізниці Рівне – Луцьк, в більшості є справою цієї банди. Вона в районі Сарни – Костопіль нараховує біля 1 тисячі чоловік, ні в якому разі не зачіпає місцеве населення, а спрямовує свою діяльність

виключно проти німецької влади та різних установ [9, арк. 29, 35; 130, арк. 29, 35]. На початку травня 1943 р. загін Шитова повідомляв Начальника УШПР Т. Строкача про те, що бульбівці ведуть бої з німцями на правому березі річки Случ [69, арк. 34-36; 75, арк. 70]. С. Руднєв, комісар Сумського партизанського з'єднання, у своєму щоденнику від 16 червня 1943 р. записав, що бульбівці ведуть боротьбу як проти німців, так і проти партизан [76, арк. 24; 179, с. 190].

В цей час німецька влада провела невдалу операцію по розгрому формувань УПА Т. Бульби-Боровця, внаслідок чого до нього в полон потрапили 200 курсантів німецького офіцерського училища та деякі рівненські урядовці. Операція по розгрому формувань українських повстанців тимчасово була припинена. Т. Бульба-Боровець запропонував німецькій стороні переговори з метою обміну військовополоненими. На переговори з Полтави в Рівненську область прибув гауптман Г. Кох, який був зв'язковим офіцером між Верховним командуванням вермахту та українськими повстанцями.

Під час переговорів з Г. Кохом Т. Бульба-Боровець, окрім обміну військовополоненими, поставив вимогу про передачу йому певної кількості зброї та боєприпасів. Всі вимоги отамана мали бути розглянуті вищими німецькими інстанціями в Рівному, а акція обміну військовополоненими планувалася біля білоруського містечка Столин. Однак німецька влада відмовилася від будь-яких вимог бульбівців і розпочала штурм, в ході якого головним силам Т. Бульби-Боровця з невеликими втратами вдалося вийти з ворожого оточення. Більшість німецьких військовополонених під час цих подій були вбиті [368, с. 6].

Офіцер Пютц у листі до Т. Бульби-Боровця від 24 квітня 1943 р. звинувачував українських повстанців у „безладах” на Поліссі. Німецький урядовець запропонував Т. Боровцю та його воякам вийти з підпілля, гарантуючи їм „життя і свободу”. 19 травня 1943 р. отаман повідомив Пютца, що причиною збройного спротиву є терор німецької поліції проти українського населення. Припинення цього терору, – зазначав

Т. Боровець, – є передумовою переговорів про співпрацю [189, с. 188]. Однак німецька політика по відношенню до України зміненою не була. У червні 1943 р. бульбівці здійснили ряд антинімецьких акцій після того, коли німці спалили близько 30 українських сіл [204, с. 210].

Антинімецьку збройну боротьбу бульбівців доповнювала пропаганда. Навесні 1943 р. УПА серед населення провела агітаційну кампанію про невийїзд молоді на роботу до Німеччини [86, арк. 19зв]. Бульбівці проводили пропагандистську роботу також серед підрозділів місцевої поліції та допоміжних козацьких формувань німецької армії. В одному із своїх звернень Т. Бульба-Боровець обіцяє козакам, що ті, хто залишать німецьку армію і перейдуть на сторону УПА, при першій же можливості будуть розпущені по домівках [136, арк. 30].

Про певний успіх пропагандистської роботи УПА серед підрозділів місцевої поліції свідчить видана у квітні 1943 р. німецькою владою листівка „Втікші шуцмани! Українські націоналісти!” Тут зазначається: „Тарас Бульба” мав можливість не дивлячись на свою нелегальну працю і на розбійницькі напади, бути помилуваним і, працюючи разом з німцями, зберегти своє життя і волю. Ця великодушна пропозиція, яка була зроблена при свідках і гарантована, була ним відхилена...” Німецька влада закликала повернутися на службу до німців шуцманів, які перейшли в націоналістичні формування, зокрема в формування Т. Бульби-Боровця. Шуцмани, які добровільно повернуться на свою службу до 25 квітня 1943 р., – зазначається в листівці, – покарані не будуть [75, арк. 126-127; 140, арк. 229]. Незважаючи на це, у своєму звіті від 14 травня 1943 р. шеф поліції безпеки і служби безпеки повідомляв, що Т. Бульба-Боровець видав наказ про перехід до його формувань шуцманів [191, с. 201].

Наказ Т. Бульби-Боровця про перехід до УПА допоміжної поліції спрямовувався на підтримку боєздатності військових формувань українських повстанців. З цією ж метою з весни 1943 р. Головна Команда УПА(Б-Б) провела мобілізаційну

кампанію серед місцевого населення. Мобілізаційні закони збройних формувань Т. Бульби-Боровця, як і інших організацій українського національного руху опору, не відзначалися жодною поступливістю на користь „військовозобов’язаних”. У мобілізаційних картках бульбівського руху, які поширювалися серед населення спеціальними зв’язковими, зазначалося, що „невиконання мобілізаційного наказу карається розстрілом” [131, арк. 78-79; 314, с. 94; 391, 1 грудня]. Для залучення до УПА місцевого населення Т. Бульба-Боронець видавав також спеціальні відозви. Так, у зверненні „Українці!” від 15 травня 1943 р. зазначається: „... хто піде в ряди оборонців своєї Рідної Землі, того труд буде чесним вкладом у наше спільне змагання за визволення. Організуйте свої партизанські відділи та підпорядковуйте їх Головній Команді Української Повстанчої Армії” [44, арк. 58].

На думку В. Дзьобака, на підтримання боєздатності військових формувань спрямовувалася і антиалкогольна кампанія [290, с. 91]. Головна Команда УПА(Б-Б) спеціальним наказом заборонила всім своїм воякам вживати алкогольні напої, а наказом від 1 березня 1943 р. зобов’язала знищити всі самогонні апарати. За порушення антиалкогольних наказів жандармерія УПА мала право застосовувати відповідну кару: перший раз – побиття 25 шомполами, другий раз – 50 шомполами, а за третє порушення наказу призначався розстріл [43, арк. 12; 44, арк. 49].

Двофронтowa збройна боротьба бульбівських формувань тривала до середини 1943 р. У зв’язку з втратою Німеччиною позицій на Східному фронті та наступом Червоної армії, Т. Бульба-Боронець в кінці літа 1943 р. припиняє боротьбу з німцями і розпочинає протистояння з радянськими партизанськими силами.

3. 2. Польська дипломатія Т. Бульби-Боровця

Питання українсько-польських відносин в контексті Другої світової війни є об'єктом гострих дискусій в історіографії обох країн. Суперечки точаться, головним чином, навколо так званої „Волинської трагедії” – збройного міжнаціонального конфлікту між українцями та поляками, що мав місце на Волині у 1943 – 1944 рр. Ці події не були випадковими. Вони мають свою довгу передісторію, яка пов'язана зі складними територіальними польсько-українськими взаєминами.

В період Другої світової війни як перед українськими, так і перед польськими військовими національними організаціями стояло завдання не лише боротьби з імперіалістичними зазіханнями СРСР та Німеччини. Загострилося також питання вирішення польсько-українських етнічних кордонів, зокрема державної приналежності частини західноукраїнських земель. Польський еміграційний уряд Сікорського зайняв у даному випадку відверто шовіністичну позицію: „Галичина була, є і буде польською” [21, арк. 9]. На жодні поступки не йшли і українці. Оскільки політичних компромісних домовленостей у цьому напрямку досягти не вдалося, то основним аргументом розв'язання конфлікту виступає взаємна агресія.

Ворожнеча вийшла за рамки лише власне українсько-польського протистояння і активно підтримувалася зовнішніми силами, для яких була вигідною. Найбільше це характерно для Німеччини, яка, щоб не виникало можливості для консолідації антинімецьких сил, вдавалася до створення протистояння між різними етнічними та політичними групами, в чому було досягнуто значних успіхів. Особливо жорстока ворожнеча та неприязнь виникла між українським та польським населенням [310, с. 74].

Німці, спекулюючи на територіальних протиріччях між українцями та поляками, використовували останніх в збройних акціях проти українських націоналістів у Західній Україні. В той же час вони розправлялися з поляками в Генерал-Губернаторстві

за допомогою українців [62, арк. 55]. Часто німці організовували спільні виступи з поляками проти українських націоналістичних формувань [16, арк. 24; 17, арк. 24; 59, арк. 149] або допомагали полякам в цій боротьбі озброєнням [1, арк. 31]. Водночас німецька влада намагалася відмежуватися від українсько-польського протистояння. Як сказав полякам сарненський гебітскомісар: „Ви хочете Сікорського, а українці Бандеру. Ну і воюйте між собою. Німці нікому допомагати не будуть” [3, арк. 7; 58, арк. 7].

До розпалювання українсько-польської ворожнечі була причетна і радянська влада. На території Волині створювалися окремі польські партизанські загони, які, окрім антинімецької боротьби, воювали також з українськими націоналістами. До боротьби з українськими націоналістичними формуваннями залучали поляків й радянські партизани. Так, протягом 14 лютого – 16 березня 1943 р. у селах Карпилівка, Борове, Ленчино, Неверово, Ємільчино за сприяння поляків радянським партизанським загonom під командуванням Шитова було розстріляно 20 і заарештовано 34 бульбівці [389, с. 98].

Головна Команда УПА(Б-Б) протягом літа 1942 та зими 1943 рр. намагалася нав'язати контакти з польськими підпільними національними організаціями на західноукраїнських землях з метою встановлення через них зв'язку з делегатами польського екзильного уряду. Метою контакту мало бути:

- припинення українсько-польської ворожнечі, коли обом націям загрожують спільні вороги;

- нормалізація українсько-польських відносин тимчасовою угодою на період війни, де обидві сторони, замість взаємної боротьби, мобілізують свої сили проти спільних зовнішніх ворогів;

- встановлення ділового контакту між УПА(Б-Б) та польською Армією Крайовою (АК).

В основі військової діяльності Т. Бульби-Боровця, окрім антинімецького (починаючи з 1942 р.), було антирадянське спрямування. Воно ж було основним і для польських націоналістичних організацій. На цьому ґрунті він хотів з ними досягти,

принаймні, нейтралітету [212, с. 244-249].

У серпні 1942 р. керівництво польської АК в окремий територіальний підрозділ виділило Волинський округ. Делегати уряду Сікорського на Волині в своїй діяльності спиралися на концепцію колишнього волинського воєводи Г. Юзефського. Колишній польський урядовець, „розмежовуючи Волинь і Галичину”, намагався не допустити консолідації українців Польщі та сприяв проведенню політики асиміляції місцевого населення [269, с. 19].

Контакт з представниками польського підпілля Т. Бульба-Боровець планував встановити через Рівне за посередництва польського національного діяча Броніслава Ходоровського, жителя села Мочулянка Людвипільського району. В Рівному Б. Ходоровський декілька разів через свого знайомого Яна Камінського, одного з керівників польської підпільної організації, робив спроби налагодити зустріч делегації УПА(Б-Б) з польським підпіллям [212, с. 244-245].

Спроби переговорів бажаних результатів не дали, тому Т. Бульба-Боровець звертався до поляків і через листівки. Так, у зверненні „Поляки” від 16 червня 1943 р. Головної Команди УПА(Б-Б) зазначається: „Поляки! Коли спільними силами не зробимо кінця провокаційній гестапівській роботі, то щораз більше будемо взаємно себе винищувати на радість німцям. ...пора взятися до спільної боротьби за своє визволення” [44, арк. 67]. Шукали спроб порозуміння і деякі рядові польські та українські повстанці [121, арк. 5, 9]. Так, 13 березня 1943 р. в Новинах Людвипільського Району Рівненської області на загальну нараду бульбівців було також запрошене польське населення села [389, с. 45].

Однак всі спроби Т. Бульби-Боровця знайти порозуміння з представниками польського національного руху через їх претензії на частину етнічних західноукраїнських земель успіху не мали. Таким чином, українсько-польські відносини протягом війни не покращувалися, а лише постійно напружувалися, що означало для УПА Т. Бульби-Боровця (за його власними

словами) третій відкритий фронт війни – польський [212, с. 244-249].

До цієї тези про „третій відкритий фронт війни – польський” необхідно ставитися із застереженням і не використовувати її як положення, спрямоване проти польського населення українських земель. Вона свідчить про один із напрямків спрямованості визвольної боротьби Т. Бульби-Боровця – здобуття незалежності України в збройному протистоянні не лише з Німеччиною та СРСР, а й з Польщею. Причому, поняття „Польща” в даному випадку включає лише етнографічні польські землі і не спрямовує фронт боротьби проти польського населення, що проживає на території України, а проти Польщі як держави, як зовнішнього фактора.

В уже згаданому зверненні „Поляки” від 16 червня 1943 р. Головна Команда УПА(Б-Б) зазначає: „Ми визнаємо за польським народом право до своєї держави на польських етнографічних землях. Права польської меншини на території України загварантують закони української держави, основані на демократичних засадах” [44, арк. 67].

Незважаючи на це, бульбівці не уникнули антипольських акцій, про що свідчать радянські архівні матеріали [39, арк. 18; 59, арк. 148; 95, арк. 69; 103, арк. 8]. Проте в деяких радянських повідомленнях, зокрема в докладі командира партизанських загонів Житомирської області генерал-майора О. Сабурова Начальнику УШПР комісару держбезпеки Т. Строкачу, зустрічається нерозрізнення різних гілок українського національного руху, зокрема бульбівців і бандерівців [82, арк. 15-19; 207, с. 192]. В цьому повідомленні радянський командир помилився через активну пропаганду ОУН(Б). Тому тут виразно бандерівський рух названий „бульбівцями”, який керується засадами, сформованими у „Декалозі українського націоналіста”: „Бульбівці проголошують гасло: „Або добудемо самостійну Україну, або згинемо за неї”. Серед бульбівців поширені 10 заповідей” [82, арк. 18-19]. Однак, як відомо, так званий „Декалог”, або „10 заповідей українця-націоналіста” виражає ідеологічні принципи інтегрального націоналізму ОУН. Подібні

випадки не є поодинокими [16, арк. 13-14; 17, арк. 13-14; 65, арк. 67; 83, арк. 109].

За деякими радянськими джерелами, свої військові дії українські національні формування Т. Бульби-Боровця розпочали під гаслом: „Бий жида, німця, ляха і кацапа” [38, арк. 42]. Відповідно до цих повідомлень, вже з 1941 р., тобто в період діяльності Поліської Січі в північно-західній частині Житомирської області, бульбівці ведуть боротьбу проти „ляхів”. Твердження про винищення польської людності відділами Т. Бульби в цей час не відповідають дійсності. За даними німецького перепису населення території гебітскомісаріату Олевськ за національною ознакою, станом на 1 жовтня 1941 р. поляки тут становили 1,6% (634 чоловіки) від загальної кількості населення [154, арк. 57]. Повідомлення про будь-які форми їх утисків у цей час у джерелах відсутні. Не відповідають дійсності також свідчення радянських документів про боротьбу формувань Поліської Січі в цей час і проти німців, по відношенню до яких січовики спочатку займали союзницькі відносини.

Програмні документи Поліської Січі забороняли утиски представників національних меншин. В тексті „Закону українського партизана”, який було затверджено Головною Командою Поліської Січі в 1941 р. в пункті №9 вказується: „Хто примусово реквізує від цивільного населення (без огляду на те якої воно національності) які будь речі, як: харчі, одяг і т. і., той не є українським партизаном, а звичайним злодієм і грабіжницьким бандитом” [125, арк. 11].

Польські джерела відносять початок антипольських акцій до 1942 – перших місяців 1943 р. Е. Вільчур твердить, що перші епізодичні випадки вбивств поляків відбулися вже в 1942 р., а масові акції розпочалися наприкінці першого кварталу 1943 р. Він зазначає: „Перших вбивств допустилися відділи, якими раніше командував Бульба-Боровець. У їх склад входили неосвічені люди, котрі вбивали сусідів часто з причин давніх сусідських поррахунків” [273, с. 131]. У звіті про ситуацію на Волині від 7 жовтня 1943 р. окружний представник польського

еміграційного уряду К. Банах (Ліновський) зазначав, що епізодичне знищення осіб польської національності в регіоні відбувалося вже протягом 1942 р., а масового характеру набуло наприкінці лютого 1943 р. у повітах Сарни, Костопіль, Рівне і Здолбунів [305, с. 58]. Український дослідник цього питання І. Ільюшин, аналізуючи звіт К. Банаха, зазначає, що масові антипольські виступи на території Сарненського, Костопільського та інших районів східної Волині, які більш за все розпочалися в квітні 1943 р. можна пояснити тим, що саме на Сарненщині та Костопільщині з кінця 1942 р. активно діяла УПА Т. Бульби-Боровця [305, с. 60]. Сам Т. Бульба-Боровець звинувачує в організації польського фронту боротьби бандерівців [175, арк. 1-3]. Це також підтверджують інші джерела. Як зазначає І. Ільюшин, документи польського і українського підпілля свідчать, що УПА Поліська Січ не мала на меті вести боротьбу проти поляків. Останні пояснювали це тим, що у війську Т. Бульби-Боровця була значна кількість радянських українців, які до справ Західної України мали власне ставлення. Проте, можливо, вже тоді від Т. Бульби-Боровця відокремилися певні групи (у звітах місцевих керівників АК згадується, зокрема, „банда” Крука), які, потрапивши під вплив ОУН(Б), започаткували антипольські виступи. Пропозицію ОУН(Б) на переговорах 22 лютого і 9 квітня 1943 р. очистити українську територію від польського населення отаман не підтримав, оскільки вважав, що за ворожі польські акти варто карати лише винних. Пізніше Т. Бульба-Боровець публічно засудив мордування польського населення [303, с. 184-185; 305, с. 62-63; 306, с. 131].

Питання участі Т. Бульби-Боровця в українсько-польському протистоянні торкаються ряд сучасних польських дослідників, зокрема М. Юхневич („Поляки у радянському партизанському русі. 1941 – 1944 рр.”) [422], Р. Торжецький („Поляки і українці. Українська справа під час II світової війни на території II Річсполітої”) [424] та інші. Р. Торжецький так оцінює відношення збройних формувань Т. Бульби-Боровця до польської етнічної меншини на території України: „Програма

цієї групи не включала в себе антипольських акцентів по відношенню до рідного населення, але не погоджувалась на приналежність українських земель до Польщі. Її ставлення до поляків не було одначе однозначним. Сьогодні вже не вдасться встановити, чи братовбивчі битви розпочали бульбівці чи вчинили це бандерівці. Не включено, що перші вбивства могли бути спровокованими, жодна зі сторін не признається до неї”¹. Однак в багатьох випадках дослідження польських авторів не характеризуються повною об’єктивністю, оскільки досить часто вони однобічно спираються на спогади учасників польського національного руху опору, радянські сфальсифіковані джерела [372, с. 35-43].

В русі Т. Бульби-Боровця по відношенню до польського населення можна виділити дві лінії: генеральна на чолі з Т. Бульбою-Боровцем та стихійна в особі рядових вояків.

Державна республіканська концепція бульбівського руху не виключала зі складу громадян України представників національних меншин, в тому числі і представників польського населення. Т. Бульба-Боровець у документах, зверненнях до різних військово-політичних сил ставав на захист поляків, захист національних меншин проголошувався пріоритетним завданням і в різних програмних документах руху. Так, зокрема, „Закон українського партизана” від 15 вересня 1942 р. забороняв виступи проти національних меншин [102, арк. 90]. Представники національних меншин на загальних засадах могли входити до складу бульбівських збройних формувань. В одному із документів УНРА зазначається: „В ряди УНРА входять також ті члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави” [44, арк. 159].

Т. Бульба-Боровець захищав польське населення також у листі до Е. Коха від 27 грудня 1942 р. 15 грудня 1942 р. група радянських диверсійних партизанів-парашутистів зіткнулася з

¹ Цит. за: Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Азалія, 1998. – С. 41.

німецьким жандармсько-поліційним відділом в околицях села Озірці Людвипільського району Костопільської округи. В результаті бою між ними було вбито кількох німців-жандармів та кількох представників української поліції. Партизани далі пішли своєю дорогою, а німецька влада приступила до виконання акту „солідарної відповідальності” – знищення місцевого цивільного населення, діяльність якого пов’язувалася з військовими діями партизанів. 16 грудня 1942 р. на місце згаданих подій прибула жандармерія і поліція з округи та перестріляла фактично всіх жителів Озірців, а саме село було спалене. Населення Озірців в своїй більшості складали поляки. Т. Бульба-Боровець так описує варварські дії виконавців цієї „відплатної акції”: „А „Герої” з труп’ячими головами на лобах, сидючи в кріслах біля ям, цілий день сікли з автоматів безборонних людей, бродили по коліна в мозку і крові, ногами дотоптували конаючих жінок і кидали живцем у вогонь немовлят” [207, s. 175].

Т. Бульба-Боровець у листі до Е. Коха засуджує дії німецької влади: „Я позволю собі запитати Вас, Пане „Володарю” України, яким правом та Ваша державна банда виконала цей дикунський акт. Тут не є прифронтова зона. В кожній цивілізованій державі зобов’язує порядок переведення докладного слідства та карання тільки винувників, а не кого запопало. Натомість так, як це чините ви, чинить тільки та банда, якій вже усувається ґрунт спід ніг. Нечуване в історії цивілізованого людства масакрування жінок і дітей є останнім, ганебним і безсилим засобом.

В селі Озірцях було 90% польського населення. Однак тому, що воно входило до складу населення України, я вважаю за свій обов’язок стати в його категоричній обороні. Ми не будемо толерувати ані одної краплини безневинної крові громадян України, без огляду на їх національну приналежність” [207, s. 175-176].

Багато подібних фактів фабрикувалися німецькою пропагандою з метою компрометації бульбівського партизанського руху. Часто вся вина за спричинений самою німецькою

окупаційною владою жахливий стан в Україні покладалася на рух Т. Бульби-Боровця. Не була виключенням і ситуація в селі Озірці. Т. Бульба-Боровець відповідає на це так: „Завданням української партизанки, як зародка Української Національної Армії, є оборона цивільного населення України перед кожною окупаційною владою, а не наражування його на зайві та передчасні репресії; при чому категорично стверджується, що з провокаційним вбивством кількох німців, яке послужило причиною до розстрілу мешканців села Озірець, українські партизани – нічого спільного не мають. Подібних нерозважних актів українська партизанка з засади не виконує” [125, арк. 9].

Фабрикації активно пропагувалися і радянською історіографією [339, с. 180-181; 340, с. 84]. Певна частина сучасних українських дослідників національного руху опору продовжують радянські „історичні традиції”. В серії розвідок М. Шелюга, члена Співки журналістів України, діяльність Т. Бульби-Боровця висвітлюється лише з негативних позицій, матеріал тенденційно підібраний, причому подекуди спостерігається фальсифікація джерел. В книзі „Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА” М. Шелюг, цитуючи Т. Бульбу-Боровця („Армія без держави”, с. 272), зазначає, що в червні 1943 р. штаб Т. Бульби-Боровця отримує від М. Лебеда завдання „негайно і якнайскоріше закінчити акцію тотального очищення української території від польського населення...” [416, с. 16]. В оригіналі в тезі Т. Бульби-Боровця йдеться про те, що це завдання отримав „штаб нової УПА”, а не УПА Т. Бульби-Боровця, оскільки з цього часу назва „УПА” вживається Військовими відділами ОУН(Б), а з липня 1943 р. збройні сили Т. Бульби-Боровця виступають під назвою „УНРА”.

Т. Бульба-Боровець захищав польське населення й у зверненнях до ОУН(Б). В листі до Краєвого Проводу ОУН під проводом С. Бандери від 25 березня 1943 р. Т. Бульба-Боровець звинувачує бандерівців в організації польського фронту боротьби. Отаман відзначав: „Треба рахуватися з фактом, що цю війну напевно виграє знов Англія і таких панів „сокирників” та

вішателів з паліями потрактує як агентурних слуг гітлерівського людоджерства, а не чесних борців за волю і людей з державного будівництва... Польська загроза для нас одна з найменших і ми можемо зовсім сміло відложити боротьбу з Польщею на останній план” [175, арк. 1-3]. Т. Бульба-Боровець засуджує мордування представників національних меншин також в листі до Краєвого Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 р. [174, арк. 1-3]. Непорозуміння в ставленні до польської етнічної меншини, очевидно, було важливим фактором протистояння між бандерівцями та бульбівцями. В листівці „Чому Українська Народня Революційна Армія не підпорядкована ОУН” зазначається: „Ми не бажаємо взяти відповідальність на себе перед всім світом, нашим народом та історією за всю злочинну безправність, вбивства та деспотизм, що являється справою бандерівських рук...” [38, арк. 114].

Позицію отамана, спрямовану на захист представників національних меншин, підтверджують також учасники українського руху опору. Так, полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко у книзі спогадів „Збройна боротьба на Волині” зазначає, що Т. Бульба-Боровець рішуче виступав проти знищення представників національних меншин, в тому числі польської, перш за все жінок та дітей [238, с. 51].

З іншої сторони, як уже зазначалося, рядовим воякам бульбівських формувань не вдалося уникнути антипольських виступів [103, арк. 8]. На території Рівненської області існували польські національні загони, які ставили перед собою завдання ведення боротьби проти українських націоналістичних формувань, в тому числі і проти відділів бульбівців [30, арк. 5; 70, арк. 131-132]. В такому випадку, підрозділи Т. Бульби-Боровця змушені були вести з ними бої. Німецька влада часто використовували поляків в боротьбі проти націоналістів бульбівців та бандерівців. Наприклад, в так званий Костопільський куш, до якого німці включали Костопіль, Березне, Бистричі, Степань та інші населені пункти для боротьби з бандерівцями та бульбівцями був висланий добре озброєний польський батальйон у кількості 500 чоловік („поляки з-за Бугу”), який

розміщувався за Дніпром [63, арк. 24; 386, с. 56]. Практику розпалювання міжнаціональної ворожнечі використовувала також радянська сторона, яка для боротьби з націоналістами також схиляла поляків [63, арк. 38]. Один із учасників бульбівського руху Я. Бричко згадував: „Стали бити німців, а німці нас. Поляки тоже нас били. І ми не давали спуску полякам і ковпаківцям. Почалася різня, поляки палили наші села, а ми їхні, бо поляки були разом з ковпаківцями. Мою Карпилівку і Борове поляки з ковпаківцями спалили до тла, а ми спалили Окопи, Довган, Будки. Може то робилося неправильно, бо було усе на руку німцям і комуністам”¹.

Таким чином, Т. Бульба-Боровець не ставив перед своїми формуваннями завдання боротьби проти польського населення українських земель, оскільки вважав його повноправними представниками громадян України. В той же час в деяких випадках, зокрема з метою самозахисту, бульбівці змушені були вести боротьбу проти польських національних військових організацій та не уникнули виступів проти польського цивільного населення.

¹ Цит. за: Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. – С. 37.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ІДЕАЛИ БУЛЬБІВЦІВ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ОПОРУ

4. 1. Ідейний конфлікт в українському русі опору: від УПА до УНРА

До нинішнього часу в українській історичній науці актуальним залишається питання виникнення Української Повстанської Армії. Загальновизнану дату її утворення – „14 жовтня 1942 р.” – було прийнято постановою Української Головної Визвольної Ради (УГВР) від 30 травня 1947 р. В постанові УГВР „Про визнання дня 14-го жовтня 1942 р. днем постановня Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА” говориться: „В м. жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській Повстанчій Армії” [194, с. 238]. В повідомленні ОУН(Б) від 30 липня 1947 р. зазначається: „14-го жовтня 1942 р. в лісах Полісся з окремих збройних груп повстала Українська Повстанча Армія... Для ознаменування історичної дати утворення Української Повстанчої Армії, день 14-го жовтня проголошено святом УПА”, яке збігається з козацьким святом Покрови [139, арк. 108].

Проте, як зазначає дослідник цього питання А. Кентій, відомі на сьогодні документи ОУН-УПА за 1942 – 1944 рр. не підтверджують факту створення в жовтні 1942 р. УПА під керівництвом ОУН(Б), а найімовірніше, що вона виникла навесні 1943 р. Поява постанови УГВР від 30 травня 1947 р., на думку вченого, була обумовлена певними політичними мотивами. І коли „вважати жовтень 1942 р. днем постановня УПА, то це може бути щонайбільше УПА Бульби-Боровця, хоч вона, як відомо, виникла раніше” [314, с. 10-11].

Матеріали ОУН(Б) 1942 р. свідчать, що вона в цей час стояла на вичікувальних позиціях, а її діяльність зводилася до антирадянської та антинімецької критики, а не до відкритої збройної боротьби. В квітні 1942 р. відбулася II Конференція

ОУН(Б), в тексті постанови якої наголошується: „На Осередніх і Східних Українських Землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-большевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом”. В іншому пункті постанови йдеться: „Критику німецької політично-господарської системи ведемо шляхом роз’яснювальної пропаганди серед мас, боротьби з вислужниками й опортуністами...” [197, с. 68-69]. Нічого не говориться про збройну боротьбу ОУН(Б) і в різних відозвах 1942 р. В „Слові Організації Українських Націоналістів в першу річницю проголошення самостійності української держави у Львові дня 30 червня 1941 року” від 30 червня 1942 р. зазначається: „Ми українці знайшлися в тяжкому положенні. З одної сторони московсько-жидівська навала ще дихає своїм чадом, з другої нова Німеччина з своєю колоніальною політикою вже дається нам добре в знаки...” [50, арк. 19-19зв.]. В листівці „Партизанка і наше ставлення до неї” (жовтень 1942 р.) ОУН(Б) висловлює ще різко негативне відношення до питання партизанської збройної боротьби. В цьому контексті бандерівці також негативно ставилися до бульбівців, а самі партизани ними названі „агентами Сталіна і Сікорського” [50, арк. 27; 282, с. 21].

Неготовність ОУН(Б) на початку 1942 р. до відкритої збройної боротьби проти німців започаткувала непорозуміння в самому бандерівському Проводі. Прихильники відкритого антинімецького напрямку розпочали підготовку до створення партизанських формувань [433, с. 4]. В жовтні 1942 р. військовий референт Краєвого Проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Сергій Качинський (Остап) створює на Поліссі перший повстанський відділ. Восени 1942 р. також утворюється озброєний відділ сотника Довбешки-Коробки (Перегійняк) на Волині. Тому, на думку П. Мірчука, партизанський відділ, створений С. Качинським у жовтні 1942 р., можна вважати початком УПА [351, с. 30-33].

Однак, незважаючи на існування цих військових формувань бандерівців з кінця 1942 р., їх відкрита збройна

боротьба проти німців та радянських партизанів розпочалася лише на початку 1943 р. Так, 7 лютого 1943 р. відбувся перший бій з німцями відділу сотника Коробки під час наступу на містечко Володимирець [351, с. 30-33].

Рішення про збройну боротьбу ОУН(Б) прийняла на III Конференції, яка проходила 17 – 21 лютого 1943 р. поблизу Олеська на Львівщині: „Провід ОУН на III-ій Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА)” [197, с. 97].

Про причини переходу до повстанської акції ОУН(Б) на початку 1943 р. зазначає у листі до брата Володимира Василь Макар (Сіроманець, Безрідний), керівник СБ на північно-західних українських землях: „Повстанчу акцію на північно-західних і частинно східних теренах ми мусіли почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже запізно. Мусіли ми це робити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З одної сторони – почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити. Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села... У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самотас. Почались грабіжі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусіли організаційно охоплювати тих людей в лісі. – Оце дві засадничі причини нашої повстанчої акції” [185, с. 408; 188, с. 43-44].

Виникнення українського національного руху опору та Української Повстанської Армії як однієї з його складових є складним та тривалим процесом, який зумовлювався дією комплексу різних чинників, що проявлялися на політичному, економічному, соціальному та духовному рівнях. Головну роль тут відігравало, по суті, підневільне, колоніальне становище території України у складі сусідніх держав, зокрема СРСР та

Польщі, що не відповідало її життєвому потенціалу. Як наслідок такої суперечності, з часом в українському суспільстві з'явилися колоніально-метропольні антагонізми, які в кінцевому результаті і призвели до виникнення руху опору, важливою умовою чого стала німецько-радянська війна.

Інша справа, хто першим очолив спрямування цих процесів в русло організаційної революційно-військової боротьби та вперше використав назву „УПА” для означення власних збройних формувань. Більшість сучасних українських дослідників у своїх працях приходять до висновків, що перші загони УПА створив на Поліссі літом 1941 р. отаман Т. Бульба-Боровець (певний вплив на діяльність якого мала ОУН(М)). Інша група дослідників не вважає частини Т. Бульби-Боровця зародком майбутньої УПА, а „першість” у цьому процесі надає ОУН(Б).

Ще в 1941 р., розпочавши антирадянську боротьбу, військові формування Т. Бульби-Боровця вживали назву „УПА”. Зокрема, цей напис розміщувався на печатці Поліської Січі, в центрі якої був зображений тризуб: „Головна Команда Української Повстанчої Армії Поліська Січ” [125, арк. 11]. На початку 1942 р. діяльність формувань Т. Бульби-Боровця, окрім Полісся, поширюється на територію Волині, тому означення „поліська” втрачає попереднє значення і використовується лише назва „УПА”. В газеті „Земля і влада” від червня 1943 р. зазначається: „... УПА перейшла до збройної боротьби проти німців і веде її до сьогодні під командою отамана Т. Бульби-Боровця, змінивши офіційну назву („Поліська Січ” – Авт.) на „Українська Повстанча Армія” з огляду на поширення своєї діяльності також на неполіські терени” [251, с. 5]. Як зазначає О. Шуляк, збройні формування ОУН(Б) оформились під назвою „Військові відділи ОУН С. Бандери”, збройні формування ОУН(М) – „Військові відділи ОУН А. Мельника”. Назва ж „УПА” вживалася лише відділами Т. Бульби [241, с. 20-21]. Незважаючи на це, в радянських та німецьких документах військові формування Т. Бульби-Боровця періоду 1942 –

1943 рр. часто називаються „Поліська Січ” або рух „Тарас Бульба”.

З весни 1943 р. назву „УПА” широко почали вживати військові формування ОУН(Б). Це призвело до існування під однією назвою протягом певного часу двох різних течій руху опору: бульбівської та бандерівської. В історіографії з метою їх розрізнення використовуються відповідні назви. Бандерівська УПА часто означається як „ОУН-УПА” або власне „УПА”, а бульбівська – „УПА(Б-Б)” (УПА Бульби-Боровця).

Вперше словосполучення „повстанська армія” було вжито в 1918 – 1921 рр. для назви більшовицьких формувань („Повстанська армія радянської України”), які вели боротьбу проти гетьманського режиму. Словосполучення „повстанська армія” також використовували війська Н. Махна („Повстанська армія України імені батька Махна”) [314, с. 58-59]. Вперше ж назва „Українська Повстанська Армія” була застосована по відношенню до учасників Другого зимового походу військ армії УНР у 1921 р. під командуванням Ю. Тютюнника. Після поразки рейду залишки його військ утворили на теренах Волині „Волинську повстанську армію”, яка проіснувала до жовтня 1922 р. У документах періоду Другої світової війни абревіатура „УПА” розшифровувалася як „Українська Повстанча Армія”. Назва „повстанська” пізнішого походження і вживалася переважно у публікаціях на Заході [279, с. 345].

Українські національні сили вступили в Другу світову війну розрізненими групами. За відсутності єдиної політичної лінії багаточисельні збройні партизанські формування об’єднувалися, розпадалися, вели між собою переговори. Зараз досить важко сказати, скільки подібних загонів діяло в той час на території України. Найбільш загальні підрахунки називають цифру біля тридцяти [402, с. 14]. Т. Бульба-Боровець в „Обороні України” пише: „Трагедія України заключається не в факті існування двох, трьох чи навіть десятих політичних партій, організацій та угруповань, а в тому, що вони відносяться до себе не як до політичних противників, а як до ворогів” [252, с. 1]. В таких умовах об’єктивно постало питання про об’єднання всіх

українських військових та політичних осередків.

В другій половині 1942 р. Т. Бульба-Боровець виступає з ініціативою консолідації існуючих українських національних політичних угруповань в єдиний загальнонаціональний центр. Таким центром всенародної політики мала стати Українська Національно-Револьюційна Рада (УНРР). Створення органу всенародної політики, яким мала б бути УНРР, з причини відсутності єдиного політичного керівного центру, на думку Т. Бульби-Боровця, є на даний момент „пекучою життєвою konieczністю”. Щоб зміцнити належне становище УНРР та створити їй умови безпечної праці, УПА готова, на випадок небезпеки, взяти склад Ради під охорону своєї збройної сили [207, s. 177-178].

З ідеєю організації УНРР Головна Команда УПА(Б-Б) через лист звертається до ОУН(Б), ОУН(М) та до українських націонал-демократів. З цих угруповань, на думку розробників консолідаційного проекту, повинен створитися основний склад УНРР, яка матиме змогу залучати до участі в роботі Ради представників інших національних політичних осередків та безпартійного громадянства з усіх етнографічних українських земель. В листі отаман зазначав, що в час, коли український народ є політично роздроблений, жодна з чинних політичних груп самостійно не в силі опанувати цілості політичного життя на всій території України. Неможливою є також консолідація через насильну або добровільну ліквідацію тих чи інших політичних представництв, адже в першому випадку це викликало б руйнуючу міжусобицю, а в другому – було б перекресленням всіх досягнень та традицій певних політичних організацій. З цього погляду найреальнішою формою консолідації вважалося тільки взаємне порозуміння та створення міжорганізаційної надбудови з компетенціями всенародного політичного органу. Кожна з політичних організацій залишала б за собою право збереження своєї організаційної форми та подальшої ідеологічно-програмної роботи. Загальнополітична ж лінія та революційна акція повинні підпорядковуватися УНРР як центрові державного будівництва [207, s. 177-178].

Подібний лібералізм був неприйнятний для ОУН(Б). Як зазначається в документах бандерівців: „ОУН має за завдання дати ініціативу бути проводом і авангардом у реалізації усіх наведених цілей по змозі в цілій Україні, а передусім там, де уже своєю організацією і боротьбою опанувала терен” [197, с. 53]. Засідання Проводу ОУН(Б) визнало потребу посиленої боротьби проти всіх проявів політичного опортунізму. Визнаючи вимогу творення одного революційного фронту боротьби найважливішим завданням, Провід ОУН вважає, що це завдання мусить бути проведено, окрім усього іншого, на усвідомленні того, що творення єдиного революційного фронту мусить бути здійснено на площині революційно-самостійницької концепції ОУН [107, арк. 4].

Цю концепцію ОУН(Б) розпочала втілювати в життя з початком Другої світової війни. В 1941 р. начальний командант Української Національної Революційної Армії, яка поряд з Українським Військовим Легіоном діяла під керівництвом ОУН(Б), Легенда видав наказ: „Всім Українським стихійно створеним боєвим групам, повстанчим відділам і загонам, негайно підпорядкуватися Командуванню Української Національної Революційної Армії та передати в розпорядження її все військове майно й засоби.

Дальше самочинне творення збройних військових відділів заборонене.

До тих, що не виконають цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи, як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці” [111, арк. 1].

Як уже зазначалося, на інших позиціях стояв бульбівський рух. Т. Бульба-Боровець у відкритому листі до членів Проводу ОУН бандерівського крила писав: „Ми стверджуємо світоглядovu багатогранність серед українського народу і не бачимо потреби ліквідувати її штучними засобами штучної „Єдності”, а вважаємо, що саодинокo правильна буде та концепція, яка замість розпалювати внутрішню міжусобицю за владу, змобілізує всі сили народу до боротьби в першу чергу з

зовнішніми ворогами та підпорядковує її не тій чи іншій партії, а маєстату нації і держави” [199, с. 287-288].

З ініціативи Т. Бульби-Боровця 22 лютого 1943 р. розпочалися переговори між Краєвим Проводом ОУН(Б) та Головною Командою УПА(Б-Б), до штабу якої прибув політичний референт Краєвого Проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Я. Бусол (Роман Галина). Він заявив, що ОУН(Б) змінила погляд на проблему повстанської боротьби та пропонує розпочати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в лавах УПА [274, с. 139].

Наступна спільна нарада була запланована на 21 березня 1943 р., однак з причини відсутності бандерівців не відбулася. Це змусило Т. Бульбу-Боровця звернутися до ОУН(Б) з листом, в якому він наголосив, що повинна існувати єдина національна армія, до складу якої можуть входити всі сили, незалежно від партійно-політичної приналежності. Українська національна армія повинна підпорядковуватись лише лінії загальнонаціональної політики, а не окремій партії чи світогляду. У листі отаман засудив спробу бандерівців організувати загальнонаціональний зрив, що, на його думку, ще зарано, оскільки може призвести до передчасних репресій німців проти цивільного населення. Він також застерігав, що бандерівська політика перетягування до себе військових з інших угруповань, їх поділ на „наших” і „ваших” у недалекому майбутньому може призвести до братовбивчої війни.

Т. Бульба-Боровець, з метою організації єдиного командування всіх українських військових сил, черговий раз закликає ОУН(Б) дати до Головної Команди УПА своїх людей та позитивно поставитися до проекту організації УНРР [175, арк. 1-3; 207, с. 180-183].

На переговорах між УПА(Б-Б) (представники: Т. Бульба-Боровець, Л. Щербатюк) та ОУН(Б) (представники: В. Івахів (Сонар), Р. Петренко (Омелько)) 9 квітня 1943 р. вдалося домовитися лише про спільну назву „УПА” та створення спільного військового штабу [274, с. 140-141]. Було також вирішено продовжити переговори на початку травня 1943 р.

Однак на заплановану зустріч поручник Сонар не прибув. 20 травня 1943 р. на чергові переговори між УПА(Б-Б), ОУН(Б) та ОУН(М) від бандерівців знову ніхто не прибув. Пізніше ОУН(Б) повідомила, що Сонар загинув за нез'ясованих обставин, а інший уповноважений на переговори М. Лебедем призначений не був. Як зазначають деякі автори, поручник Сонар позитивно ставився до питання організації спільного штабу збройної боротьби, що йшло врозріз генеральній ідеологічній лінії бандерівців [241, с. 22; 373, с. 127].

На відміну від ОУН С. Бандери, контакти та співпраця між ОУН А. Мельника та Т. Бульбою-Боровцем не припинялися протягом всього часу активної повстанської діяльності останнього, яка бере свій початок військовою угодою поміж ОУН(М) та Поліською Січчю у серпні 1941 р. В червні 1942 р. бульбівський партизан Муха нав'язав контакт з командиром Топчанської боївки ОУН(М) Мулярем для встановлення пунктів зв'язку на Межиріч. Кілька разів на переговори в штаб Т. Бульби-Боровця, як зв'язковий, прибував Михайло Шморгун, а згодом до штабу як постійний представник мельниківців делегується Антін Баранівський, який нав'язав контакт між боївками ОУН(М) та УПА(Б-Б). Для ОУН(М) характерним тепер вже був не лише контакт з Т. Бульбою-Боровцем, але й спільні дії. Зокрема, М. Шморгун і А. Баранівський неофіційно брали участь під час переговорів Т. Бульби-Боровця з радянськими представниками в кінці 1942 р. [241, с. 15; 373, с. 122]. Весною 1943 р. для посилення співпраці до штабу УПА(Б-Б) ОУН А. Мельника висилає свого представника О. Ждановича (О. Штуль), який тут працював у ранзі сотника [240, с. 8].

За повідомленням ряду радянських джерел, серед яких доповідна записка керівника обласного штабу партизанського руху Рівненської області генерал-майора В. Бегми секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та Начальнику УШПР Т. Строкачу, з початком 1943 р. на території Західної України почала створюватися нова політична організація – „Українська національно-демократична партія” (УНДП), яка остаточно

організаційно оформилася в червні 1943 р. і ставила перед собою мету об'єднання всіх націоналістичних течій під одне керівництво. [41, арк. 5; 66, арк. 21; 73, арк. 241; 95, арк. 92; 96, арк. 60]. У згаданих повідомленнях зазначається, що Центральний комітет УНДП в цей час розміщується в одному із північних районів Волинської області, а в північно-західній частині України і південній частині Білорусі УНДП має своє військове формування – Українську Повстанську Армію під командуванням Т. Бульби-Боровця.

Ідея створення української національної політичної сили в часи Другої світової війни не нова, зокрема в кінці 1942 р. німцями були перервані спроби організації Націонал-української партії на території Житомирської області [8, арк. 4, 10]. Як згадує Т. Бульба-Боровець, ідею заснування політичної партії, яка б вела, насамперед, ідеологічно-світоглядну боротьбу проти компартії, німців та правих націоналістів пропонував йому ще в період діяльності Поліської Січі колишній приятель по Березі Картузькій, певний час член ОУН(Б) (який тут очолював групу лівополітичного спрямування, що в 1942 р. включилася в організаційне та ідейно-політичне оформлення УПА(Б-Б) [280, с. 262]), І. Міtringа. Т. Бульба-Боровець тоді відмовився від цієї пропозиції, аргументуючи своє рішення тим, що не вважає за необхідне підпорядковувати військо будь-якій партії [212, с. 163-164]. Однак ідейна суперечність між бандерівцями та бульбівцями вплинула на переконання Т. Бульби-Боровця, який прийняв рішення створити УНДП. На нашу думку, партія мала стати політичною надбудовою для УПА(Б-Б) з метою політичного та ідеологічного протистояння ОУН(Б).

За процесом творення нової політичної сили уважно стежили німці, яку вони пов'язували з іменем Т. Бульби-Боровця. У німецькій листівці „Тарас Бульба творить нове об'єднання”, що мала на меті скомпрометувати бульбівський рух в очах місцевого населення, зазначається: „До багатьох об'єднань, груп або організацій, що тут на Волині буквально накидаються населенню, щоб зробити його „щасливим”, долучається нове об'єднання, утворене ватажком бандитів

Боровцем. Це нове об'єднання має сміливість називатися „національ-демократичною” партією?” [102, арк. 62-62зв; 143, арк. 21-23].

Т. Бульба-Боровець намагався залучити до складу УНДП представників різних військово-політичних сил, які брали участь в основуючому з'їзді партії. В Центральний комітет УНДП ввійшли Мітринга, Ривак, Щербатюк, Турчманович та керівник ФУРу Яворенко [217, с. 35, 39].

Ідеї лівополітичного спрямування, на які спиралася УПА(Б-Б), знайшли своє відображення в політичній програмі УНДП. В друкованому органі партії – газеті „Земля і влада” від червня 1943 р. Центральний комітет УНДП проголошував Українську національно-демократичну партію партією українських трудящих міста і села, яка веде боротьбу за повне національне визволення українського народу і рівночасно за владу українських трудящих у визволеній від чужого гніту Україні, за перебудову Європи та Азії по принципу самовизначення націй. УНДП займала, окрім антирадянської, антинімецьку позицію: „... Українська Націонал-Демократична Партія кличе сьогодні революційні сили всіх народів Європи та Азії до боротьби проти німецько-фашистського та російсько-більшовицького гніту” [251, с. 3]. Позиція двофронтової боротьби була також висловлена в зверненні Центрального комітету УНДП „Український народє!” в червні 1943 р. Тут наголошувалося: „Українці німецької та російської тюрм народів, пам'ятаймо, що одинокою силою, що зможе нас визволити від „визволителів” – це українська національна революція, оперта на озброєній силі українського народу!” [52, арк. 21; 115, арк. 1].

Друкований орган УНДП газета „Земля і влада” мала розділ, котрий містив матеріали УПА(Б-Б). Сам Т. Бульба-Боровець був автором ряду статей часопису та продовжив тут започатковану в „Гайдамаці” рубрику „Лісова пошта” у формі „Листа Гаврила Обруча до Гітлера”.

Газета нелегально поширювалася серед місцевого населення. Так, зокрема, нелегально поширював видання серед

місцевого населення Ємільчина у Звягельському повіті на Волині (нині Житомирська область) полковник Вільного козацтва УНАКОР П.Філоненко [238, с. 43].

Починаючи з травня 1943 р. військові формування ОУН(Б) все частіше вживають назву „УПА” [117, арк. 1]. А в часописі „До зброї” за липень 1943 р., який видавався політичним відділом новоствореної УПА, зазначається: „Політична боротьба українського народу за Українську Державу увійшла в нову фазу. На це склалися ріст внутрішньої сили українського народу і зовнішня політична обстановка. Виявом цієї організованої боротьби є Українська Повстанча Армія (УПА)” [51, арк. 94].

Головна Команда УПА(Б-Б) з метою збереження самоідентифікації своїх збройних формувань видає 20 липня 1943 р. наказ №80 про зміну назви організації: „З огляду на те, що в рядах Української Повстанчої Армії об’єднується багато досі окремо діючих партизанських відділів та з’єднань з усіх областей України, чим партизанська боротьба переходить в площину широкої всенародньої революційної боротьби цілого українського народу проти загарбників – Головна Команда Української Повстанчої Армії постановляє переіменувати Українську Повстанчу Армію на Українську Народню Революційну Армію” [251, с. 1]. В зв’язку з перейменуванням „Української Повстанської Армії” на „Українську Народню Революційну Армію” (УНРА), Головна Команда УНРА 20 липня 1943 р. всім командирам відділів видає наказ №81 про те, щоб в подальшому виступати лише під назвою „Українська Народна Революційна Армія” [252, с. 1]. Абревіатура „УНРА” не була новою в українському русі опору. Вперше вона („Українська Національна Революційна Армія”) була використана ОУН(Б) в 1941 р. для означення власних збройних сил [111, арк. 1].

В „Короткому організаційному статуті УНРА” проголошувалося, що УНРА – це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної боротьби всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу, де всі громадяни будуть мати рівні права та рівні можливості. Свою

революційну роботу вона базує на демократичних основах міжпартійного порозуміння, щоб таким чином у боротьбі за визволення України об'єднати всі сили українського народу та створити єдиний всенародний революційний фронт.

Відповідно до статуту, до лав УНРА могли входити всі українці без огляду на їх політичні переконання та партійну приналежність, а також безпартійні та представники національних меншин, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави. В ряди УНРА могли включатися також іноземці, які або організовують в загальній боротьбі поневолених народів за своє звільнення окремі національні відділи при УНРА, або вступають в УНРА індивідуально [38, арк. 103; 44, арк. 159].

Таким чином, до складу збройних відділів УНРА, окрім власне бульбівських формувань, входили рівненська група ОУН(М) під командуванням поручника Волинця (О. Яценюк), представники ФУРу, УНР, гетьманців, УНДП, Вільного козацтва УНАКОР тощо [241, с. 24; 373, с. 124]. Відділи ОУН(М) часто виступали під назвою „Оборона України” [362, с. 95].

Верховним органом УНРА була Політична Рада УНРА, яка окреслювала генеральну політичну лінію, тактику та інші напрями в революційній роботі для Головної Команди УНРА. Політична Рада вважалася найвищим політичним органом до часу, поки не з'явиться всеукраїнський орган національної політики. В такому разі Політична Рада ліквідується, а УНРА буде підпорядкована цьому органу [38, арк. 103]. До складу Політичної Ради УНРА входили представники політичних угруповань та позапартійні представники українських земель, об'єднані для революційної боротьби, основаної на міжпартійному взаєморозумінні: І. Порада (представник Української народної демократичної партії), М. Даниленко (від Союзу українських комуністів-самостійників), О. Жданович (представник Організації Українських Націоналістів під проводом полковника А. Мельника), С. Мазепа (представляв безпартійне

громадянство) та А. Бочанов (представник козаків Дону та Кубані) [38, арк. 113; 44, арк. 127].

Керівництво бойовими діями здійснювала Головна Команда УНРА, до складу якої входило 5 чоловік: командуючий УНРА, командант територіальної армії (перший заступник командуючого УНРА), командир діючої армії (другий заступник командуючого УНРА), начальник Головного штабу та секретар Головної Команди. Всю свою роботу Головна Команда УНРА проводила через Головний штаб УНРА, який поділявся на відповідну кількість відділів.

Організаційно УНРА поділялася на територіальну УНРА, як підпільну військово-революційну організацію, та діючу УНРА, як безпосередню військову силу, які були підпорядковані Головному штабу та Головній Команді УНРА.

Територіальна армія виконувала всі функції адміністративного характеру і свою організаційну структуру пристосовувала до адміністративного поділу країни. Відповідно, до її складу входили обласні, окружні, районні та сільські команди, кожна з яких поділялася на 5 відділів: організації зв'язку, пропаганди та політичної освіти, військової підготовки, розвідки і контррозвідки та адміністративно-господарський відділ. Кожну команду очолював командант, призначений командантом вищої команди. Завдання команданта полягало в призначенні начальників відділів своєї команди та проведенні революційної роботи. Командант також відповідав за діяльність своєї команди перед командантом вищої команди. Обласні команди підпорядковувалися безпосередньо Головному штабу УНРА. Членами територіальної армії могли бути лише добровольці.

Діюча армія проводила безпосередню збройну боротьбу і організовувалася на загальних військових засадах під керівництвом оперативного штабу, що підпорядковувався Головному штабу УНРА. Військовими діючої армії могли бути як добровольці, так і мобілізовані.

Всі члени та військові УНРА давали клятву не складати зброї і не припиняти революційної боротьби поки не буде

досягнута найвища мета для всіх трудящих України – самостійність української держави [38, арк. 104-105].

В політичному плані через досягнення незалежності України УНРА проголошувала боротьбу за демократію, народовладдя в українській державі, де трудящі будуть мати змогу через вибраних ними представників керувати державними справами та їх контролювати. Відповідно до цього, заперечувалася будь-яка диктатура. Проголошувалася боротьба за основні права та свободи: свободу думки, слова і преси, товариств, творчості, за пошанування людини, її гідності та переконань, за право на вільний культурний розвиток.

Проголошена соціальна платформа відзначалася лівополітичним спрямуванням: справедливий соціальний лад без буржуазії та панування приватного чи державного капіталу, класових і партійних привілеїв. Висловлювалося гасло боротьби за вільну і не експлуатовану працю робітників на заводах і шахтах, які будуть власністю українського народу. Селянам передбачався безкоштовний розподіл земель, що вільним вибором у сільських громадах визначатимуть форму землеволодіння – індивідуальну, кооперативну чи колективну. Передбачався вільний розвиток дрібного ремесла та торгівлі. Трудовій інтелігенції гарантувалася свобода і забезпечення праці. Приватна ініціатива в майбутній українській державі допускалася під контролем народу через органи державної влади [38, арк. 109; 44, арк. 159].

В часописі УНРА „Оборона України” О. Жданович, який певний час працював у її редакції, так визначив завдання УНРА: „Ми боремось за повну свободу українського народу, яку можна досягнути лише створивши українську незалежну державу. Ми боремось проти скажених імперіялізмів Москви й Берліна, за свободні держави всіх поневолених народів на їх етнографічних землях.

Боремось за могутню державу трудящих України, що стане сторожем порядку на межі Заходу й Сходу, що забезпечить інтереси робітництва, дасть йому вільну працю на заводах і шахтах, які будуть власністю народу, а не капіталістів;

державу, що розвине свободну творчість трудової інтелігенції, що дасть селянам мільйони гектарів української землі на умовах ними самими усталених” [252, с. 1-2].

Такими чином, програма руху Т. Бульби-Боровця, в порівнянні з політичною платформою ОУН(Б), характеризувалася більшою лівизною, що робило її сприйнятнішою для осіб, які виросли в умовах радянської суспільно-політичної дійсності.

Часописом УНРА була газета „Оборона України”, яка видавалася в друкарні УНРА №2. Всього вийшло 2 номери газети: №1 від 1 серпня 1943 р. та позачергове видання від 4 серпня 1943 р. Т. Бульба-Боровець запропонував редагування „Оборони України” У. Самчуку (редактор рівненського часопису „Волинь”), однак отримав негативну відповідь [233, с. 331-332]. Відмовна позиція У. Самчука змусила Т. Бульбу-Боровця надіслати йому листа („Лист Гаврила Обруча з Полісся до Уласа Самчука”), де У. Самчук названий „гадом”, „антихристом”, „гітлеровим викидишем”. Цей лист неодноразово використовувався в радянській публіцистиці для звинувачень У. Самчука у його співробітництві з німецькою окупаційною владою [233, с. 334; 298, с. 72]. Подальші події свідчать про подолання конфронтації, яка виникла між Т. Бульбою-Боровцем та У. Самчуком в 1943 р. [234, с. 21; 298, с. 99].

Зміст часопису „Оборона України” свідчить, що рух Т. Бульби-Боровця стоїть на відкритих антинімецьких позиціях. Газета стала важливим засобом пропаганди, вона власне і редагувалася відділом пропаганди при Головній Команді УНРА. Про це також свідчить її тираж, зокрема №1 від 1 серпня 1943 р. вийшов накладом 38000 екземплярів, що дозволяло поширити видання на досить значну територію.

Позачерговий номер „Оборони України” від 4 серпня 1943 р. містив „Відкритий лист до членів Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери”, який адресувався ОУН(Б) з пропозицією створити УНРР як єдиний міжпартійний орган всенародної політики та

головний центр державного будівництва, тому що: „Українську державу зможемо збудувати лише тоді, коли об'єднаємо під одним прапором боротьби за незалежність весь народ, кожна гвинтівку, кожного українця без огляду на його політичні переконання, без огляду на те, чим він був учора” [253]. Позачергове видання „Оборони України” мало і інше важливе пропагандистське завдання – схилити на свою сторону ту частину населення, яка підтримувала інтегральних націоналістів.

З кінця літа 1943 р. ідейне протистояння між відділами УНРА та УПА доповнилося збройним. Остання взяла курс на роззброєння націоналістичних формувань бульбівців та мельниківців. 18 серпня 1943 р. на Костопільщині бандерівці під командуванням курінного Дороша оточили Людвипільську сотню УНРА, яка без бою змушена була відступити. Бандерівці зуміли захопити трьох полковників УНРА та дружину Т. Бульби-Боровця [241, с. 27-28].

6 вересня 1943 р. шеф військового штабу УПА групи „Заграва” Славута видав ультимативний наказ командирам відділів Т. Бульби-Боровця з вимогою перейти зі зброєю до 12 години 8 вересня 1943 р. до відділів УПА. В протилежному випадку, – зазначається в документі, – відділи отамана вважатимуться за ворогів та будуть силою підпорядковані наказам Головної Команди УПА [176, арк. 1]. У вересні 1943 р. ОУН-УПА делегувала до Головної Команди УНРА колишнього підстаршину УНРА Миколу Крука, який був взятий в полон і перейшов на сторону бандерівців. Він заявив, що як Провід ОУН, так і командування УПА хочуть відновити перервані переговори з керівництвом УНРА для спільної співпраці. Основною вимогою для її налагодження мало бути беззастережне підпорядкування УНРА політичній лінії ОУН С. Бандери та наказам Головної Команди УПА. У випадку погодження на підпорядкування, представники УНРА мали б можливість відігравати важливу роль в армії та адміністрації УПА. Через відмову прийняти ультиматум на УНРА чекає „революційний суд і смерть” [174, арк. 1].

УНРА подібних ультимативних вимог не підтримала, засудивши дії ОУН-УПА, яка продовжила політику роззброєння політичних опонентів. 27 вересня 1943 р. відділами УПА було обеззброєно 12 бульбівців в Тучинському районі, а у жовтні 1943 р. у Людвипільському районі було частково роззброєно один із відділів УНРА [141, арк. 51; 148, арк. 18]. Зустрічалися випадки, коли бульбівців, які відмовлялися вступати до УПА, розстрілювали. Так, в селі Бережниця Сарненського району бандерівці роззброїли один з підрозділів УНРА, спалили його літературу, а тих хто відмовився вступити у відділи УПА – розстріляли [67, арк. 9].

Окрему увагу потрібно звернути на смерть дружини Т. Бульби-Боровця А. Боровець, яка загинула в розпалі міжпартійної боротьби. До неї було застосовано фізичні методи впливу з метою виявлення деяких таємниць її чоловіка, зокрема місць розміщення магазинів зброї та друкарні. 15 листопада 1943 р. ОУН М. Лебеда повідомила: „СБ устійнила, що Анна Боровець, як полька по національності (вона була чешка), була польським шпигуном серед українців і тому її засуджено ревтрибуналом на кару смерти та вирок виконано 14.XI.1943 р.” [212, с. 267].

Представники ОУН(Б) у своїх публікаціях уже в післявоєнний час намагалися заперечити факт знищення А. Боровець. Голова Проводу ОУН(Б) М. Лебедь у книзі „УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу” зазначає: „(Дружина Т. Бульби-Боровця. – Авт.) Ніколи не була ні переслідувана, ні суджена якиминбудь чинниками Організації чи УПА” [331, с. 77]. Інший представник руху опору, М. Костецький також заперечує знищення бандерівцями дружини Т. Бульби-Боровця. Він висловлює думку, що, можливо, вона була знищена радянськими партизанами „під маскою націоналістів”, адже не було сенсу піддавати її тортурам з метою виявлення магазинів зброї та криївки, про які могли знати вояки Т. Бульби-Боровця після їх переходу до УПА [324, с. 8].

Однак деякі матеріали прямо підтверджують розправу ОУН(Б) над А. Боровець. В бандерівському суспільно-політичному огляді за вересень 1943 р. зазначається, що 18 серпня розпочалася акція роззброєння Бульби, коли був роззброєний його головний відділ. Тут же стверджується, що дружина Т. Бульби-Боровця „в наших руках” [207, с. 258]. В збірнику статей „Туди де бій за волю” колишній учасника бандерівської УПА Негус, який брав участь у роззброюванні відділу УНРА 18 серпня 1943 р. в складі куреня Дороша, свідчить, що особисто захопив дружину Т. Бульби-Боровця, яка пізніше була розстріляна СБ [236, с. 176].

Т. Бульба-Боровець у зверненні до членів Проводу ОУН(Б) від 24 вересня 1943 р. звинувачував останніх: „Починаючи від 18.8.1943 р. ціла партійна сітка ОУН та відділи УПА прикоротили боротьбу з німецькими окупантами та московсько-більшовицькими бандами, а скерували всю свою увагу та зброю проти... „головного ворога України – Бульби” [174, арк. 1]

За даними Головної Команди УНРА, за період з 18 серпня 1943 р. до 24 вересня 1943 р. відділами ОУН-УПА було вбито 5-х командирів УНРА, поранено 11 козаків, в „полон” взято понад 100 чоловік, в тому числі і А. Боровець. Крім того, вояками УПА було „здобуто” багато матеріальних цінностей: коней, возів, канцелярського приладдя, медикаментів, одягу, харчових запасів, зброї, амуніції тощо.

Як підкреслює Т. Боровець, зі сторони УНРА в бік ОУН-УПА до цього часу не був спрямований жодний постріл. ОУН(Б) цей факт кваліфікував як слабкість УНРА, тому цілком закономірно, що „такий стан мусить скінчитися” [174, арк. 1]. 26 грудня 1943 р. група бульбівців у складі 20 осіб затримала біля села Медведівка районного виховника молоді. Забравши в нього одяг та взуття, вони сказали: „Ми знаємо хто ти такий, але пускаємо. Ми тебе не вішаємо, як вішають бандерівці, і як згинемо від них то по геройськи. Коли б нам зловити когось з С.Б. то ми його повісили б” [121, арк. 7].

В цей час бульбівці започатковують масову антибандерівську пропаганду, поширивши серед місцевого населення

листівку „Зозулине яйце” та ряд відозв, виданих відділом пропаганди Головного Штабу УНРА. Поширювалися серед населення також газети „Земля і влада” та „Оборона України” [115, арк. 8-9; 117, арк. 7; 144, арк. 6-7; 146, арк. 65; 147, арк. 81-82, 167; 149, арк. 3зв.]. У звіті бандерівської Служби безпеки від 3 вересня 1943 р. зазначається, що „бульбівці в Степаньському та Людвипільському районах „поховали зброю і сидять безчинно”. У Степаньщині ведуть пропаганду між населенням, щоб останнє не давалося змобілізуватися до УПА. Згадана пропаганда має послух” [127, арк. 4; 314, с. 161].

В пропагандистській діяльності Т. Бульба-Боровець стверджував про рівноправність всіх політичних угруповань з УПА та засуджував дії бандерівців [149, арк. 5]. Політику ОУН-УПА засудили також багато інших українських національних діячів [219, с. 65]. У жовтні 1943 р. Український Центральний Комітет (УЦК), який очолював професор В. Кубійович, публікує „Тези Українського Центрального Комітету для акції за вдержання українського правопорядку в Галичині”, де містилося таке застереження діяльності ОУН(Б): „Табір негачії хоче „будувати Україну” у боротьбі проти всіх: проти Німеччини, проти Польщі, Мад’ярщини, Румунії, Чехії, проти Москви і большевизму, а врешті і проти позитивного табору українського. В такій боротьбі проти всіх можна Україну звести хіба остаточно до могили” [36, арк. 31; 310, с. 73-74].

Часткова лібералізація ідеології інтегрального націоналізму відбулася лише на завершальному етапі Другої світової війни, коли в середині 1944 р. на зібранні представників всіх українських земель було створено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), що стала найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави. Платформа УГВР, окрім усього іншого, запропонувала важливі доповнення до доктрини інтегрального націоналізму, серед яких – більша терпимість до інших ідеологій [294].

В універсалі УГВР зазначається: „В Українській Головній Визвольній Раді зібрані всі представники активно-діючих

революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдино правильну вповні незалежну платформу визвольної боротьби Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійницькі і незалежні сили України, не залежно від їх світоглядového та політично-групового спрямування, ті, котрі готові боротися за Суверенну Українську Державу” [122, арк. 1].

Підпорядкування до ОУН-УПА інших українських повстанських відділів, зокрема бульбівців та мельниківців, значно її посилило, а останніх, відповідно, ослабило. За повідомленнями радянських джерел, до червня 1943 р. найбільш сильним націоналістичним формуванням були бульбівці, кількість яких становила понад 6 тисяч чоловік. Своїм впливом вони охоплювали Людвипільський, Костопільський, Рокитнянський, Степаньський, Березнівський райони Рівненської області та деякі частини Волинської області [5, арк. 38; 27, арк. 2; 61, арк. 37; 75, арк. 52, 57]. Крім того, на території Рівненської області існувала націоналістична молодіжна організація Січ, яка нараховувала у своєму складі до 3 тисяч осіб і знаходилася під політичним впливом бульбівців [5, арк. 39; 61, арк. 28]. Однак вже з другої половини 1943 р. ситуація змінюється і основною течією українського національного руху на цьому етапі стає УПА. УНРА під керівництвом Т. Бульби-Боровця своїми діями охоплювала південні та східні райони Рівненської області [199, с. 117].

Отже, протистояння між українськими національними організаціями в роки Другої світової війни через ідеологічно-програмові розходження перешкоджало утворенню спільного міжпартійного координаційного центру визвольної боротьби. Всі пропозиції Т. Бульби-Боровця щодо створення єдиного осередку всенациональної політики не знайшли підтримки в ОУН(Б), яка під назвою „УПА” стала на шлях збройного

підпорядкування різних українських повстанських формацій. ОУН-УПА підпорядкувала собі також частину бульбівської УПА, яка в нових умовах виступила під назвою „УНРА”.

4. 2. УНРА на завершальному етапі партизанської війни

На кінець літа 1943 р. УНРА під командуванням Т. Бульби-Боровця припиняє боротьбу з німцями і розпочинає активні дії проти радянських партизанських сил. Про це у доповіді від 4 вересня 1943 р. зазначав секретар Рівненського підпільного обкому КП(б)У В. Бегма [314, с. 194]. Виключну антирадянську активність з другої половини 1943 р. Т. Бульба-Боровець змушений був вести як наслідок відступу німецьких військ на Східному фронті та посилення боротьби з націоналістами радянськими органами. 15 липня 1943 р. ЦК КП(б)У перед всіма партизанськими загонами поставив завдання посилити наступ на націоналістичні формування. Було також поставлено завдання вести пропаганду проти націоналістів та засилати в їх формування спеціально підготовлених диверсантів [25, арк. 4, 6].

Протягом червня – вересня 1943 р. Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака провело Карпатський рейд. Особливістю рейду було те, що партизанам треба було готуватися до зіткнень не лише з тиловими частинами німецької армії, а й з можливими збройними сутичками із загонами УПА та УНРА [179, с. 11-12]. Крім того, з'єднання С. Ковпака ставило перед собою завдання, проводячи агітаційну роботу, заручитися підтримкою місцевого населення. Бульбівці робили відповідні заходи у відповідь. Так, зокрема, після проходження територією бульбівських формувань групи С. Ковпака, для нейтралізації його впливу, бульбівці поширили інформацію про його повний розгром національними силами за містом Рівне. Бульбівці після цього переодягалися у партизанську форму та представлялися місцевому населенню як залишки розбитого

радянського формування. Як повідомляють джерела, акція мала значний успіх [86, арк. 20зв].

В липні 1943 р. декілька партизанських загонів здійснили рейд по знищенню націоналістичних угруповань бульбівців у Висоцькому, Володимирецькому та Дубровицькому районах Рівненської області [87, арк. 266-319; 88, арк. 265-286зв.]. Один із своїх ударів радянські партизанські сили спрямовують проти бульбівців і в кінці грудня 1943 р. Так, 22 грудня 1943 р. вони в селі Ясенці спалили 10 хат бульбівців [145, арк. 58].

Партизанські з'єднання намагалися постійно засилати в УНРА свою агентуру, яка регулярно доповідала про кількісний та якісний стан формувань, наявність озброєння тощо [93, арк. 21; 94, арк. 21]. 1 вересня 1943 р. секретарю Рівненського підпільного обкому КП(б)У В. Бегмі була дана вказівка ліквідувати Т. Бульбу-Боровця через наявного агента в його штабі [387, с. 14]. Один із радянських агентів був також зв'язковим Т. Бульби-Боровця [59, арк. 126; 64, арк. 94].

З повідомлення верховного командуючого загонами СС та групи армії „Південь” випливає, що в листопаді 1943 р. в українському національному русі відбулися докорінні зміни, пов'язані з тим, що відтепер провідною в ньому є УПА, яка є військовим інструментом ОУН С. Бандери. Рух Т. Бульби-Боровця перебуває на позиціях поміркованого спрямування, безупинно втрачає вплив і налічує в середньому ще 5-6 тисяч чоловік. Загальна чисельність військ національного руху опору в Україні, за оцінками німецьких джерел, становить 35-40 тисяч осіб [204, с. 332-333].

За німецькими даними кінця 1943 р., до бульбівських формувань входили представники всіх тих політичних орієнтацій, які в минулому мали конфлікти з німецькою владою. Основна маса членів УНРА формується з осіб, яким вдалося уникнути вивезення до Німеччини або втекти звідти, українських допоміжних поліцаїв, що переховуються в лісах та невдоволеного місцевого населення [204, с. 355].

З наближенням фронту, Т. Бульба-Боровець 5 жовтня 1943 р. видає наказ №105 по командах територіальної і відділах діючої УНРА:

1. Скрізь, де можливі сутички з переважаючими силами Червоної армії або бандерівцями, відділи діючої УНРА розформувати і перейти в підпілля.

2. Абсолютно ніде не чинити опір регулярній Червоній армії в її поході на Захід.

3. Утримати населення від будь-яких виступів проти нового окупанта, щоб не викликати зайвих репресій і не нести несвоєчасних даремних жертв.

4. Посилити діяльність органів територіальної УНРА в підпіллі відповідно до окремих наказів та інструкцій [38, арк. 107].

В цей час у лісових масивах інтенсивно створюються бази, йде запас продуктів. В листопаді 1943 р. розвідка УПА доносила, що Т. Бульба-Боровець зі своїм штабом перебувають в урочищі Селищина біля Людвиполя. При ньому розташовується озброєний загін у складі 40 осіб. В цьому ж лісі бульбівці роблять зимосховища [120, арк. 28].

Серед місцевого населення військові УНРА проводили пропаганду, щоб при наближенні фронту військові дії призупиняти, а його віддаленні, в тилу Червоної армії, підняти повстання [95, арк. 127; 96, арк. 95]. За повідомленням радянських джерел, учасники бульбівського руху, маючи при собі зброю, зазвичай живуть дома і за відповідними сигналами збираються у визначених місцях для здійснення нападів [38, арк. 13].

В умовах воєнно-політичної ситуації на Східному фронті, де німецька армія зазнає постійних втрат та відступає, Т. Бульба-Боровець намагається знову встановити контакти з німецькими військовими чинниками, щоб ті при відступі залишили зброю українським формуванням, які знаходилися в тилу фронту. Німецькі дані повідомляють, що Т. Бульба-Боровець вже на початку червня 1943 р. був готовий до переговорів з вермахтом стосовно боротьби проти радянських

партизанів. При цьому, він відмовлявся від будь-яких переговорів з органами цивільного управління та виконавчої влади [189, с. 189; 204, с. 236-237].

Поставало питання: чи використає німецька влада цю нагоду. У разі конструктивної співпраці вермахт аналізував наступні позитивні для себе варіанти:

- умиротворення визначеної відмежованої території силами руху Т. Бульби-Боровця за умови, що йому буде дозволено широка самостійність під контролем вермахту;

- участь значних українських сил руху Бульби в боротьбі проти радянських з'єднань;

- залучення пропаганди Т. Бульби-Боровця для вербування в східні військові частини.

Водночас німецька сторона припускала для себе можливість небезпеки, якщо визнання певної незалежності створить одночасно прецедент для решти України і Т. Бульба-Боровець стане небезпечним фактором сили.

У випадку відхилення пропозиції про переговори, німці не виключали наступного розвитку подій:

- різке зміцнення значного руху поза будь-яким контролем німців;

- посилення його боротьби з німецькими органами безпеки;

- перехід руху Бульби до активних військових дій проти вермахту (за визначенням німців, в „звичайний бандитизм”);

- зростання концентрації українських сил опору поміркованого спрямування у бік Т. Бульби-Боровця;

- не виключалася також можливість об'єднання формувань Т. Бульби-Боровця з екстремально налаштованими елементами бандерівського руху, ставлення німців до якого в цей час було різко негативним;

- компроміс радянської сторони з Т. Бульбою і послаблення його ворожості до радянських партизанських з'єднань [204, с. 236-237].

Зважаючи на всі ці фактори, німецьке військове командування прийняло рішення розпочати переговори з

Т. Бульбою-Боровцем.

15 листопада 1943 р. Головна Команда УНРА приймає постанову:

- всім реорганізованим частинам під командуванням Л. Щербатюка-Зубатого малими групами просуватися в радянський тил і дислокуватися в підпіллі Полісся та північної Чернігівщини;

- у зв'язку з відступом німецьких військ з української території, добиватися порозуміння між українськими повстанцями та німцями, зокрема передачі останніми зброї воякам УНРА;

- в складі делегації для переговорів з німецьким командуванням відправляється Т. Бульба-Боровець та О. Жданович [214, с. 147-148].

У зв'язку з тим, що отаман Т. Бульба-Боровець готувався особисто їхати на переговори з німцями, він наказом по УНРА передає командування армією начальнику штабу Л. Щербатюкові (Зубатий). Відповідно до цього статусу, Л. Щербатюк отримав чин отамана [212, с. 278-279].

В ніч з 15 на 16 листопада 1943 р. Головна Команда УНРА підготувала меморандум до німецького військового командування, яке дало свою згоду на переговори. Меморандум в кількох пунктах відбивав основні пропозиції УНРА щодо співпраці з вермахтом.

Через відступ німецької армії при відділі Абверу „Схід” було створено спеціальний штаб, перед яким стояло завдання налагодження контактів з повстанцями для спільної боротьби з більшовиками. З цим штабом 19 листопада 1943 р. Т. Бульба-Боровець в Рівному розпочав переговори [189, с. 191]. Однак з огляду на те, що частина меморандуму носила політичний характер, то потрібно було вести переговори не лише з військовими, а й з політичними чинниками. Тому 22 листопада 1943 р. Т. Бульбу-Боровця передали службі безпеки (СД) та відправили до Варшави. Служба безпеки, яка працювала незалежно від райхскомісара України, цього дня чекала у СС-райхсфюрера вказівки стосовно дальшого поводження з

Т. Бульбою. Абвер поки що залишався у цій справі, оскільки СД готова була передати йому Т. Бульбу-Боровця після проведення політичних переговорів [204, с. 339].

Навіть в цей час німці ще мали надію відсунути Східний фронт і були проти організації будь-яких національних армій при німецькій. Вважалося, що порівняно не досить чисельні українські націоналістичні групи припинять свою діяльність також і внаслідок небезпеки, яка загрожує їм від радянської армії. Через це незабаром можна буде очікувати послаблення загрози німецьким тиловим зв'язкам [204, с. 339-340]. Зважаючи на ці обставини, коли в кінці листопада 1943 р. Т. Бульба-Боровець та О. Штуль-Жданович були доставлені до Варшави, а потім до Берліну, вони потрапляють не на переговори з вищим німецьким командуванням, а до концентраційного табору Заксенхаузену. Т. Бульба-Боровець та О. Штуль-Жданович, як і інші політв'язні, перебували в секретному бараку-бункері „целленбау”, який призначався для найбільш важливих політичних ув'язнених. Тут же перебували багато українських національних діячів, серед яких С. Бандера, Я. Стецько та інші [229, с. 421]. Про період ув'язнення Т. Бульби-Боровця в Заксенхаузені у своїх спогадах згадує О. Штуль-Жданович, який певний час перебував у одній камері з колишнім отаманом: „... тільки один Тарас Бульба, сталевий до кінця, обдумував пляни втечі, хоч на неї не було жодних можливостей” [240, с. 575].

Українська Народна Революційна Армія за умов відсутності свого Головнокомандуючого та наступу радянської армії, яка, відтісняючи німецькі війська, розпочала активну боротьбу з націоналістичними формуваннями, опинилася в складній ситуації. В порівнянні з вояками УПА, які в своїй діяльності спиралися на широку конспіративну мережу ОУН, частини Т. Бульби-Боровця виявилися вразливішими та зазнали великих втрат [310, с. 78-78]. УНРА під командуванням отамана Л. Щербатюка-Зубатого, дотримуючись лісисто-багнистих територій північної України, від Підляшшя через поліські простори та Чернігівщину переходить на підпільне становище в радянсь-

кий тил, маючи великі втрати в живій силі [212, с. 290].

З переходом націоналістів до підпільної роботи в радянському тилу, командування партизанських загонів з метою їх виявлення приймало відповідні заходи. Так, командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання в січні 1944 р. організувало спеціальну оперативну групу в складі п'яти чоловік, яка під керівництвом особливого відділу з'єднання займалася в основному виявленням націоналістів, їх агентури і баз, що закладалися на тривалий період [77, арк. 254; 78, арк. 254]. У зв'язку з прийнятими заходами, певна частина бульбівців, яка перейшла в тил була викрита [92, арк. 23в.].

Таким чином, напередодні окупації території діяльності УНРА військами Червоної армії, вона переходить в тил та в силу різних обставин (порівняно невелика чисельність, внаслідок залучення значної кількості вояків до УПА Р. Шухевича, ув'язнення Головнокомандуючого Т. Бульби-Боровця, активний натиск радянських військ, що створювало загальну атмосферу повної приреченості) або припиняє активну повстанську діяльність, або продовжує переходити до УПА. Як повідомляють командир та комісар партизанських з'єднань Тернопільської області, вже на кінець грудня 1943 р. спостерігається частковий розпад бульбівської армії, певна частина формувань якої розійшлася по домівках, а частина – роззброєна бандерівцями [100, арк. 108].

На початку 1944 р. основні сили українського національного руху опору концентрувалися в основному в північно-західному регіоні України. Тут поряд з формуваннями УПА діяльність вели залишки загонів ОУН(М) і УНРА. На території Східної Галичини продовжували діяти формування Української народної самооборони (УНС), на базі яких розгорнула діяльність УПА-Захід [315, с. 3].

За даними радянських джерел, в цей час формування бульбівців ще проявляли військову активність, вели бої з окремими партизанськими загонами [42, арк. 10, 12]. Зокрема, певні збройні сутички вояки УНРА навесні 1944 р. на території західних областей України вели з партизанськими загонами

з'єднання ім. С. Будьонного [450, с. 126]. Проте в цей період військові підрозділи Т. Бульби-Боровця здебільшого вже не підлягали повному підпорядкуванню Головної Команди УНРА і здійснювали свою діяльність в складі УПА.

Багато рядових вояків та старшин формувань Т. Бульби-Боровця брали активну участь в діяльності УПА на Волині. Це, зокрема, полковник Трейко (серед бандерівців був відомий як „Немо”), один із найближчих старшин Т. Бульби-Боровця, який певний час очолював розвідку Північної групи УПА та керував двома „вишколами” розвідників СБ по 15-20 чоловік в кожному [208, с. 252]. В серпні 1943 р. до УПА переходять полковник Кульжинський (командир кавалерійських частин УПА-Північ), полковник І. Литвиненко (начальник розвідувального відділу УПА-Північ) [194, 56; 255, с. 32; 334, с.135]. До складу політичного відділу УПА входив також бульбівець Мисечко, який тут займався редагуванням націоналістичних видань [208, с. 256].

Після звільнення західних областей УРСР важливе завдання, яке постало перед радянською владою республіки, – повне знищення організованого підпілля та збройних формувань українського національного руху. Влада доклала всіх зусиль для їх компрометації в очах місцевого населення. Так, 12 січня 1944 р. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, Голова Ради Народних Комісарів УРСР Л. Корнієць, Секретар Центрального Комітету КП(б)У М. Хрущов у зверненні „До населення тимчасово окупованих районів України” зазначають: „Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог – зграя німецько-українських націоналістів. Всякі оці бандери, мельники, бульбовці...” [23, арк. 13-14]. 12 лютого 1944 р. Голова Президії Верховної Ради Української РСР М. Гречуха та Голова Ради Народних Комісарів Української РСР М. Хрущов у своєму виступі звертаються „До учасників так званих „УПА” та „УНРА” із закликом розірвати будь-які відносини з ворогами народу – „гітлерівцями-оунівцями” та перейти до підтримки частин Червоної армії. Взамін тим, хто зробить цей крок обіцялося загальне прощення та амністія всіх „попередніх

гріхів” проти радянського народу: „Іменем Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки ми гарантуємо всім учасникам так званої „УПА” чи „УНРА”, які перейдуть на бік радянської влади, які чесно і цілком порвуть всякі зв’язки з гітлерівцями-оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної Армії і Радянської влади, – цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною” [24, арк. 19-20]. Звернення „До учасників так званих УПА та УНРА” було видане також рядом обкомів та райкомів КП(б)У [37, арк. 153; 155, арк. 23]. На його основі обкоми КП(б)У та виконкоми Рівненської і Волинської обласних рад видали звернення „До жінок, яких чоловіки, брати, батьки та сини є учасниками так званих „УПА” та „УНРА” [38, арк. 93, 141].

Звернення широко використовувалося радянськими агітаторами в проведенні масово-політичної роботи серед місцевого населення західних областей УРСР, що мало певні результати: деяка частина учасників українських національних формувань прийшла з повинною [35, арк. 11-12; 40, арк. 81]. Однак більшість представників національного руху заклик сприйняла вороже. Через це уряд УРСР 27 листопада 1944 р. черговий раз звертається із закликом до учасників національного руху опору припинити боротьбу проти радянської влади та вийти зі складу націоналістичних організацій [45, арк. 22]. На підставі цих звернень, 15 грудня 1944 р. Начальник Управління НКВС Рівненської області, Комісар Державної Безпеки Трубніков звертається „До всіх учасників так званих ОУН, УПА, УНРА, УГВР, до курінних, сотенних, ройових, комендантів СБ і політреферентів обласних, окружних, надрайонних та районних ОУН”: „... з’являйтесь всі групами чи поодинокі, як рядові так і ватажки в радянські органи. Всім гарантую життя і недоторканність” [45, арк. 22зв].

Після відновлення радянської влади в Західній Україні активні учасники УПА та УНРА піддалися практиці виселення. Постанова Державного Комітету Оборони СРСР „Про спеціальні заходи по західних областях України” зобов’язала

НКВС СРСР виселити сім'ї активних учасників ОУН, УПА, УНРА у віддалені регіони СРСР [32, арк. 20-22; 354, с. 212]. Так, зокрема, 13 вересня 1944 р. на засіданні бюро Волинського обкому КП(б)У було прийнято рішення про те, щоб протягом вересня оформити матеріал на висилку учасників УПА та УНРА. Крім того, бюро Волинського обкому КП(б)У вирішило організувати в кожному селі озброєні групи для охорони порядку в складі 5-10 чоловік, провести допризовну підготовку з юнаками 1927 року народження, обов'язкову реєстрацію населення в органах міліції [34, арк. 2; 444, с. 52].

Навіть втративши українські землі, Третій Рейх намагався зіграти на українському питанні, сподіваючись використати його з користю для себе, адже тепер воно не становило для Німеччини жодної небезпеки. Українське питання могло мобілізувати на боротьбу проти більшовицької Москви тих українців, які перебували на території Німеччини та союзних країн (остарбайтери, евакуйовані, біженці).

Щодо використання національних армій Східної Європи в боротьбі проти СРСР, то у німецьких політичних колах на цей час існувало дві концепції. Перша концепція, яку підтримував райхсфюрер СС Гімлер та деякі інші урядовці Рейху, полягала в тому, щоб мобілізувати всі сили „народів Росії” (тобто СРСР) навколо руху російського генерала А. Власова як голови визвольного комітету „народів Росії” та Головнокомандуючого Російської Визвольної Армії (РВА). Ідея другої концепції полягала в тому, щоб створити на Сході Європи національні комітети на рівній основі [205, с. 9].

За підтримки німців рух генерала А. Власова на території України розгортається вже з кінця 1942 – початку 1943 рр. У березні 1943 р. на окупованій території УРСР та БРСР німцями була створена організація під назвою „Російський комітет по звільненню Росії від більшовизму”. На чолі комітету став колишній командуючий 2-ї ударної армії РККА генерал-лейтенант А. Власов [29, арк. 18]. Вже з грудня 1942 р. з'являються листівки, серед яких звернення Російського комітету до бійців та командирів Червоної армії, до всього

російського народу та інших народів Радянського Союзу. У зверненні Російський комітет формулює свої основні завдання: боротьба з більшовизмом, укладання почесного миру та створення в співдружності з Германією та іншими народами Європи нової Росії без більшовиків та капіталістів. Поряд з цим, у зверненні повідомлялося про створення Російської Визвольної Армії [29, арк. 19]. Комплектування РВА відбувалося за рахунок військовополонених, які розміщуються в таборах окупованих територій і на території Германії. Крім цього, в деяких регіонах УРСР, зокрема в Чернігівській області, була оголошена мобілізація в РВА чоловічого населення віком до 35 років [29, арк. 21].

Українські національні діячі не підтримали ідею об'єднання всіх сил „народів Росії” навколо руху генерала А. Власова та виступили за організацію Українського Національного Комітету (УНК). З цією метою вже в серпні 1944 р. німці звільнили Т. Бульбу-Боровця, але під час переговорів не підтримали його кандидатуру на пост голови УНК. Вибір на користь отамана пояснювався тим, що він завжди своїм головним ворогом вважав СРСР та не полишав спроб порозумітися з німцями [290, с. 172].

УНК мав об'єднати всі сили українців в еміграції. На Україні ці сили вже нікого не представляли, за виключенням С. Бандери та його прихильників. 25 вересня 1944 р. було досягнуто рішення про необхідність звільнення інших українських політичних лідерів, серед яких 27 вересня було звільнено С. Бандеру та Я. Стецька. Однак кандидатура С. Бандери на пост голови УНК також не влаштовувала німців. Тому через відсутність людини, яка могла б очолити УНК і водночас задовольнити німців, а також через спротив деяких німецьких чинників створення УНК виявилось спочатку неможливим [184, с. 440-441]. В німецькій політиці почали перемагати проросійські кола, а разом з ними і концепція організації всіх сил довкола А. Власова, який, спираючись на підтримку Гітлера та інших високопоставлених німецьких урядовців, створив 14 листопада 1944 р. „Комітет визволення

народів Росії”. Українські політичні чинники не бажали підпорядковуватися А. Власову. Українська Головна Визвольна Рада засудила нову німецьку політику і заявила, що УПА буде боротися проти військових сил А. Власова, якщо вони перейдуть на територію України. Тому німці вирішили все-таки утворити УНК, але не з українських політичних провідників, а з осіб, які з ними співпрацювали і яких вони добре знали. 23 лютого 1945 р. Розенберг визнав генерала Павла Шандрука головою УНК і доручив йому організацію комітету, який був утворений 12 березня 1945 р. [205, с. 11].

17 березня 1945 р. УНК видає Декларацію, де заявляє, що УНК приступає до організації Української Національної Армії (УНА), яка має відновити збройну боротьбу за українську державність. До складу УНА передусім мали ввійти українці, які перебували у складі німецької армії та в інших військових і поліційних формаціях [239, с. 35-36]. 30 березня 1945 р. УНК публікує заяву, де повідомляє, що буде виражати прагнення українців до суверенної національної держави [184, с. 452].

Німецька влада визнала УНК в Німеччині як єдиного представника українського народу перед німецькою владою і верховний керівний орган для всіх українців на території Німеччини та землях, які були їй підконтрольні. На думку Т. Бульби-Боровця, дозвіл на створення УНК, його офіційне визнання та схвалення програми його діяльності німецькою владою – це було повною перемогою української національної політики стосовно Німеччини [212, с. 313].

УНА, яка створювалася на території Німеччини, мала складатися з двох частин: регулярної наземної армії, основним завданням якої була боротьба на Східному фронті проти СРСР та іррегулярної частини, що офіційно носила назву „Група „Б” Української Національної Армії”. З метою організації регулярної армії, П. Шандрук в березні 1945 р. видає наказ про зміну назви дивізії СС „Галичина” на „Першу українську дивізію” [184, с. 452].

Командиром УНА Групи „Б” наказом генерала П. Шандрука від 17 березня 1945 р. було призначено отамана

Т. Бульбу-Боровця. Перед ним було поставлено завдання приступити до формування штабу Групи „Б” і бойових відділів відповідно до директив Командуючого УНА [166, арк. 1]. Група „Б” ставила перед собою завдання сформувати і підготувати для переправи на територію України партизанський полк. Формування іррегулярної армії мало здійснюватися з ув’язнених, військовополонених, з колишніх представників української поліції [214, с. 151].

Ю. Мельничук зазначає, що ще з жовтня 1944 р. Т. Бульба-Боровець під псевдонімом Коненко був задіяний у німецькій шпигунській організації Ваффен-СС-Ягдфербанд-Ост, створений у другій половині 1944 р. по лінії управління імперської безпеки і військ СС для шпигунської, диверсійної і підривної роботи на території СРСР та Польщі. Т. Бульба-Боровець був призначений начальником української підгрупи Ягдфербанду, до складу якої входило близько 50 чоловік. Група, відповідно до таємної операції під назвою „Майглекхен” („Конвалії”), пройшла підготовку в місті Альтбургунд і повинна була повітряним десантом висадитися в районі річки Прип’ять [339, с. 188-191; 340, с. 93-96].

Однак заплановані бойові військові акції через несприятливу політичну кон’юнктуру (неоднозначність, невизначеність німців щодо УНК та капітуляція Німеччини в травні 1945 р.) реалізовані не були. Передбачаючи поразку Німеччини, українські діячі вирішили піти на контакт із західними союзниками, який було встановлено у травні 1945 р., ще до капітуляції Німеччини [184, с. 452].

Генерал П. Шандрук, передбачаючи остаточну поразку німецьких військ у Другій світовій війні, видає таємний наказ Першій дивізії та іншим частинам УНА залишити Східний фронт, переправитися на Західний фронт та здатися в полон союзницьким військам [212, с. 312]. Відповідно до цього положення, Перша дивізія була виведена з фронту на територію Словаччини та відійшла на захід, де здалася англо-американським військам і була інтернована в Італії [184, с. 452-453]. Подібні завдання були прийняті і щодо Групи „Б”

Української Національної Армії. В кінці квітня 1945 р. отаман Т. Бульба-Боровець видає наказ по групі з аналогічною директивою, відповідно до якої його війська були виведені в Баварію, де частково здалися в американський полон, а частково розчинилися серед німецького цивільного населення [212, с. 312].

Із закінченням Другої світової війни завершується військова повстанська діяльність Т. Бульби-Боровця. У післявоєнний час він протягом 1945 – 1956 рр. проживав у Західній Німеччині. У 1947 р. Т. Бульба-Боровець організував Українську Національну Гвардію (УНГ), яка була „продовжувачем визвольно-революційних традицій Петлюрівського руху з 1917 – 20 рр. і УПА та УНРА з часів 2-ї світової війни” та стояла на політичній платформі УНР. Колишній отаман постійно публікував матеріали в періодичних виданнях УНГ – „Бюлетені ГК УНГ” та часописі „Меч і воля”. У 1951 р. в Мюнхені він виступив на 1-му з’їзді Краєвої Команди УНГ з доповіддю „Збройна боротьба України, 1917 – 1950 рр.” Протягом 1953 – 1954 рр. Т. Боровець перебував у деяких містах Канади, у Парижі, Лондоні та Нью-Йорку, куди і переселився 1956 р. У Нью-Йорку Т. Бульба-Боровець організував та очолив „Союз Ветеранів Українського Резистину” (СВУР).

Помер отаман Поліської Січі, основоположник Української Повстанської Армії, командувач Української Народної Революційної Армії Тарас Дмитрович Бульба-Боровець 15 травня 1981 р. в Нью-Йорку.

У 1975 р. Президент УНР в екзилі М. Лівіцький нагородив Т. Бульбу-Боровця Воєнним Хрестом. А у 1992 р. „За віддану й жертвну підтримку Державного Центру УНР в екзилі в його боротьбі за волю і державну незалежність України” Т. Бульба-Боровець був нагороджений посмертною грамотою Президента УНР в екзилі М. Плав’юка у зв’язку з відновленням державної незалежності України.

ВИСНОВКИ

У міжвоєнний період поза межами України, в еміграції, набуває поширення республіканська політична ідеологія, яка бере свій початок в Українській національно-демократичній революції 1917 – 1921 рр. В еміграції її виразником виступив Державний Центр УНР, відповідно до завдань та директив якого в часи Другої світової війни розгорнув революційно-повстанську діяльність Т. Бульба-Боровець.

Т. Бульба-Боровець з нападом Німеччини на Радянський Союз на базі просвітньої підпільної організації Українське Національне Відродження з дозволу німецької влади створює антирадянську збройну формуцію Поліська Січ. Державотворча спрямованість діяльності Поліської Січі найповніше проявилася в період існування Олевської республіки (серпень – листопад 1941 рр.). На початку 1942 р., внаслідок посилення німецької окупаційної політики та репресій щодо українського населення, бульбівські військові формування під назвою „Українська Повстанська Армія” переходять на позиції двофронтової збройної боротьби: як проти СРСР, так і проти Німеччини.

Своєю складністю та водночас суперечністю характеризуються дипломатичні відносини Т. Бульби-Боровця з зовнішньополітичними силами Другої світової війни. Одночасні переговори з німецькою та радянською сторонами в значній мірі сприяли ослабленню бульбівського руху. В той же час така „лісова дипломатія” давала змогу зайняти вибірковою позицію та зосередити сили на кінцевий етап боротьби.

Важлива особливість бульбівського руху – захист представників національних меншин, які, поряд з етнічними українцями, на рівних правах могли входити до складу громадян України. Відповідно до генеральної політичної лінії, Т. Бульба-Боровець у зверненнях до різних військово-політичних сил захищав польське населення та засуджував різні форми його утисків. Захист представників національних меншин також проголошується в програмних документах руху. Водночас

рядовим бульбівцям не вдалося уникнути антипольських виступів.

Військово-політична діяльність Т. Бульби-Боровця ґрунтувалася на принципах загальноукраїнської національної єдності. В другій половині 1942 р. він виступає з ініціативою консолідації українських політичних угруповань та створення єдиного органу всенациональної політики. Проте така ідея не знайшла підтримки серед керівництва фракції ОУН С. Бандери, яка стала на шлях збройного підпорядкування собі українських повстанських організацій, що призвело до військового конфлікту між різними гілками українського національного руху опору. Внаслідок протистояння, в липні 1943 р. на базі УПА Т. Бульби-Боровця виникає Українська Народна Революційна Армія, яка проголошувалася надпартійною військово-революційною організацією та підпорядковувалася Політичній Раді як міжпартійному координатору всенациональної політики. До складу Політичної Ради входили представники українських політичних угруповань та позапартійні представники, об'єднані для революційної боротьби, основаної на міжпартійному взаєморозумінні. Соціальна програма УНРА базувалася на лівополітичних поглядах, що робило її більш сприйнятною для осіб, які вирости в умовах радянської суспільно-політичної дійсності.

Однак в умовах Другої світової війни ліберальна республіканська ідеологія, яку представляв Т. Бульба-Боровець, виявилася нежиттєздатною і зазнала поразки в протистоянні з ідеологією інтегрального націоналізму ОУН(Б).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Опис 22.

1. Спр. 16. Справки оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У, НКГБ УССР, отчеты, доклады, политинформации Ровенского подпольного обкома КП(б)У о работе областной подпольной партийной организации, боевой деятельности партизанских отрядов и состоянии народного хозяйства Ровенской области (07.06.1943 г. – 23.03.1944 г.). – 99 арк.

2. Спр. 41. Разведывательные сводки УШПД в ЦК КП(б)У о состоянии, расположении и продвижении войск противника. (В деле имеются сведения о действиях украинских буржуазных националистов) (01.06.1943 г. – 05.09.1944 г.). – 171 арк.

3. Спр. 58. Докладные записки военного корреспондента газеты „Правда” Л. Коробова о деятельности I-й Украинской партизанской дивизии им. дважды Героя Советского Союза С. А. Ковпака, экономическом положении Западной Украины, фашистском режиме, действиях украинских буржуазных националистов (25.03.1943 г. – 23.06.1944 г.). – 44 арк.

4. Спр 61. Докладные записки писателя Н. Шеремет и лектора ЦК КП(б)У К. К. Дубины в ЦК КП(б)У о их пребывании в партизанских соединениях под командованием А. Ф. Федорова, Н. А. Сабурова и впечатлениях о политико-моральном состоянии партизан, партийно-политической работе в отрядах, фашистском режиме, действиях украинских буржуазных националистов и другим вопросам (13.05. – 01.09.1943 г.). – 94 арк.

5. Спр. 75. Докладные записки, справки, спецсообщения, разведсводки УШПД, командиров партизанских соединений о деятельности украинских буржуазных националистов, их соглашениях с фашистами, враждебных действиях „Русской освободительной армии” (РОА), польских националистических организациях и других. (В деле имеются националистические листовки и показания члена националистической организации Белого (бывшего „Романа”)) (09.01.1943 г. – 10.05.1944 г.). – 111 арк.

6. Спр. 76. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (15 мая – 17 июля 1942 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу) (29.11.1946 г.). – 68 арк.

7. Спр. 77. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (24 июля – 6 ноября 1942 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу) (29.11.1946 г.). – 127 арк.

8. Спр. 78. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками. (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу) (29.11.1946 г.). – 29 арк.

9. Спр. 80. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно

оккупированных немецко-фашистскими войсками (5 марта – 26 марта 1943 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу) (29.11.1946 г.). – 77 арк.

10. Спр. 82. Информационные сообщения немецких карательных органов о подпольном и партизанском движении, действиях украинских буржуазных националистов, экономическом и политическом положении в районах Украины, временно оккупированных немецко-фашистскими войсками (2 апреля – 21 мая 1943 г.). (Перевод с немецких документов, представленных в Нюрнберге Международному Военному Трибуналу) (29.11.1946 г.). – 120 арк.

11. Спр. 144. Периодические нелегальные издания, издававшиеся во Львове Польской рабочей партией (ППР), „Народной Гвардией” в период временной фашистской оккупации с конца 1942 г. по апрель 1944 г. (документы на польском и украинском языках) (01.11.1942 г. – 05.04.1944 г.). – 267 арк.

12. Спр. 146. Итоговые ведомости Ворошиловградского, Винницкого, Днепропетровского, Житомирского, Закарпатского, Запорожского, Николаевского, Полтавского, Ровенского, Сталинского, Сумского, Харьковского, Херсонского и Черновицкого обкомов КП(б)У о деятельности подпольных большевистских организаций и партизанских отрядов на территории областей Украины в период их временной оккупации (29.06.1946 г. – 24.05.1947 г.). – 110 арк.

13. Спр. 175. Отчет Волынского обкома КП(б)У о деятельности подпольных большевистских организаций, антифашистских групп и партизанских отрядов, действовавших в тылу противника в период Великой Отечественной войны на территории области (июль 1941 – июль 1944 гг.) (1950 г.). – 179 арк.

14. Спр. 227. Отчет Житомирского обкома КП(б)У о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны (июль 1941 – январь 1944 гг.) (I-й экз.) (1945 г. – 18.01.1946 г.). – 217 арк.

15. Спр. 228. Отчет Житомирского обкома КП(б)У о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны (июль 1941 – январь 1944 гг.) (2-й экз.) (1945 г. – 18.01.1946 г.). – 259 арк.

16. Спр. 508. Стенограмма доклада члена Ровенского обкома партии В. Г. Тимофеева о состоянии партийно-политической работы в области в период временной оккупации фашистскими захватчиками (I-й экз.) (04.06.1943 г.). – 25 арк.

17. Спр. 509. Стенограмма доклада члена Ровенского обкома партии В. Г. Тимофеева о состоянии партийно-политической работы в области в период временной оккупации фашистскими захватчиками (2 и 3-й экз.) (04.06.1943 г.). – 50 арк.

Опис 23.

18. Спр. 45. Докладная записка на имя секретаря ЦК КП(б)У Н. С. Хрущева о некоторых недостатках партийно-массовой работы в Ровенской области (04.05.1941 г.). – 8 арк.

19. Спр. 115. Разведсводка оперативной группы НКВД УССР о деятельности украинских националистов на территории временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками (19.09.1942 г.). – 63 арк.

20. Спр. 123. Копия документа (перевод с немецкого) по вопросу переговоров эсесовца с руководителем украинско-националистических банд (11.12.1942 г. – 05.02.1944 г.). – 8 арк.

21. Спр. 126. Докладная записка и переписка о неотложных задачах, связанных с польским вопросом в Украинско-республиканском разрезе (04.11. – 12.11.1942 г.). – 12 арк.

22. Спр. 361. Обращения к населению оккупированных районов Украины (1943 г.). – 184 арк.

23. Спр. 362. Обращение Президиума Верховного Совета, СНК УССР и ЦК КП(б)У к украинскому народу в день освобождения гор. Киева от немецких захватчиков (06.11.1943 г.). – 17 арк.

24. Спр. 363. Воззвания, обращения к населению, временно оккупированных немцами областей Украины (29.03.1943 г. – 04.12.1943 г.). – 73 арк.

25. Спр. 458. Особая папка – выписки из протокола №32 заседания Политбюро ЦК КП(б)У от 15 июля 1943 г. о состоянии и дальнейшем развитии партизанского движения на Украине (15.07.1943 г.). – 7 арк.

26. Спр. 523. Докладные записки, спецсообщения Народного Комиссара внутренних дел УССР о деятельности украинских националистов (15.04. – 07.11.1943 г.). – 192 арк.

27. Спр. 527. Докладные записки народного комиссара Внутренних дел УССР об украинских националистах на территории Ровенской, Полтавской и Черниговской областях УССР (09.06. – 12.12.1943 г.). – 19 арк.

28. Спр. 530. Спецсообщение о деятельности украинских националистов (05.10.1943 г.). – 13 арк.

29. Спр. 535. Докладные записки, справки о деятельности „Русской освободительной армии”, разложении словацких частей и др. (11.05. – 16.06.1943 г.). – 29 арк.

30. Спр. 554. Информация о политико-экономическом состоянии Ровенской области за период немецкой оккупации (08.07.1943 г.). – 26 арк.

31. Спр. 688. Документы, справка о режиме на территории временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками и об изменниках родины (07.01. – 12.11.1943 г.). – 62 арк.

32. Спр. 703. Письма на имя т.т. Сталина и Маленкова за подписью тов. Хрущева, Мануильского об освобождении Волынской и Ровенской областей и г. Львова (01.03. – 29.07.1944 г.). – 61 арк.

33. Спр. 919. Справки, информации о состоянии борьбы с украинско-немецкими националистическими бандами и оуновским подпольем в западных областях Украины (12.04. – 18.12.1944 г.). – 112 арк.

34. Спр. 922. Особая папка – выписка из протокола №18 п.1 заседания бюро Волынского обкома КП(б)У от 13 сентября

1944 года об усилении борьбы с бандитскими группами, так называемых „УПА” и „УНРА” (27.09.1944 г.). – 13 арк.

35. Спр 923. Отчетный доклад секретаря Ровенского обкома КП(б)У о борьбе с бандами украинско-немецких националистов в Ровенской области (1944 г. – 27.02.1945 г.). – 56 арк.

36. Спр. 926. Докладные записки, справки и переписка о контрреволюционной деятельности националистических организаций и банд, разоружении польских вооруженных соединений и др. (27.02. – 12.12.1944 г.). – 208 арк.

37. Спр. 928. Специальные сообщения, докладные записки, политинформация о действиях украинско-немецких националистических банд и о мероприятиях по борьбе с ними (10.05. – 27.09.1944 г.). – 195 арк.

38. Спр. 930. Специальные сообщения, докладные записки, политинформации о действиях украинско-немецких националистических банд и о мероприятиях по борьбе с ними (27.01. – 29.04.1944 г.). – 208 арк.

Опис 70.

39. Спр. 80. Докладные записки о состоянии агитационно-пропагандистской работы в областях Украины (01.09.1943 г. – 17.07.1944 г.). – 119 арк.

40. Спр. 208. Докладные записки о состоянии пропагандистской работы в областях Украины (03.01. – 15.09.1944 г.). – 132 арк.

41. Спр. 874. Справка зав. группой информации отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б)У о развитии партизанского движения на Украине (23.08.1943 г.). – 11 арк.

42. Спр. 899. Справки из донесений партизанских отрядов в ЦК КП(б)У о действиях немецких оккупантов и украинских националистов (13.01. – 20.04.1944 г.). – 53 арк.

43. Спр. 990. Радиоинформации, материалы украинских буржуазно-националистических организаций (16.11.1942 г. – 30.12.1943 г.). – 96 арк.

44. Спр. 992. Листовки немецко-фашистского командования и буржуазно-националистических организаций (06.01. – 19.12.1943 г.). – 181 арк.

45. Спр. 996. Материалы украинских буржуазно-националистических организаций (01.01. – 15.12.1944 г.). – 32 арк.

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України.

Опис 4.

46. Спр. 338. Сборник копий документов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяниях в годы Великой Отечественной войны. Материалы получены из Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР. Т.1. – 512 арк.

47. Спр. 339. Сборник копий документов и материалов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяниях в годы Великой Отечественной войны. Материалы получены из Комитета государственной безопасности при Совете Министров УССР. Т.2. – 511 арк.

48. Спр. 341. Копии выписок из стенограммы доклада секретаря обкома партии и политинформации о действиях украинско-немецких националистических банд на территории Львовской области. Копии документов украинско-немецких националистов об их службе немецко-фашистским захватчикам. (Документы получены из партийного архива Львовского обкома КП Украины в 1960 году) (07.07.1941 г. – 11.10.1944 г.). – 9 арк.

49. Спр. 343. Листовки, обращения, доклады, солдатские уставы и письма украинских националистов (06.01. – 23.12.1941 г.). – 43 арк.

50. Спр. 348. Отчеты, листовки, воззвания, письма, литературные произведения и другие материалы украинских националистов (имеется стихотворение за 1939 г.) (01.01. – 01.11.1942 г.). – 81 арк.

51. Спр. 354. Доклады, выступления, воззвания, политические обзоры, сообщения информационной службы и др. материалы украинских националистов (20.01. – 01.10.1943 г.). – 165 арк.

52. Спр. 358. Листовки и обращения ОУН-овцев и других украинских националистов (06.01. – 01.12.1943 г.). – 76 арк.

53. Спр. 366. Конспекты и другие учебные материалы украинских националистов (найдено в 1944 г.) (1944 г.). – 265 арк.

54. Спр. 369. Манифест „10 заповедей украинских националистов”, текст присяги и националистические брошюры пропагандистского содержания (б.д.). – 67 арк.

55. Спр. 370. Листовки и воззвания оуновцев (б.д.). – 95 арк.

Ф. 62. Український штаб партизанського руху (УШПР).

Опис 1.

56. Спр. 2. Проект постановления ЦК КП(б)У „О состоянии руководства партизанским движением во временно оккупированных областях Украины”; копии постановлений Совета Народных Комиссаров УССР (СНК УССР) о выделении средств на подготовку типографских работников для партизанских отрядов, организации санатория-госпиталя для партизан Украины. Докладные записки, доклады, информации и справки, специальные сообщения ЦК КП(б)У и УШПД в ЦК ВКП(б), Политического управления Сталинградского фронта – Военному совету, УШПД Главнокомандующему партизанским движением и ЦШПД, НКВД УССР и УШПД в ЦК КП(б)У о состоянии и мерах по развитию партизанского движения, выделении самолетов для выброски людей и грузов в тыл противника (01.03.1942 г. – 05.01.1943 г.). – 239 арк.

57. Спр. 3. Оперативные сводки, боевые и специальные донесения УШПД в ЦК ВКП(б), Главнокомандующему партизанским движением, ЦШПД, Военному совету Сталинградского фронта и ЦК КП(б)У о боевых действиях и рейдах партизан, развитии партизанского движения на временно

оккупированной территории Украины (30.06. 27.12.1942 г.). – 168 арк.

58. Спр. 40. Докладные записки и рапорты военного корреспондента газеты „Правда” Коробкова в ЦК КП(б)У, сотрудников УШПД, командиров и комиссаров партизанских соединений и отрядов начальника УШПД о состоянии партизанского движения и мерах по улучшению боевой деятельности партизан. Выписки из дневника радиста одного из партизанских отрядов (09.02. – 28.05.1943 г.). – 231 арк.

59. Спр. 41. Докладные записки и рапорты начальника отделов и сотрудников УШПД, командиров и комиссаров партизанских соединений и отрядов Украины о состоянии партизанского движения и мерах по улучшению боевой деятельности партизан, работе молдавского отдела УШПД. (В деле имеются материалы об убийстве командира партизанского отряда И. П. Лысенко) (02.06.1943 г. – 06.02.1944 г.). – 236 арк.

60. Спр. 211. Выписки из донесений органов НКВД, партизанских соединений и отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, организации гитлеровцами антисоветских воинских формирований, дислокации лагерей советских военнопленных, партийно-политической работе партизан среди населения на оккупированной территории (02.12. – 31.12.1942 г.). – 50 арк.

61. Спр. 220. Специальные сообщения УШПД в ЦК ВКП(б), ЦШПД, НКВД СССР, ЦК КП(б)У, НКВД УССР, начальника Ровенского областного штаба партизанского движения В. А. Бегмы, других командиров партизанских соединений в ЦК КП(б)У и УШПД о деятельности украинских буржуазных националистов, их организациях и воинских формированиях. Сообщения ТАСС о положении в Галиции по немецким источникам, копия воззвания Людвиновской районной организации ОУН, списки украинских буржуазных националистов, выявленных партизанским соединением И. И. Шитова и отрядом В. П. Чепиги (12.01.1943 г. – 13.05.1944 г.). – 125 арк.

62. Спр. 227. Обзоры, докладные записки и специальные сообщения НКВД УССР о деятельности украинских буржуазных националистов, других контрреволюционных украинских националистических организаций, создании их воинских формирований. (В деле имеются копии документов украинских буржуазных националистов) (12.05. – 05.11.1943 г.). – 181 арк.

63. Спр. 239. Справки отдела о постановке задач по разведке партизанским соединениям под командованием В. С. Ушакова, И. М. Шитова и о полученных от них разведывательных сведениях. Разведывательные сводки партизанских соединений под командованием С. А. Алексеенко и И. И. Шитова (17.04.1943 г. – 29.02.1944 г.). – 170 арк.

64. Спр. 251. Стенограммы бесед начальника УШПД и работников разведывательного отдела УШПД с заместителями командиров по разведке соединений С. Ф. Маликова, В. А. Бегмы, С. А. Ковпака (26.03. – 10.06.1943 г.). – 98 арк.

65. Спр. 253. Докладные записки партизанских соединений в УШПД, справки отдела из донесений органов НКВД, представительств штаба на фронтах и партизанских отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, дислокации лагерей советских военнопленных на временно оккупированной территории Украины. (В деле имеются документы националистов, копии переводов трофейных документов о включении военнопленных во вспомогательный состав германской армии, привлечении их к работам по разминированию) (25.01. – 10.10.1943 г.). – 185 арк.

66. Спр. 254. Докладная записка и отчет областного штаба партизанского движения Ровенской области о положении на оккупированной территории и партийно-политической работе партизанского соединения под командованием В. А. Бегмы. Справки отдела о постановке задач по разведке партизанским соединениям под командованием В. А. Бегмы и И. Ф. Федорова и о полученных от них разведывательных сведениях (10.03.1943 г. – 27.03.1944 г.). – 142 арк.

67. Спр. 281. Докладные записки, спецсообщения и справки УШПД и партизанских соединений о деятельности

украинских буржуазных националистов. Списки националистов, выявленных партизанскими отрядами на территории Ровенской области (07.01. – 18.08.1944 г.). – 82 арк.

68. Спр. 1271. Входящие шифротелеграммы партизанского соединения под командованием А. Н. Сабурова ЦК ВКП(б), Главнокомандующему партизанским движением, ЦШПД, ЦК ВЛКСМ, ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, УШПД и Белорусскому ШПД. (В деле имеются радиogramмы, пересланные УШПД для информации в ЦШПД, НКВД-НКГБ СССР, ЦК КП(б)У, НКВД-НКГБ УССР и шифrogramмы Ельского партизанского отряда, переданные адресату через радиостанцию Сабурова.) (08.07. – 03.12.1942 г.). – 200 арк.

69. Спр. 1327. Входящие шифротелеграммы секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, партизанских соединений и отрядов, переданные УШПД для информации, Ставке ВГК, ЦШПД, командованию АДД, Генштабу Красной Армии, ГРУ ГШКА, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии (06.05. – 26.05.1943 г.). – 249 арк.

70. Спр. 1331. Входящие шифротелеграммы подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, командиров партизанских соединений и отрядов, пересланные УШПД для информации, в ЦК ВКП(б), ЦШПД, Генштаб Красной Армии, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии (08.07. – 15.07.1943 г.). – 239 арк.

71. Спр. 1338. Входящие шифротелеграммы уполномоченных ЦК КП(б)У, подпольных обкомов партии, областных штабов партизанского движения, представительств УШПД на фронтах, командиров партизанских соединений, отрядов и разведывательно-диверсионных групп, пересланные УШПД для информации, командованию АДД, Генштабу Красной Армии, ГРУ ГШКА, НКВД и НКГБ СССР, Главному управлению контрразведки „Смерш“, ЦК КП(б)У и ЦК КП(б) Молдавии (21.08. – 27.08.1943 г.).

72. Спр. 1347. Входящие шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения и партизанского соединения под командованием И. Ф. Федорова в ЦК КП(б)У, Президиум Верховного Совета СССР, УШПД и ЦК ЛКСМУ. (В деле имеются радиограммы, переданные УШПД для информации в ЦК ВКП(б), ЦШПД, ГРУ ГШКА и ЦК КП(б)У) (31.01. – 30.05.1943 г.). – 256 арк.

73. Спр. 1348. Входящие шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения, секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко и начальника УШПД Т. А. Строкача, партизанского соединения И. Ф. Федорова в ЦК в ЦК КП(б)У, УШПД и ЦК ЛКСМУ. (В деле имеются радиограммы, пересланные УШПД для информации, в ЦШПД и ЦК КП(б)У) (01.06. – 21.08.1943 г.). – 256 арк.

74. Спр. 1349. Входящие шифротелеграммы Ровенского подпольного обкома партии, областного штаба партизанского движения, партизанских соединений под командованием В. А. Бегмы и И. Ф. Федорова в ЦК КП(б)У и УШПД (22.08. – 07.10.1943 г.). – 298 арк.

75. Спр. 1622. Докладная записка НКВД СССР о положении на территории Генерал-Губернаторства, справки, специальные сообщения штаба, выписки из отчетов и донесений партизанских соединений и отрядов о деятельности украинских буржуазных националистов. (В деле смеются копии документов ОУН) (25.11.1942 г. – 20.12.1943 г.). – 140 арк.

Ф. 63. Перша українська партизанська дивізія ім. двічі героя Радянського Союзу С. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання).

Опис 1.

76. Спр. 84. Дневник комиссара соединения С. В. Руднева. (Машинописный экз.) (07.05. – 25.07.1943 г.). – 63 арк.

Ф. 64. Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання.

Опис 1.

77. Спр. 1. Отчет командования соединения Черниговского и Волинского подпольных обкомов КП(б)У о боевой

деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с сентября 1941 г. по апрель 1944 г. и приложения к нему (1-й экз.) (1944 г.). – 358 арк.

78. Спр. 2. Отчет командования соединения Черниговского и Волынского подпольных обкомов КП(б)У о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с сентября 1941 г. по апрель 1944 г. и приложения к нему (2 экз.) (1944 г.). – 358 арк.

Ф. 65. З'єднання партизанських загонів Житомирської області.

Опис 1.

79. Спр. 1. Доклад командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 1 ноября 1941 г. по 1 марта 1944 г. и приложения к нему (I-й экз.) (1944 г.). – 300 арк.

80. Спр. 4. Доклад командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 1 ноября 1941 г. по 1 марта 1944 г. и приложения к нему (Черновой экз.) (1944 г.). – 302 арк.

81. Спр. 5. Отчет комиссара соединения Центральному Комитету КП(б)У о боевой деятельности и партийно-политической работе соединения за период с ноября 1941 г. по май 1943 г. (I-й экз.) (26.05. – 09.06.1943 г.). – 31 арк.

82. Спр. 16. Письма, докладные записки, рапорты командования соединения в ЦК КП(б)У, Украинский штаб партизанского движения, соединениям Украины и Белоруссии, частям Красной Армии, советским и партийным организациям Украины по вопросам снабжения отрядов вооружением, полиграфическими принадлежностями, радиоаппаратурой, их взаимодействиях, переформированиях, об откомандировании партизан и их награждениях, сборе средств на постройку танковой колонны „Партизан Украины”, оказанию помощи мирному населению и семьям партизан, о классовой сущности украинским буржуазных националистов и по другим вопросам. Боевые донесения штаба соединения частям Красной Армии (12.03.1943 г. – 20.05.1944 г.). – 95 арк.

83. Спр. 24. Отчеты, политдонесения, рапорты отрядов комиссару соединения и партийной комиссии о партийно-политической деятельности отрядов, работе первичных партийных и комсомольских организаций, их численности, агитационно-пропагандистской деятельности партизан среди населения, по разложению войск противника, о злодеяниях украинским буржуазных националистов и по другим вопросам (08.12.1942 г. – 31.05.1943 г.). – 123 арк.

84. Спр. 25. Отчеты, политдонесения, рапорты отрядов комиссару соединения и партийной комиссии о партийно-политической деятельности отрядов, работе первичных партийных и комсомольских организаций, их численности, агитационно-пропагандистской деятельности партизан среди населения, по разложению войск противника, о злодеяниях украинским буржуазных националистов и по другим вопросам (01.06.1943 г. – 23.02.1944 г.). – 136 арк.

85. Спр. 96. Акт о передаче ценностей, собранных партизанскими отрядами в фонд обороны страны. Обращения жителей сел к командованию отряда с просьбой о защите их от украинских буржуазно-националистических банд. Заявления граждан о приеме в отряд (Б-Я) (05.01.1943 г. – 21.02.1944 г.). – 123 арк.

Ф. 66. З'єднання українських кавалерійських партизанських загонів.

Опис 1.

86. Спр. 93. Отчет отряда о боевой деятельности и партийно-политической работе. Справка и заключение Украинского штаба партизанского движения (УШПД) об итогах боевой деятельности отряда. Докладная записка в УШПД о действиях украинских буржуазных националистических банд в Ровенской области. Акты, расписки, справки о помощи, оказанной отрядом частям Красной Армии, о потерях отряда, передаче оружия и другим вопросам (30.10.1943 г. – 08.02.1945 г.). – 36 арк.

Ф. 68. Рівненське партизанське з'єднання №2 „За Батьківщину”.

Опис 1.

87. Спр. 1. Отчет командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 26 марта 1943 г. по 1 июня 1944 г. и приложение к нему (схемы боев, хроника и итоги боевой и диверсионной деятельности, сведения о личном составе и вооружении отрядов, общие данные по расформированию соединения и представлению к правительственным наградам, автобиографии, списки личного состава, членов и кандидатов в члены ВКП(б), медработников, погибших и пропавших без вести партизан) (I-й экз.) (08.08.1944 г.). – 363 арк.

88. Спр. 2. Отчет командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 26 марта 1943 г. по 1 июня 1944 г. и приложение к нему (схемы боев, хроника и итоги боевой и диверсионной деятельности, сведения о личном составе и вооружении отрядов, общие данные по расформированию соединения и представлению к правительственным наградам, автобиографии, списки личного состава, членов и кандидатов в члены ВКП(б), медработников) (2-й экз.) (08.08.1944 г.). – 359 арк.

89. Спр. 10. Рапорты, донесения, сводки, разведывательные данные командиров отрядов в штаб соединения о боевых, диверсионных и разведывательных действиях, взятых трофеях, уничтожении живой силы и техники противника и другим вопросам (28.03. – 29.10.1943 г.). – 216 арк.

90. Спр. 38. Приказ по отряду. Отчеты о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с 1 октября 1943 г. по апрель 1944 г. и приложения к ним (схемы проведения боевых операций, сведения о численном составе отряда, наличии вооружения) (01.12.1943 г. – 1944 г.). – 29 арк.

91. Спр. 49. Отчет о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с июня 1943 г. по август 1944 г. и приложения к нему (схемы и сведения о проведенных боевых и диверсионных операциях, наличии личного состава и вооружения). Общая ведомость штаба отряда о передаче

личного состава в распоряжение Украинского штаба партизанского движения (УШПД), органов НКВД, в Красную Армию, Ковельскую железную дорогу (14.07.1943 г. – 02.09.1944 г.). – 35 арк.

92. Спр. 57. Приказы по отряду. Отчет о боевой деятельности и партийно-политической работе отряда за период с августа 1943 г. по май 1944 г. и приложения к ним (схема вывода отряда из окружения) (31.08.1943 г. – 01.06.1944 г.). – 26 арк.

Ф. 69. Рівненське партизанське з'єднання №1.

Опис 1.

93. Спр. 1. Доклад командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 15 августа 1943 г. по 19 февраля 1944 г. и приложения к нему (сведения, итоги и дневники боевых и диверсионных действий, списки членов и кандидатов в члены ВКП(б), награжденных и представленных к правительственным наградам, погибших и пропавших без вести партизан. Автобиографии, литературное творчество партизан) (I-й экз.) (10.04.1944 г.). – 143 арк.

94. Спр. 2. Доклад командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с 15 августа 1943 г. по 19 февраля 1944 г. и приложения к нему (сведения, итоги и дневники боевых и диверсионных действий, списки членов и кандидатов в члены ВКП(б), награжденных и представленных к правительственным наградам, погибших и пропавших без вести партизан. Автобиографии, литературное творчество партизан) (2-й экз.) (10.04.1944 г.). – 123 арк.

Ф. 70. Рівненський обласний штаб партизанського руху.

Опис 1.

95. Спр. 1. Справки-заключения Украинского штаба партизанского движения (УШПД) по отчетам Ровенского подпольного обкома КП(б)У, областного штаба партизанского движения, партизанского соединения под командованием

В. А. Бегмы. Доклад подпольного обкома КП(б)У и областного штаба по руководству партизанским движением на Ровенщине о боевой деятельности и партийно-политической работе за период с июня 1941 г. по февраль 1944 г. и приложения к нему. (I-й экз.) (10.04. – 13.06.1944 г.). – 214 арк.

96. Спр. 2. Доклад подпольного обкома КП(б)У и областного штаба по руководству партизанским движением на Ровенщине о боевой деятельности и партийно-политической работе за период с июля 1941 г. по февраль 1944 г. и приложения к нему. (2-й экз., неполный) (10.04.1944 г.). – 193 арк.

97. Спр. 9. Справка зам. начальника оперативного отдела Украинского штаба партизанского движения (УШПД), политдонесение командования областного штаба в ЦК КП(б)У об организации и боевой деятельности партизанских отрядов Ровенской области за февраль – октябрь 1943 г., о социально-экономическом положении районов, действиях украинских буржуазно-националистических банд (15.06. – 21.10.1943 г.). – 34 арк.

98. Спр. 11. Дневник боевых и диверсионных действий отряда под командованием Д. Н. Медведева (1942 г. – 01.12.1943 г.). – 28 арк.

Ф. 96. Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання ім. Ф. Михайлова.

Опис 1.

99. Спр. 1. Отчет командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе отрядов соединения за период с июля 1941 г. по 12 мая 1944 г. и приложения к нему (1944 г.). – 509 арк.

Ф. 105. Тернопільське партизанське з'єднання ім. М. Хрущова.

Опис 1.

100. Спр. 11. Отчеты, сведения, строевые записки штаба соединения в УШПД о боевой, диверсионной, партийно-политической деятельности, численном составе, вооружении отрядов. Докладные записки командования соединения в УШПД

о настроениях и действиях польского населения в районах Западной Украины, об агентурно-оперативной работе соединения среди украинских буржуазно-националистических банд, их дислокации. Планы и объекты разведок. Требования, заявки штаба соединения в УШПД на получение вооружения, боеприпасов и другого военного имущества (02.06.1943 г. – 18.02.1944 г.). – 117 арк.

101. Спр. 12. Переписка штаба соединения с ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, УШПД, отрядами соединения, другими партизанскими соединениями, подпольными организациями, воинскими частями Красной Армии о снабжении отрядов вооружением, боеприпасами и другим воинским снаряжением, дислокации, взаимодействиях, разведывательной деятельности, о награждениях и присвоении воинских званий партизанам, их поведении и по другим вопросам. Письма мирных жителей польских сел к командованию соединением с просьбой о защите их от украинских буржуазно-националистических банд (22.02.1943 г. – 23.01.1944 г.). – 95 арк.

102. Спр. 37. Газеты, листовки, воззвания, распоряжения и другие документы украинских буржуазных националистов и командования немецких войск, захваченные партизанами (1943 г.). – 149 арк.

Ф. 166. Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук СРСР.

Опис 2.

103. Спр. 54. Копия стенограммы беседы с радистом соединения партизанских отрядов Бегма – Бокальчук М. Б. (20.05.1944 г.). – 9 арк.

Опис 3.

104. Спр. 149. Копии писем, информации, справок о связях украинско-немецких националистов с немецко-фашистскими захватчиками (имеются материалы на немецком языке) (1941 – 1943 гг.). – 54 арк.

105. Спр. 395. Воспоминания Б. Д. Крутикова о вражеской деятельности Тараса Боровца или так называемого

атамана „Польской Сечи”, УПА, УНРА Тараса Бульбы (б.д.). – 14 арк.

**Центральний державний архів
вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України**

**Ф. 3833. Краєвий провід Організації Українських
Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях.**

Опис 1.

106. Спр. 5. Акт проголошення так званої „Української Держави” 30 червня 1941 р. (1941 р.). – 7 арк.

107. Спр. 38. Чернетка постанови засідання проводу ОУН про відношення ОУН до російського народу і національних меншинстей на Україні та до народів Східної Європи (б.д.). – 5 арк.

108. Спр. 59. Повідомлення конгресу українських націоналістів від лютого 1929 р. у Відні про створення ОУН (б.д.). – 1 арк.

109. Спр. 60. Звернення Генеральної Управи так званого „Українського національного козачого руху” (УНАКОР) до українського козачого населення про спільну боротьбу проти Радянської Армії. Довідка про цю організацію (26.07.1940 р. – 24.03.1944 р.). – 13 арк.

110. Спр. 61. Постанови II великого збору Організації українських націоналістів від квітня 1941 р. (б.д.). – 40 арк.

111. Спр. 64. Копії відозв Команди Української національної революційної армії (УНРА) до українського населення (1941 р.). – 4 арк.

112. Спр. 70. Матеріали про світогляд та основи мельниківського проводу ОУН (б.д.). – 23 арк.

113. Спр. 78. Світогляд так званого „бульбівського проводу” ОУН (б.д.). – 14 арк.

114. Спр. 106. Зміст умови між німецьким командуванням і УПА про співпрацю (копія з копії, переклад на російську мову) (б.д.). – 8 арк.

115. Спр. 107. Відкритий лист Бульби-Боровця до С. Бандери. Звернення ЦК так званої Української національно-демократичної партії до українського народу (01.06. – 06.12.1943 р.). – 10 арк.

116. Спр. 120. Копії звітів і суспільно-політичних оглядів на території Волинської області (01.07. – 11.10.1943 р.). – 19 арк.

117. Спр. 127. Політичні звіти і копії звітів військового округу „Заграва” і його районів (Рівненська область). Т. І. (01.05.1943 р. – 25.08.1944 р.). – 24 арк.

118. Спр. 128. Політичні звіти і копії звітів військового округу „Заграва” і його районів (Рівненська область) Т. ІІ. (01.07. – 01.12.1943 р.). – 21 арк.

119. Спр. 129. Копії інформацій і відомості з районів і надрайонів Рівненської військової округи. Т. І. (02.07.1943 р. – 1946 р.). – 110 арк.

120. Спр. 130. Копії інформацій і відомості з районів і надрайонів Рівненської військової округи. Т. ІІ. (02.08.1943 р. – 01.03.1944 р.). – 89 арк.

121. Спр. 234. Відомості служби безпеки з території групи „Заграва” (Рівненська область) (22.12.1943 р. – 15.06.1944 р.). – 20 арк.

Опис 2.

122. Спр. 24. Універсал Української Головної Визвольної Ради (відозва) (06.1944 р.). – 3 арк.

Ф. 3837. З’єднання південних груп Української Повстанчої Армії „УПА-Південь”.

Опис 1.

123. Спр. 7. „Закон українського партизана”, виданий буржуазно-націоналістичною „Українською повстанською армією” (15.09.1942 р.). – 66 арк.

124. Спр. 8. Розпорядження по штабу буржуазно-націоналістичної „Української повстанської армії” (01.10.1942 р. – 24.02.1944 р.). – 78 арк.

125. Спр. 9. Накази по буржуазно-націоналістичній „Українській повстанчій армії” (01.02. – 25.11.1943 р.). – 110 арк.

Ф. 3838. З’єднання Української Повстанської Армії „УПА-Північ”.

Опис 1.

126. Спр. 3а. Политические информации УПА (б.д.). – 78 арк.

127. Спр. 55. Інструкція та звіт діяльності окружної „Служби безпеки” (15.09. – 15.10.1943 р.). – 20 арк.

Ф. 4328. Штаб командування начальника поліції безпеки окупованих східних областей.

Опис 1.

128. Спр. 1. Сообщения штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности XVII Военного округа. Т. I. (22.05. – 14.07.1942 г.). – 70 арк.

129. Спр. 2. Сообщения штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности XVII Военного округа. Т. II. (24.07. – 06.11.1942 г.). – 129 арк.

130. Спр. 6. Сообщения штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности Венской имперской области. Т. II. (05.03. – 23.03.1943 г.). – 76 арк.

131. Спр. 9. Сообщения штаба командования немецко-фашистского начальника полиции безопасности и службы безопасности из оккупированных восточных областей имперскому комиссару по безопасности области Вирта (имперская область) Вена. Т. V. (02.04. – 21.05.1943 г.). – 122 арк.

Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб.

Опис 1.

132. Спр. 139. „Вільний козак” – інформаційні листки Українського козацтва „УНАКОР” (1941 р.). – 10 арк.

133. Спр. 296. Статут Українського національного козацького руху „УНАКОР” (01.06.1935 р.). – 3 арк.

Ф. 4628. Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівництва УПА з німецько-фашистськими окупантами.

Опис 1.

134. Спр. 11. Документы, характеризующие деятельность ОУН-УПА (б.д.). – 224 арк.

Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тилових охоронних підрозділів, діючих на окупованих східних територіях.

Опис 1.

135. Спр. 84. Сообщения, записки и переписка с рейхскомиссариатами на Востоке и Украине и командованием немецких войск о военном положении на Украине, Белоруссии северных районах России и Эстонии, об отступлении немцев и эвакуации немецких гражданских учреждений из Киева, Витебска, Староконстантинова, Шепетовки и др. районов, о действиях партизан в районе Полоцка и украинских националистических банд на Украине, о русском охранном корпусе в Сербии и др. (1943 – 1944 гг.). – 40 арк.

Опис 2.

136. Спр. 494. Распоряжения и сообщения о тактике партизан и борьбе с ними, о действиях банд украинских националистов на Украине (01.08. – 01.09.1943 г.). – 68 арк.

**Державний архів
Служби безпеки України**

Ф. 13. Колекція друкованих видань.

137. Спр. 372. Т. 1. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности „Организации украинских националистов – ОУН” и „Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и прийомах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг. – 386 арк.

138. Спр. 372. Т. 3. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности „Организации украинских националистов – ОУН” и „Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и прийомах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг. – 315 арк.

139. Спр. 376. Т. 4. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности „Организации украинских националистов – ОУН” и „Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и прийомах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг. – 383 арк.

140. Спр. 376. Т. 35. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности „Организации украинских националистов – ОУН” и „Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и прийомах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг. – 312 арк.

141. Спр. 376. Т. 60. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности „Организации украинских националистов – ОУН” и „Украинской повстанческой

армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг. – 300 арк.

Державний архів Рівненської області (ДАРО)

Ф. Р.30. Колекція матеріалів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області.

Опис 1.

142. Спр. 2. Комунікат президії Головної Еміграційної Ради (1936 р.). – 8 арк.

143. Спр. 13. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) „Ідея і чин” (1943 – 1944 рр.). – 23 арк.

Опис 2.

144. Спр. 16. Новый тип борца-революционера, распоряжение об установлении административной власти, конспиративная инструкция (I.1942 – IV.1944 гг.). – 285 арк.

145. Спр. 29. Накази і звіти командирів підрозділів УПА (1943 – 1944). – 124 арк.

146. Спр. 32. Пособие для работников службы безопасности. Отчет о движении вооруженных сил противника по районам, о работе группы Энея, инструкции об отношении к чешскому населению (1943 – 1944 гг.). – 303 арк.

147. Спр. 33. Звіти про роботу відділів УПА, інформації. Звіт про наскок німців на чоту Енея (1943 – 1944). – 310 арк.

148. Спр. 35. Політична і господарська діяльність УПА (б.д.). – 160 арк.

149. Спр. 41. Суспільно-політичний огляд „По Україні” за м. вересень 1943 р. – 17 арк.

150. Спр. 43. Інструкції по пропаганді. Інформаційні видання ОУН. „Партизанка”. Інформації про „бульбівців” (1943). Присяга вояка УПА. Огляд суспільно-політичного, господарського і культурного життя на південних землях

України (вересень 1942 р.). Вишкільні матеріали. Брошура „За самостійність” (1942 – 1943 рр.). – 116 арк.

151. Спр. 112. Матеріали про націоналістичну діяльність начальника штабу „Поліської Січі” Смородського П. В. (1940 – 1943 рр.). – 23 арк.

Державний архів Житомирської області (ДАЖО)

Ф. Р.1151. Житомирський генералкомісаріат.

Опис 1.

152. Спр. 2. Отчеты районных и окружных организаторов о работе на местах и структура организации ОУН (31.07.1941 г. – 25.03.1942 г.). – 179 арк.

153. Спр. 14. Секретные донесения командиру С.Р. и С.Д. Житомира о развитии бандеровского движения и ОУН и борьба с ними (07.02. – 07.05.1942 гг.). – 49 арк.

154. Спр. 145. Демографические сведения по Бердичевскому гебитскомисариату, Емільчино, Житомиру, Звягелю, Коростеню, Овручу, Олевску, Чуднову за 1942 год. – 120 арк.

Ф. П.1376. Підпільні організації і партизанські загони, які діяли в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1943 рр. на території Житомирської області.

Опис 1.

155. Спр. 13. Отчет о деятельности Олевского подпольного райкома КП(б)У и материалы к нему (01.05.1943 г. – 06.12.1945 г.). – 124 арк.

156. Спр. 91. Отчет о деятельности подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Житомирской области в период Великой Отечественной войны (07.1941 г. – 01.1944 г.). – 263 арк.

157. Спр. 141. Отчет о боевой деятельности партизанского отряда им. Чапаева, действовавшего в Олевском районе (командиры – Лапшин и Возбранный) (1944 г. – 1945 г.). – 17 арк.

158. Спр. 141а. Отчет о боевой деятельности партизанского отряда им. Чапаева в Олевском районе (командиры – Лапшин и Возбранный) (1944 – 1945 гг.). – 15 арк.

159. Спр. 152а. Отчеты о проведенной работе по дополнительному выявлению и учету участников антифашистского подполья и партизанского движения, которые действовали на территории Житомирской области в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. (1945 г. – 13.04.1964 г.). – 56 арк.

160. Спр. 190. Хронологический справочник об оккупации населенных пунктов Житомирской области немецко-фашистскими захватчиками и освобождении их Красной Армией (1947 г.). – 189 арк.

161. Спр. 209. Материалы про Овручскую подпольную организацию, которая действовала в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1943 гг.) в г. Овруче и Овручском районе (1965 – 1967 гг.). – 92 арк.

Ф. Р.2636. Комісія по обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни.

Опис 1.

162. Спр. 2. Доклад об итогах работы Житомирской Областной Комиссии по учету ущерба и расследованию злодеяний, совершенных немецко-фашистскими захватчиками и их пособниками на территории Житомирской области УССР (б.д.). – 77 арк.

163. Спр. 6. Копии докладных записок и информации Облсполкому „Об итогах учета ущерба и расследования злодеяний немецко-фашистских захватчиков” (1944 г.). – 97 арк.

164. Спр. 66. Акты ущерба, причиненного немецко-фашистскими оккупантами гражданам Олевского района за период с 1941 – 1943 гг. (25.05. – 31.05.1944 г.). – 199 арк.

Ф. П.2668. Фонд спогадів.

Опис 4.

165. Спр. 398. О злодеяниях оуновцев (б.д.). – 1 арк.

**Фонд Рівненського обласного
краєзнавчого музею (РОКМ)**

166. № 15057. Наказ Командуючого Українською Національною Армією від 17 березня 1945 р. – 1 арк.
167. № 15058. Уповноваження (17.07.1947 р.). – 1 арк.
168. № 15059. Грамота (10.09.1975 р.). – 1 арк.
169. № 15061. Особисті записи Т. Бульби-Боровця. – 6 арк.
170. №. 15350/8. Лист єпископа Мстислава до от. Бульби (15.11.1942 р.); До його Ексцеленції Мстислава, єпископа Переяславського і Вікарія Київського (26.11.1942 р.). – 3 арк.
171. № 15350/9. До пана д-ра Беєра, гебітскомісара в Рівному (15.03.1943 р.). – 2 арк.
172. № 15350/10. Повідомлення (15.01.1943 р.). – 1 арк.
173. № 15350/12. До Уряду Німецького Райху в Берліні (15.11.1943 р.). – 1 арк.
174. №. 15350/13. До Проводу ОУН-Бандери – Головної Команди УПА (24.09.1943 р.). – 2 арк.
175. №. 15350/14. До Краєвого Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери (25.03.1943 р.). – 2 арк.
176. № 20180. Командирам відділів Бульби (06.09.1943 р.). – 1 арк.
177. № 21225. Грамота (1992 р.). – 1 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

178. В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Зредагував М. Марунчак. – Вінніпег – Париж – Мюнхен – Нью-Йорк – Детройт – Торонто, 1990. – 1294 с.
179. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / Упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький. – Київ:

Парламентське видавництво, 2005. – 304 с.

180. Гошовська В., Сьомін С., Смолянук В. Трагедія Волині: погляд через 60 років / За ред. Є. Марчука. – Київ, 2003. – 164 с.

181. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. 1941 – 1944 рр. Збірник документів. – Житомир: Радянська Житомирщина, 1948. – 219 с.

182. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1944 рр. Збірник документів та матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1969. – 292 с.

183. Косик В. Розкол ОУН (1939-1940): Збірник документів. – 2-ге вид., випр. й доп. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – 136 с.

184. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 1993. – 660 с.

185. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I / Підготували Я. Лялька, П. Максимук та ін. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.

186. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. Документи і матеріали / Упорядники О. Вовк, І. Павленко. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с.

187. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 1: Волинь і Полісся: Німецька окупація. Кн. 1. Друге, виправлене видання / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1978. – 255 с.

188. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 2: Волинь і Полісся: Німецька окупація. Кн. 2. / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1977. – 256 с.

189. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 1: 1942 – червень 1944 / Упоряд. Т. Гунчак; Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1983. – 256 с.

190. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 7: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: червень 1944 – квітень 1945 / Упоряд. Т. Гунчак; Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1983. – 272 с.

191. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 21: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943 / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1991. – 271 с.

192. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942-1946. Передрук підпільного журналу / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1995. – 591 с.

193. Матеріали до позицій визвольної боротьби українського народу, 1941-1953. – Мюнхен, 1993. – 185 с.

194. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952: Документи і матеріали. – Львів: Товариство української мови ім. Т. Шевченка, 1991. – 448 с.

195. На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. – Торонто – Нью-Йорк: Новий Шлях, 1985. – 542 с.

196. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. / Упорядники О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.

197. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – (б. м.), 1955.

198. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1998. – 944 с.

199. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – 496 с.

200. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 576 с.

201. Сівицький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 2. / Пер. з пол. Є. Петренка. – Київ: Видавництво

ім. Олени Теліги, 2005. – 360 с.

202. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. / Упорядкування і передмова В. Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

203. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т. 2. / Упорядкування В. Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – 384 с.

204. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т. 3. / Упорядкування В. Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. – 384 с.

205. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945): Т.4 / Упоряд. В. Косика. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – 368 с.

206. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach (część 1). Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Tom trzeci. Dokumenty z zakresu zasad ideologicznych i założeń programowych nacjonalizmu ukraińskiego. – Toronto, 2002. – 536 s.

207. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach (część 2). Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Tom czwarty. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku. – Toronto, 2002. – 524 s.

208. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach (część 3). Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu.

Tom piąty. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku. – Toronto, 2003. – 510 s.

МЕМУАРИ

209. Андрій Мельник. Спогади та документи / Головний ред. М. Луків. – Київ: Фундація імені О. Ольжича, 1995. – 352 с.

210. Базима Г. Слідами великого рейду. Спогади партизана. – Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ „Молодь”, 1959. – 368 с.

211. Бойдуник О. На переломі: Уривки спогадів. – Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. – 155 с.

212. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 326 с.

213. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Київ – Торонто – Нью-Йорк: Фундація ім. О. Ольжича; Фундація ім. С. Петлюри, 1996. – 271 с.

214. Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба України (1917-1950) // Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Азалія, 1998. – с. 131-152.

215. Гадзяцький М. Ще кілька слів про Поліську Січ // Літопис Волині. – 1964. – ч.7. – с. 89-91.

216. Гайвас Я. Доба великого перелому // Визвольний шлях. – 1985. – №10. – с. 1176-1188; №11. – с. 1352-1360; №12. – с. 1431-1446.

217. Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції (Причинок до історії збройної боротьби Волині). – Торонто – Онтаріо: Волинь, 1979. – 45 с.

218. Гожий С. Незабутній Тарас Бульба // Самостійна Україна. – 1995. – №1. – с. 33-40.

219. Дорошенко М. Українська трагедія: спогади з Другої

світової війни. – Нью-Йорк, 1980. – 224 с.

220. Житомиряни на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945. Спогади ветеранів. – 2-е вид., доповн. – Житомир: Полісся, 2000. – 324 с.

221. Кременицький В. Імені Ванди Василевської / Літ. запис І. Ломачука. – Київ: Політвидав України, 1986. – 204 с.

222. Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен – Філядельфія: Українське Інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.

223. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 5: Волинь і Полісся: Німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто: Видавництво „Літопис УПА”, 1984. – 307 с.

224. Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 27: Роман Петренко („Юрко”, „Омелько”). За Україну, за її волю: Спогади / Відп. ред. Є. Штендера. – Торонто – Львів: Видавництво „Літопис УПА”, 1997. – 269 с.

225. Макар В. Береза Картузька: Спомини з 1934-35 рр. – Торонто: Ліга визволення України, 1956. – 204 с.

226. Мартинюк М. Спогади з підпілля // Визвольний шлях. – 1998. – №4. – с. 475-486.

227. Медведев Д. Сильные духом: Роман. – Москва: Молодая гвардия, 1979. – 478 с.

228. Медведев Д. Это было под Ровно. Брянцев Г. Конец „осинового гнезда”. – Москва: Правда, 1987. – 496 с.

229. О. Ольжич: Незнаному воякові. Заповідане живим. – Київ: Фундація імені О. Ольжича, 1994. – 432 с.

230. Петренко М. Слідами армії без держави. – Київ – Торонто: Українська Видавнича Спілка, Дослідний інститут „Студіум”, 2004. – 272 с.

231. Подворняк М. Вітер з Волині: Спогади. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 240 с.

232. Самчук У. На білому коні. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1965. – 234 с.

233. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. – Вінніпег: Волинь, 1975. – 360 с.

234. Самчук У. П'ять по дванадцятій: Записки на бігу. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – 230 с.
235. Стецюк Г. Непоставлений пам'ятник: Спогади. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1988. – 155 с.
236. Туди де бій за волю. Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського-Макса курінного УПА. – Лондон – Париж, 1989. – 479 с.
237. Федоров О. Остання зима. – Київ: Видавництво політичної літератури України, 1976. – 322 с.
238. Філоненко П. Збройна боротьба на Волині: Спомини учасника. – Вінніпег: Волинський видавничий фонд. – 56 с.
239. Шандрук П. Це було так! // Розбудова держави. – 1954. – №3. – с. 33-45.
240. Штуль-Жданович О. Ціною крові. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1997. – 592 с.
241. Шуляк О. В ім'я правди: До історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947. – 36 с.

ПЕРІОДИКА ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

242. Волинь. – 1941. – 21 вересня.
243. Гайдамака. – 1941. – 21 вересня.
244. Гайдамака. – 1941. – 12 жовтня.
245. Гайдамака. – 1941. – 19 жовтня.
246. Гайдамака. – 1941. – 26 жовтня.
247. Гайдамака. – 1941. – 9 листопада.
248. Гайдамака. – 1941. – 22 листопада.
249. Голос Сарненщини. – 1943. – 23 травня.
250. Голос Сарненщини. – 1943. – 25 липня.
251. Земля і влада. – 1943. – червень.
252. Оборона України. – 1943. – 1 серпня.
253. Оборона України. – 1943. – 4 серпня.
254. Олевські вісті. – 1943. – 29 травня.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

255. Бедрій А. ОУН і УПА. – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто: Українська центральна інформаційна служба, 1983. – 64 с.

256. Безпалько П. Бульба-Боровець – засновник УПА // Надслучанський вісник – 2002. – 12 червня.

257. Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. – Київ: Радянський письменник, 1958. – 292 с.

258. Богатырь З. В тылу врага: Боевая деятельность соединения партизанских отрядов под командованием героя Советского Союза А. Н. Сабурова. – Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1963. – 335 с.

259. Боляновський А. Дивізія „Галичина”. Історія. – Львів, 2000. – 528 с.

260. Боровець В. Борець за волю України. Маловідомі факти з біографії Тараса Бульби-Боровця // Народна газета. – 2000. – 3 березня.

261. Боровець В. Людина з легенди. Маловідомі факти з біографії Тараса Бульби-Боровця // Надслучанський вісник. – 1999. – 3 листопада.

262. Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу / Голова редакційної колегії М. Брик. – Київ: Наукова думка, 1984. – 240 с.

263. Боярський П. Внутрішня політика Організації українських Націоналістів. – Женева, 1947. – 80 с.

264. Бухало Г. „... навіть було заборонено зватися українцем” // Нове життя. – 1996. – 24 січня.

265. Бухало Г. „УПА у бронзі” // Волинь. – 2005. – 7 жовтня.

266. Бухало Г. Пожовклі сторінки – то свідчення історії. Документи Тараса Бульби-Боровця в музеї // Волинь. – 1993. – 30 липня.

267. Бухало Г. Син землі поліської // Волинь. – 2003. – 7, 14, 21 березня.

268. Бухало Г. Син землі поліської // ОГО. – 2003. – 13 березня.

269. Бухало Г. Тарас Боровець (Тарас Бульба), командир УПА „Поліська Січ” і польське питання // Волинь. – 2005. – 4 листопада.

270. Бухало Г. Тарас Боровець і польське питання // Сім днів. – 2003. – 11 липня.

271. Бычков Л. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 (краткий очерк) / Под ред. В. Клокова. – Москва: Издательство социально-экономической литературы „Мысль”, 1965. – 454 с.

272. Верещак В. Правду не одолеть. – Киев: Україна, 2003. – 175 с.

273. Вільчур Я. Повороти до поганої минувшини // Віднова. – 1985. – №3. – с. 131-134.

274. Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУНСД // Український історик. – 1995. – №1-4. – с. 137-143.

275. Войтенко А., Іващенко О., Кузьмін О. Житомирщина: Історичний нарис. – Житомир: Полісся, 2003. – 272 с.

276. Гірняк К. Український Легіон Самооборони: Причинки до історії. – Торонто – Онтаріо: Волинь, 1977. – 56 с.

277. Гоголь В. Українське Національне Відродження як першооснова політичної діяльності Т. Бульби-Боровця // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць / Редкол.: В. Шеретюк та ін. – Рівне: РДГУ. – с. 91-97.

278. Городецький В. Тарас Бульба з поліського краю // Час/Time. – 1997. – 6-12 березня.

279. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – Київ: Генеза, 2000. – 360 с.

280. Гришко В. Карби часу: Історія, література, політика. Публіцистика. У 2 т. Т. 1. (1946-1952). – Київ: Смолоскип, 1999. – 868 с.

281. Два Базари 1921-1941. – Б.м., 1949. – 22 с.

282. Держава і армія // Самостійна Україна. – 1983. – №4-6. – с. 18-23.

283. Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріали / Зредагували Л. Р. Винар, Н. Пазуняк; [Слово до читача М. В. Плав'юка; Вступне слово Л. Р. Винара; Художн. оформ. М. С. Пшінки] – Філадельфія: Фундація ім. С. Петлюри в США – Київ: Видавництво Веселка – Вашингтон: Фундація Родини Феценко-Чопівських, 1993. – 494 с.

284. Дехтяр В. Вшанували Бульбу-Боровця // Надслучанський вісник. – 2003. – 15 березня.

285. Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. Отаман // За вільну Україну. – 1996. – 30 травня, 1, 4, 6 червня.

286. Дзьобак В. Деякі маловідомі сторінки діяльності ОУН, УПА на західноукраїнських землях в 1939-1944 рр. // Науково-методичні праці з історії СРСР. – Київ: 1991. – с. 81-98.

287. Дзьобак В. Отаман Тарас Бульба-Боровець: Штрихи до політичного портрета. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. – 91 с.

288. Дзьобак В. Тарас Боровець і „Поліська Січ” // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1994. – №1. – с. 124-139.

289. Дзьобак В. Тарас Боровець і „Поліська Січ” // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. – №1-2. – с. 39-59.

290. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. – 260 с.

291. Дзьобак В., Ільюшин І., Касьянов Г., Кентій А., Кульчицький С. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Наукова думка, 2005. – 496 с.

292. Дмитрук К. Безбатченки: Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. – Львів: Каменяр, 1974. – 239 с.

293. До 90-річчя від дня народження Тараса Бульби-Боровця // Українське слово. – 1998. – 2 липня.

294. До генези Української Головної Визвольної Ради // Авангард. – 1954. – с. 4-11.

295. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1966. – 363 с.

296. Дружини українських націоналістів в 1941-42 роках. – Лондон: Наша книгозбірня, 1953. – 128 с.

297. Єндик Р. Дмитро Донцов. Ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен: Українське видавництво, 1955. – 176 с.

298. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука. – Рівне: Ліста-М, 2004. – 184 с.

299. Жилюк В. Оунівське підпілля на Житомирщині в роки фашистської окупації // Пам'ять століть. – 2005. – №3-4. – с. 208-223.

300. Жученко И., Савчук П. Поднимая партизан в атаку: Партийное руководство деятельностью партизанских формирований Украины в годы Великой Отечественной войны. – Киев: Политиздат Украины, 1984. – 220 с.

301. ЗЧ ОУН фальшують початки УПА та сприяють КГБ у винищуванні „нескорених” // Місія України. – 1972. – Ч. 1.

302. Іващенко О., Поліщук Ю. Житомирщина шляхами історії. Краєзнавчі розвідки. – Житомир: Полісся, 1997. – 146 с.

303. Ільющин І. Волинська трагедія 1943-1944 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. – 313 с.

304. Ільющин І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // УІЖ. – 2003. – №1. – с. 82-96.

305. Ільющин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни: В світлі польських документів. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – 198 с.

306. Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. – 289 с.

307. Ісаєв В. Невідомий Бульба-Боровець // Рівне вечірнє. – 2005. – 7 липня.

308. Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. Смолій, Відп. ред. Ю. Пінчук. – Київ: НАН

України, Інститут історії України, 2003. – Вип. 13. У 2 ч.: Україна-Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923-1983). – Ч. 1. – 498 с.

309. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз // УІЖ. – 2004. – №1. – с. 29-42; №2. – с. 68-82.

310. Кентій А. „Отаман Тарас Бульба” // Політика і час. – 1992. – №4. – с. 72-79.

311. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.

312. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929-1941 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. – 201 с.

313. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941-1942 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 201 с.

314. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 287 с.

315. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 219 с.

316. Кентій А., Лозицький В. Партизанський рух 1941-1944 рр. в Україні // УІЖ. – 2005. – №3. – с. 3-16.

317. Кизя Л. Народні месники: 3 історії партизанського руху на Ровенщині. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1960. – 172 с.

318. Клоков В., Кулик І., Слінько І. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. – 220 с.

319. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – Київ: Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 336 с.

320. Коваль М. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – Київ: Вища школа, 1995. – 194 с.

321. Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // Визвольний шлях. – 1984. – №9. – с. 1059-1070.

322. Косик В. Про „уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця (Деякі аспекти історії 1939-1945 років) // Визвольний шлях. – 2001. – №2. – с. 44-54.

323. Косик В. Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд // Визвольний шлях. – 2002. – №10. – с. 29-32; №11. – с. 21-32.

324. Костецький М. Про ідеолога і стратега партизанської війни! // Український голос/Ukrainian Voice. – 1990. – 10 вересня.

325. Кульчицький С. Проміжний звіт Робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – 38 с.

326. Куц А. Листи поліського отамана // Надслучанський вісник. – 2001. – 15 серпня.

327. Куц А. Пам'ятаючи героя: Тарас Бульба-Боровець // Нова Волинь. – 2004. – 6 травня.

328. Куц А. Про Тараса Бульбу-Боровця // Надслучанський вісник. – 2004. – 3 листопада.

329. Куц А. Спогади, що зігрівають серце // Надслучанський вісник. – 1998. – 4 листопада.

330. Кучер В. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944). – Київ: Наукова думка, 1974. – 143 с.

331. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну Соборну Державу. 1 частина. Німецька окупація України: Репринтне вид. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 208 с.

332. Левчун Н. Ім'я Тараса Бульби-Боровця повертається до земляків // Сім днів. – 1998. – 14 березня.

333. Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945). – Київ: Видавничий дім „Лі-Терра”, 2004. – 464 с.

334. Лопатинський Ю. УПА – збройна сила українського народу // Сучасність. – 1983. – №1-2. – с. 133-176.

335. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь на нараді учителів західних областей України 6 січня 1945 р. – Київ: Укрдержвидав, 1945. – 24 с.

336. Маркус В. Екзильний уряд Української Народньої Республіки в міжвоєнний період (1921 – 1939). (Міжнародно-правна та порівняльна аналіза) // Сучасність. – 1986. – №12. – с. 70-84.

337. Марчук І. „Січі” 41-го на Волині // Визвольний шлях. – 2001. – №4. – с. 29-32.

338. Марчук І. Формування та структура УПА-„Північ” (1943-1945) // Визвольний шлях. – 2003. – №8. – с. 23-37.

339. Мельничук Ю. Плем’я упирів. Нариси, памфлети, фейлетони. – Київ: Радянський письменник, 1963. – 354 с.

340. Мельничук Ю. Продай-душі. – Львів: Каменяр, 1967. – 172 с.

341. Меч і воля. – 1951. – Ч.1.

342. Меч і воля. – 1952. – Ч.7.

343. Меч і воля. – 1953. – Ч.1.

344. Меч і воля. – 1953. – Ч.8.

345. Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. – Львів: Край, 1992. – 100 с.

346. Микола Плав’юк: Україна – життя моє. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. Т. 1: Терен В., Хорунжий Ю. Від селянського сина – до державника. – 352 с.

347. Микола Плав’юк: Україна – життя моє. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. Т. 2: Микола Плав’юк. Особисто причетний. – Вибр. Ст., промови, інтерв’ю / Упорядники І. Білолипецька, О. Веремійчик, В. Ляхоцький, В. Чишко. – 608 с.

348. Микола Плав’юк: Україна – життя моє. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2002. Т. 3: Та долю іншу він обрав – душі неспокій. На пошану Миколи Плав’юка /

Упорядник В. Ляхоцький. – 1088 с.

349. Михайлюк Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної критики. – Вінніпег, 1950. – 112 с.

350. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920 – 1939. За редакцією С. Ленкавського. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968.

351. Мірчук П. Українська Повстанська Армія: 1942 – 1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.

352. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. – Рівне, 2006. – 56 с.

353. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В. Конашевича. – Київ: Пошуково-вид. агентство „Книга Пам’яті України”, 1996. – 568 с.

354. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – Київ: ІПЕІНД, 2000. – 356 с.

355. Непогасний огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови проводу українських націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – 763 с.

356. Опанасюк О. Кров і фата. – Київ: Радянський письменник, 1967. – 155 с.

357. Опанасюк О. Незалежність проголошували, відроджували не тільки в Києві, Хусті, Львові... Що не вписалося до книги „Копище”, або Нотатки про „Поліську незалежну республіку”, які мовчали з 1965 року // Вільне слово. – 1996. – 23, 30 серпня, 13, 20, 27 вересня, 4, 11 жовтня.

358. Опанасюк О. Січ Тараса Бульби в Олевську: Свідчення, спомини, документи // Літературна Україна. – 2004. – 24 червня.

359. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – Київ: Наукова думка, 2005. – 53 с.

360. Організація Українських Націоналістів. 1929 – 1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – (б. м.): Видання Першої

Української Друкарні у Франції, 1955. – 448 с. (ЛП).

361. Осташко Т. Український козацький рух в еміграції (1919-1939) / Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія „Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. Терещенко. – Київ: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1). – с. 285-294.

362. ОУН у війні 1939-1945 рр. – Б.м., б.р. – 109 с.

363. ОУН: минуле і майбуття / Відп. ред. С. Таран. – Київ: Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – 304 с.

364. Паньківський К. Роки німецької окупації (1941-1944). – Нью-Йорк – Торонто: Життя і мислі. – 1965. – 479 с.

365. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – 598 с.

366. Пацула Й. „Лісова дипломатія” Тараса Бульби-Боровця // Волинь. – 1998. – 6, 13 березня.

367. Пацула Й. Бульба-Боровець: за Україну, за її волю // Волинь. – 1998. – 22 травня.

368. Пацула Й. Як це було насправді? Про один досі невідомий епізод з біографії Тараса Бульби-Боровця // Сім днів. – 1997. – 6 грудня.

369. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. – Вінніпег: Новий Шлях, 1954. – 231 с.

370. Пінчук С. В боротьбі за державну незалежність. З нагоди 90-річчя від дня народження Тараса Бульби-Боровця // Надслучанський вісник. – 1998. – 2 вересня.

371. Піонер української партизанки // Вісті Рівненщини. – 1993. – 21 вересня.

372. Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: Азалія, 1998. – 184 с.

373. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. IV доповнене видання / За ред. Б. Михайлюка. – Б.м., 1951. – 148 с.

374. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол. І. Курас (голова) та ін. Т. 4: Україна у Другій світовій війні,

1939-1945. – Київ: Генеза, 2003. – 584 с.

375. Поліщук В. Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА (Сповідь українця). – Торонто – Варшава – Київ, 1995. – 483 с.

376. Полянський О. Армія нескорених. До 60-річчя УПА. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.

377. Попович М. Червоне століття. – Київ: АртЕк, 2005. – 888 с.

378. Правду не здолати / Відп. ред. М. Івасюта. – Львів: Каменяр, 1974. – 280 с.

379. Причинки до суспільного мислення. Збірка статей. Ч.2. Большевизм і визвольна боротьба. – Торонто, 1991. – 429 с.

380. Прокоп М. УПА з перспективи 35-річчя // Сучасність. – 1977. – №12. – с. 47-56.

381. Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. – Київ: Поліус, 2000. – 447 с.

382. Ржезач Т., Цуркан В. Розшукуються... – Київ: Політвидав України, 1989. – 234 с.

383. Рожко В. Слідами побратима Тараса Бульби-Боровця // Вісті. – 1993. – 12 лютого.

384. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. – Оттава, 1994. – 96 с.

385. Семанів М. Народ знає, кому ставити пам'ятники // Волинь. – 2003. – 21 березня.

386. Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. Видання четверте, доповнене. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 88 с.

387. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 200 с.

388. Сергійчук В. То коли ж день ангела українського війська? // Самостіна Україна. – 1993. – №2. – с. 14-20.

389. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 140 с.

390. Сидорчик І. З глибини історії // Вісті. – 1999. – 7 травня.

391. Слободанюк О. З ким і проти кого // Червоний

прапор. – 1989. – 21, 22, 28 листопада, 1, 2 грудня.

392. Сосновчик В. Син поліської землі // Надслучанський вісник. – 2004. – 19 травня.

393. Спекотний З. Геройство за графіком? Слідом за Львовом про УПА просить Рівне // Україна молода. – 2002. – 25 липня.

394. Срібняк І. Українська військова еміграція в Польщі у 1921-1924 рр. // Українська діаспора. – 1996. – Ч. 9. – с. 38-52.

395. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941-1943 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 144 с.

396. Стельникович С. Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації „Поліської Січі” в світлі історіографічних джерел // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – №8. – 2002.

397. Стельникович С. Поліська Січ – невідомий слід великої історії // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник: Серія історична та філологічна. – Вип. І. – Кам'янець-Подільський, 2003.

398. Стельникович С. Пресові видання бульбівського руху // Велика Волинь. – Вип. 36 (У 2-х т. Т. 1). – Житомир, 2007. – с. 74-78.

399. Стельникович С. Тарас Бульба-Боровець: нарис повстанської діяльності. – Коростень: Друк, 2004. – 138 с.

400. Тишкевич Р. Сарни: Історико-краєзнавчий нарис. – Костопіль: РОСА, 2004. – 84 с.

401. Тищенко О. Бульба та лінії // VIP. – 2005. – №37. – с. 8-9.

402. Ткаченко С. Повстанческая армия (Тактика борьбы) / Под общ. ред. А. Тараса. – Минск: Харвест – Москва: АСТ, 2000. – 512 с.

403. Трубайчук А. Друга світова війна. – Київ: Наукова думка, 1995. – 192 с.

404. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945 гг.: В 3 т. Т.: 1. Советская

Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). – Киев: Издательство политической литературы Украины, 1975. – 544 с.

405. Украинские буржуазные националисты. – Москва: Издание Высшей школы КГБ, 1963. – 270 с.

406. Україна і Росія в історичній перспективі: Нариси в 3 т. Т. 2: Радянський проект для України / Відп. ред. В. Смолій. – Київ: Наукова думка, 2004. – 531 с.

407. Українська Народня Республіка. Уряди УНР на Батьківщині й в екзилі. – Філадельфія, б.р. – 15 с.

408. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / Голова редакційної колегії Я. Ісаєвич, упорядник і відповідальний редактор Ю. Сливка (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – Львів, 2004. – 296 с.

409. Ходаківський М. Заокеанська „бульба” // Червоний прапор. – 1981. – 17 лютого.

410. Чайковський А. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика. – Київ: Україна, 1994. – 255 с.

411. Червоний прапор. – 1946. – 15 листопада.

412. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – Київ: видавництво політичної літератури України, 1970. – 192 с.

413. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості // Історія в школі. – с. 4-11.

414. Шамраєва В. Андрій Лівіцький: штрихи до політичної біографії // Київська старовина. – 2001. – №1. – с. 156-166.

415. Шафета П. „Поліська Січ”, або хто такі бульбаші // Червоний прапор. – 1991. – 12, 13, 14, 15, 16, 19 березня.

416. Шелюг М. Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА. – Житомир: видання газети „Житомир”,

1999. – 60 с.

417. Шелюг М. ОУН: сторінки історії (у запитаннях і відповідях). – Житомир: Видання газети „Житомир”, 1997. – 48 с.

418. Шелюг М. Правди не сховаєш!: Збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА – Житомир: КПЖФ, 1996. – 48 с.

419. Шелюг М. Чи підпадає „Тарас Бульба” (Тарас Боровець) під статус „національного героя” України? // Зірка надії. – 1996. – 28 грудня; 1997. – №1.

420. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism / John A. Armstrong. – 3rd ed. Ukrainian academic Press. A Division of Libraries Unlimited, Inc. Englewood, Colorado, U.S.A. 1990. – 271 p.

421. Boshyk Y. Ukraine during World War II: History and its aftermath. A Symposium. – Edmonton, 1986. – 291 p.

422. Juchniewicz M. Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941-1944. – Warszawa, 1973.

423. Subtelny O. Ukraine: A History. Published by the University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Toronto, 1989. – 666 p.

424. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w zasje II wojny światowej na terenie II Rzeczpospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

ЗБІРНИКИ МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЙ, КРУГЛИХ СТОЛІВ

425. Боротьба УПА за незалежність України. Збірник тез та матеріалів науково-практичної конференції в рамках 2-го Всеукраїнського пісенного фестивалю „Повстанські ночі”, 13 жовтня 1997. – Рівне, 1997. – 33 с.

426. Західне Полісся: історія та культура. Науковий збірник. Випуск I. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Сарненського історико-етнографічного музею, м. Сарни, 3-4 грудня 2004 р. – Рівне, 2004. – 273 с.

427. Матеріали „круглого столу” Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УПА. – Київ: Альтерпрес, 2002. – 88 с.

428. Матеріали Житомирської обласної конференції, проведеної в рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції „Велика Вітчизняна війна у навчально-методичній літературі навчальних закладів України”, 18 лютого 1999 р. – Житомир, 1999. – 48 с.

429. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність). Упорядники О. Дичковський, Г. Дичковська, Л. Наконечний. – Стрий: ТОВ „УВІС”, 1993. – 124 с.

430. Польсько-українські студії. 1. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції; Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. – Київ: Либідь, 1993. – 264 с.

431. Програма та тези науково-практичної конференції „Юні патріоти Житомирщини у Великій Вітчизняній війні”. До 55-річчя Перемоги над фашистською Німеччиною. – Житомир, 2000. – 56 с.

432. Справжні і міфічні визволителі України: Матеріали науково-практичної конференції, 9 квітня 1993 р. / Редкол.: І. Хміль (гол. ред.) та ін. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1993. – 101 с.

433. Україна в Другій світовій війні. Збірник доповідей виголошених на перших Студійних Днях в Балтімор, 5-6 жовтня 1957 р. – Балтімор, 1957. – с. 2-7.

434. Україна у другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції, 27-28 жовтня 1994 р. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. – 283 с.

435. Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 25-26 серпня 1992 р. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1992. – 240 с.

ДОВІДКОВІ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ

436. Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н. Маковська. – Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 872 с.

437. Денищук О. Книга Пам’яті і Слави Волині. Т. 7.: Рівненська область, Здолбунівський район / Головний ред. П. Домашук. – Рівне: ППДМ, 2004. – 848 с.

438. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. – Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А-В. – 2003. – 688 с.

439. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 1. / Гол. ред. В. Кубійович. – Б.м., 1955. – 400 с.

440. Здіорук О. Літопис УПА: час, події, джерела (джерелознавча достовірність та інформаційна цінність багатотомного видання „Літопис УПА”). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – 142 с.

441. Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945-1998 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 173 с.

442. Історія війн і збройних конфліктів в Україні: енциклопедичний довідник / Авт.-упоряд. О. Гуржій, В. Корнієнко та ін. – Київ: Вид. гуманіст. л-ри, 2004. – 520 с.

443. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Том: Житомирська область / Голова редколегії О. Чорнобrivцева. – Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 726 с.

444. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Том: Ровенська область / Голова редколегії А. Мjаловицький. – Київ: Інститут історії Академії наук УРСР, 1973. – 656 с.

445. Книга Пам’яті України. Житомирська область. Т. 8: Овруцький, Олевський райони. – Житомир: Льонок, 1995. – 640 с.

446. Книга Скорботи України. Житомирська область. Т. I. – Житомир: Льонок, 2002. – 880 с.

447. Книга Скорботи України. Житомирська область. Т. II. Книга перша. – Житомир: Рута, 2006. – 524 с.

448. Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Випуск 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944-1953). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – 214 с.

449. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 49: Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

450. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О. Бажан, А. Кентій, В. Лозицький та ін.; Редкол.: В. Смолій та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2001. – 319 с.

451. Фонди з історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України. Випуск 1. Анотований покажчик фондів УПА (1942-1946). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 60 с.

ДИСЕРТАЦІЇ ТА АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

452. Бондаренко К. Діяльність організації українських націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938-1945): політичний та військовий аспекти: Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Державний ун-т „Львівська політехніка” – Львів, 1997. – 24 с.

453. Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2001. – 224 арк.

454. Ковальчук В. Джерела з історії мережі ОУН(б) і Запілля УПА на північно-західних українських землях у другій половині 1942 – на початку 1945 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2005. – 19 с.

455. Мизак Н. Південне галицьке Надзбруччя у визвольній боротьбі ОУН, УПА у 1939-1953 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича – Чернівці, 2000. — 19 с.

456. Озимчук О. Антифашистська боротьба ОУН-УПА в роки Другої світової війни (період 1941-1944 рр.) на матеріалах Волині: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1995. – 21 с.

457. Сміян К. Волинь в період німецько-фашистської окупації 1941-1944 років: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки – Луцьк, 1996. – 193 арк.

458. Стародубець Г. Місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 – серпень 1943 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2001. – 196 арк.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ОЗБРОЄННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ – УПА – УНРА

Щоб мати більш повне уявлення про діяльність загонів ПС – УПА – УНРА, необхідно сказати про їх озброєння. На основі аналізу „Армії без держави” можна прийти до наступних висновків. На озброєнні бульбівських формувань знаходились різноманітні типи зброї. На певних етапах боротьби вони мали різну „національну приналежність”. Так, на початку військової діяльності, арсенали Поліської Січі здебільшого складали радянські зразки і лише невеликий відсоток – польські, чеські, угорські та німецькі. Після переходу в 1942 р. формувань Т. Бульби-Боровця на позиції двофронтової боротьби кількість німецького озброєння значно зросла.

Крім того, за даним радянських джерел, для дезінформації противника бульбівці іноді використовували дерев’яні макети зброї, які розфарбовувалися у відповідний колір [64, арк. 91].

Стрілецька зброя:

Вона була основним збройним засобом боротьби. Складалась з усіх основних типів стрілецької зброї (окрім індивідуальних протитанкових), починаючи з пістолетів і завершуючи станковими кулеметами.

Пістолети:

Основними типами пістолетів були: „Вальтер Р38”, „Парабелум Р08”, „ТТ” зразка 1930/33 р. Нижче приводимо їх тактико-технічні характеристики.

Пістолет „Вальтер Р38” / „Парабелум Р08” (в дужках).

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 9 мм;
маса – 990 г (890 г);
темп стрільби – 30-40 п/хв.;
далекобійність – 50 м;
ємність магазину – 8 патронів.

*Пістолет „ТТ” зразка 1930/33 р.
Тактико-технічні характеристики:*

калібр – 7,62 мм;
маса – 910 г;
темп стрільби – 34 п/хв.;
далекобійність – 50 м;
ємність магазину – 8 патронів.

Пістолети-кулемети:

Основні типи: „Шмайсер МР-38/40”, „ППД-40”, „ППШ-41”. Нижче приводимо їх тактико-технічні характеристики.

Пістолет-кулемет „ППД-40” / „ППШ-41” (в дужках).

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,62 мм;
маса – 5,4 кг (5,3 кг);
темп стрільби – 900-1100 п/хв. (30-100 п/хв.);
далекобійність – 200 м;
ємність магазину – 71 патрон.

Пістолет-кулемет „МР-38/40”.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 9 мм;
маса – 4,7 кг;
темп стрільби – 80-90 п/хв.;
далекобійність – 200 м;
ємність магазину – 32 патрони.

Гвинтівки та карабіни:

Основні типи: „Маузер 98к” зразка 1935 р., „Гвинтівка Мосіна” зразка 1891/30 р., „СВТ-40”. Нижче приводимо їх тактико-технічні характеристики.

„Гвинтівка Мосіна” зразка 1891/30 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,62 мм;
маса – 4,6 кг;
темп стрільби – 10-12 п/хв.;
далекобійність – 2000 м;
ємність магазину – 5 патронів.

„Карабін Маузера 98к” зразка 1935 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,92 мм;
маса – 3,9 кг;
темп стрільби – 10-12 п/хв.;
далекобійність – 2000 м;
ємкість магазину – 5 патронів.

Автоматична гвинтівка „СВТ-40”.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,62 мм;
маса – 5 кг;
темп стрільби – 15-20 п/хв.;
далекобійність – 1500 м;
ємкість магазину – 10 патронів.

Кулемети:

Основними типами ручних, єдиних та станкових кулеметів були: „ДП” зразка 1927 р., „МГ-34” , „Максим” зразка 1910 р. Нижче приводимо їх тактико-технічні характеристики.

Єдиний кулемет „МГ-34”.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,92 мм;
маса – 11,9 кг;
темп стрільби – 800-900 п/хв.;
далекобійність – 1800 м;
ємкість кулеметної стрічки – 250 патронів, барабанного магазину – 75 патронів.

„ДП” зразка 1927 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,62 мм;
маса – 11,2 кг;
темп стрільби – 80 п/хв.;
далекобійність – 1500 м;
ємкість магазину – 47 патронів.

„Максим” зразка 1910 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 7,62 мм;

маса – 63,6 кг;
темп стрільби – 250-300 п/хв.;
далекобійність – 3000 м;
ємкість кулеметної стрічки – 250 патронів.

Артилерія:

Використовувалася в основному на початковому етапі боротьби для знищення добре захищених цілей: дотів, будинків, танків, іншої техніки, а також для обстрілу скупчення живої сили ворога. Артилерію складали гармати різного типу і калібрів, гаубиці (як рідкій виняток) та, як основний артилерійський засіб, міномети. Нижче приводимо тактико-технічні характеристики найпоширеніших і відомих документально зразків. Окрім радянських артсистем, використовувались і німецькі зразки, наприклад: 81-мм міномет зразка 1934 р., протитанкові гармати „РАК-37” та ін.

82-мм батальйонний міномет „БМ-37” зразка 1937 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 82 мм;
маса міномета – 60 кг;
дальність стрільби – 3040 м;
темп стрільби – 25-30 п/хв.

45-мм протитанкова гармата зразка 1937 р. „53-К”.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 45 мм;
маса гармати – 560 кг;
дальність стрільби – 4400 м;
темп стрільби – 15-20 п/хв.;
обслуга – 6 чол.

76-мм полкова гармата зразка 1927 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 76,2 мм;
маса гармати – 903 кг;
дальність стрільби – 8550 м;
темп стрільби – 10 п/хв.;
обслуга – 5 чол.

152-мм гаубиця „М-10” зразка 1938 р.

Тактико-технічні характеристики:

калібр – 152 мм;
маса гаубиці – 4150 кг;
дальність стрільби – 12140 м;
темп стрільби – 3-4 п/хв.;
обслуга – 6 чол.

Авто та бронетехніка:

В загонах Поліської Січі – УПА – УНРА хоч і зустрічались, але майже не застосовувались. В своїх мемуарах Т. Бульба-Боровець згадує про них. Більшого поширення набули автомобілі, а танки були скоріш моральною, ніж фактичною зброєю. Але наведемо все ж деякі типи їх характеристик.

Танки:

Це були два радянські: „Т-34” зразка 1940 р. і „КВ-1”.

„Танк Т-34/76”.

Тактико-технічні характеристики:

бойова маса – 26,9 т;
бронювання – 45 мм;
екіпаж – 4 чол.;
озброєння – одна 76,2-мм гармата („Л-11” або „Ф-34”),
два 7,62-мм кулемети („ДТ”);
швидкість – 47 км/год.

Танк „КВ-1”.

Тактико-технічні характеристики:

бойова маса – 47,5 т;
бронювання – 75 мм;
екіпаж – 5 чол.;
озброєння – одна 76,2-мм гармата („Ф-32”), два 7,62-мм
кулемети („ДТ”);
швидкість – 35 км/год.

Автомобілі:

„ГАЗ-АА”, „ГАЗ-ММ”, „ЗІС-5”, „Опель Бліц”, „Кюбель-ваген”. Маємо дані про використання автомобілів з кулеметними установками. Найвірогідніше, що це були радянські „ЗСУ” чотириспарених кулеметів „Максим” на вантажівках.

Гранати та інженерні засоби мінування:

Використовувались радянські та німецькі зразки гранат, як протипіхотні, так і протитанкові. Польська Січ – УПА – УНРА, як і будь-які інші організації партизанського типу, широко використовували засоби мінної війни. Арсенали мін та інших підривних засобів (вибухівка) складали трофейні радянські, пізніше німецькі зразки. Як бойовий засіб використовувалися також запаси вибухівки з гранітних кар'єрів.

Додаток 2

УНІФОРМА ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ – УПА – УНРА

Військові Поліської Січі використовували уніформу Червоної армії без відзнак та цивільний одяг з шапкою-мазепинкою, на лівому рукаві розміщувалася жовто-синя пов'язка. Старшинський склад на пов'язці мав зображення тризуба, а на пілотці – стрічку з національними кольорами. В Поліській Січі планувалося впровадження власної уніформи, для чого навіть були виготовлені її зразки, однак розпуск формування у середині листопада 1941 р. не дав змоги цього зробити [352, с. 49].

Військові формування Т. Бульби-Боровця не мали власних одностроїв і в період діяльності УПА та УНРА. В цей час поряд з червоноармійською уніформою та цивільним одягом, вони також використовували німецьку поліційну уніформу. Так, в 1943 р. за сприяння полковника Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненка, бульбівцям було передано 300 одиниць цієї уніформи [238, с. 50].

Протягом 1942 – 1943 рр. Т. Бульба-Боровець використовував однострій генерала-хорунжого з гаптованими тризубами у вінку, що розміщувалися на петлицях коміра. Дослідники припускають, що однострій міг бути виготовлений за запроєктованими зразками 1941 р. [352, с. 49].

ПІСНЯ ПРО ПОЛІСЬКУ СІЧ УПА

(Співається як народна пісня

„Ой наступила та чорна хмара”)

Ой наступила та чорна хмара
На козацький край...
Ой то не хмара – вража навала
Йшла в наш тихий рай.

Зайди-чекісти, хижі нацисти
Ще й нещасний лях
Від хліба-солі, рідної волі
Йшли нас визволять.

Ворог грабує, палить, мордує
І в ясир веде...
Хто ж за Україну, проти руїни
В бій нас поведе?

„Ой не журися, рідная мати –
Ще нам не кінець”, –
За рідну волю, кличе до бою
Бульба-Боровець.

Ми ще розвієм чорнії хмари,
Безпросвітну ніч –
Вся наша сила, наша надія
Це – Поліська Січ!

Ой заgrimіли визвольні громи,
З ночі стався день –
Це Тарас Бульба, батько-отаман
Січ у бій веде.

Ой не забудуть райхскомісари,
Ні політруки,
Як за свободу свого народу
Йшли поліщуки.

Ой не загине вічная слава
Про нашу УПА –
Рухне навіки вража комуна –
Червона Москва.

Ой не забудуть нашої Січі
Німці й москалі –
Ми ще поставим жовтоблакитний
На самім Кремлі!

Слова С. Кандиби [212, с. 318].

Додаток 4

НА ВАРТІ

Ніч... Наш січовик вартує,
А знеба зорі глядять.
Він ходить, бачить, він усе чує,
В цю пору він не хоче спать.

Кругом нього долина ночі в'ється,
А думкою він рад, бо в ріднім він краю,
Бо на Україні серце б'ється,
Вкраїна-Мати – пригорну!

Він бачить місяць над собою,
Його він радісно віта,
З піднесеною головою
Розмову з ним він відбува.

Слова О. Болотняка [244, с. 3].

**СПИСОК ОСІБ,
ЯКІ ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РІЗНИХ СТРУКТУР
ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ**

Військові та політичні діячі Поліської Січі УПА:

Бульба-Боровець Тарас – головний отаман Поліської Січі УПА;

Штуль-Жданович Олег – заступник головного отамана, уповноважений ОУН(М) при штабі Поліської Січі УПА;

Горбань Іван – писар Поліської Січі УПА;

Демчук Денис – комендант Поліської Січі УПА;

Павленко Андрій – заступник коменданта Поліської Січі УПА;

Дорошенко (Круглий) – ад'ютант головного отамана Поліської Січі УПА;

Дяченко Петро – полковник армії УНР, начальник штабу Поліської Січі УПА (серпень 1941 р.);

Камор (Рогатий) – полковник армії УНР;

Литвиненко Іван – полковник армії УНР, зв'язковий з урядом УНР в екзилі;

Смородський Петро – полковник армії УНР, начальник штабу Поліської Січі УПА.

*Цивільні та чинні в адміністративних
і духовних структурах Олевської республіки:*

Симонович Борис – голова уряду;

Грабовський – секретар уряду;

Дежнюк Іван – відділ безпеки і правопорядку;

Денисович-Троїцька Ніна – відділ освіти і науки;

Дорошенко Яків – господар квартири, де збиралася перша рада Поліської Січі УПА;

Лукашевич (Лук'янчук) Іван – відділ торгівлі та промисловості;

Мандебура – відділ військових справ;

Мітринга Іван – шеф-редактор січової газети „Гайдамака”;

Свиридюк Іван – відділ фінансів і кооперації;
Рубанський Федір – відав питаннями озброєння;
Покальчук Зінько – голова Олевської сільуправи;
Шатківський – суддя;
Симонович Михайло – священик Святомиколаївської
церкви в Олевську, духівник Поліської Січі УПА;
Невідомий (церковний староста) – жив на х. Лещенець.
Козацька сотня Поліської Січі УПА м. Олевськ:

Баланчук
Белінський Тимофій Михайлович
Вознюк Микола
Горбань Іван
Дежнюк Іван Федотович
Демчук Денис Созонович
Денисович-Троїцька Ніна
Дорошенко Михайло Макеевич
Дубик Сазон
Зирук Антон
Кисарець Павло
Лукашевич (Лук'янчук) Іван
Мандебура
Павленко Андрій Огійович
Покальчук Антон Михайлович
Покальчук Зінько Григорович
Покальчук Іван Кіндратович
Покальчук Максим Олексійович
Покальчук Микола Семенович
Покальчук Олексій Оверкович
Покальчук Олексій Петрович
Покальчук Остап Олексійович
Покальчук Петро Семенович
Продащук
Рубанський Федір Романович
Свиридюк Іван Потапович
Фаленко Павло

*Козацька сотня Поліської Січі УПА с. Стовпінка
(голова сільуправи Ковальчук Олександр Пилипович):*

Гайчення Сидір Іванович

Грабарчук Микола

Дідух Микола Мойсійович

Драганчук Адам Іванович

Дубняк Михайло (Микола)

Кеда Кирило

Ковальчук Адам Якович – сільський комендант с. Стів-
пінка

Ковальчук Адам Кузьмич

Ковальчук Василь Тимофійович

Ковальчук Павло Тимофійович

Ковальчук Кузьма Тимофійович

Ковальчук Панас Тимофійович

Ковальчук Іван Олександрович

Ковальчук Ілько Степанович

Ковальчук Марко Хомович

Ковальчук Олександр Пилипович

Ковальчук Степан Якович

Ковальчук Терентій Хомич

Козловець Борис

Козловець Микола

Корчевський Петро Віцентович

Корчевський Віктор

Кравченко Іван Павлович

Ляховець Іван Павлович

Одарчук Іван

Озерчук Дмитро Іванович

Озерчук Іван

Озерчук Павло Адамович

Озерчук Петро Остапович

Романович Василь Артемович

Романович Дмитро Іванович

Стрелюк Антон (Андрій) Іванович

Тарасюк Олександр Пилипович

Халимончук Максим Андрійович

Хоменко Микола Олександрович

Козацька сотня Поліської Січі УПА с. Юрове:

Гриб Семен Романович

Гришко

Талах Антон Максимович

Талах Василь Кузьмович

Ганушкевич Володимир Романович

Лукашевич Іван

Козацькі сотні Поліської Січі УПА з інших сіл:

с. Варварівка:

Левчун Семен

Рабош Остап

с. Радовель:

Кравченко С.

Юськов Ю.

с. Суцани:

Бородавко Омелян

Покальчук Олексій Калістротович

с. Чиста Лужа (Соснівка):

Дубовик Василь

Шибецький Ілько [348, с. 1038-1040].

Додаток 6

ЗА ЩО БОРЕТЬСЯ УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ

1. Українська Повстанська Армія – це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці.

2. УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові української держави.

3. УПА не вступає в жодні міжпартійні суперечки. Замість партійних та класових міжусобиць УПА бореться за

абсолютну консолідацію серед українців та мобілізує всі творчі сили України насамперед проти зовнішніх ворогів України.

4. УПА веде свою акцію на двох фронтах: революційно-партизанську в СРСР та репрезентативно-інформативну поза межами СРСР.

5. УПА стоїть на становищі безкомпромісної боротьби з кожним загарбником України. Свою діяльність УПА не підпорядковує жодним чужим силам.

6. УПА бореться в першу чергу за визволення України з чужого ярма та відбудову своєї суверенної держави. Про державний лад і форму володіння державою буде вирішувати своєчасно тільки увесь народ за посередництва своїх представників в парламенті самостійної України або загальним голосуванням.

7. УПА бореться за перебудову Східної Європи за принципом етнографії. Кожний народ мусить мати свою суверенну державу, а не каратися під насильною окупацією чужої імперії.

8. УПА бореться за спільний революційний фронт всіх народів, поневолених московською компартією або якоюсь іншою імперією.

9. УПА визнає потребу уряду воєнного часу. Всю владу в воєнний час виконує уряд, складений з представників всіх політичних угруповань, а в основному опертий на власну міліарну силу.

10. УПА визнає засади демократії як єдино правильні для української народної держави. Українська держава мусить базувати свою розбудову не на вузьких реакційних, однонаціональних чи однокласових доктринах, а на широких основах територіального патріотизму. Добрими патріотами української держави можуть бути не тільки одні українці, але також представники всіх інших національностей, що чесно визнають Україну своєю Батьківщиною.

11. УПА бореться за абсолютну рівноправність всіх громадян незалежно від їх статті, стану, національності та релігії. Не може бути ані упривілейованих одних, ані

позбавлених прав („лішенці”) других. Всі громадяни мусять мати однакові права і однакові обов'язки.

12. УПА бореться за дійсну, не фіктивну свободу думки, слова, віри і чину кожного громадянина української держави, без різниці його національності, статі, стану, походження й політичних та релігійних переконань.

13. УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва.

14. УПА визнає законною і правильною націоналізацію більшості ресурсів країни державою, але рівночасно стоїть на сторожі права оборони інтересів трудящого люду перед державним капіталом, так само як і перед капіталом приватним. Державний капітал не має права до рішального впливу на соціальне законодавство української держави.

15. УПА бореться за якнайскоріше уконстатування в українській державі:

- 1) державної власності;
- 2) комунальної власності;
- 3) кооперативної власності;
- 4) приватної власності.

Кожна форма володіння власністю мусить бути рівноправна перед законом.

16. УПА бореться за перебудову економічної структури української держави з монопольної советської „казьонщини” та „колхозництва”, за поширення свободи приватної ініціативи, але тільки шляхом організації регульованого державою народного капіталізму, а не підпорядкування держави приватному капіталові.

17. УПА визнає за конечну потребу безпосередньої державної адміністрації тільки для воєнної та тяжкої промисловості. Всі галузі індустріальної продукції мусять планово переставитись на адміністрацію комунальної, кооперативної та приватної ініціативи.

18. УПА бореться за негайне переставлення фабрик та заводів в українській державі на дійсну, а не фіктивну власність

трудового народу. Це має бути доконане шляхом організованих державою спеціального роду акційних товариств. Кожний трудовик – акціонер.

19. УПА бореться за абсолютну перебудову українського села. Хаотичне й зруйноване старе та насильно колективізоване теперішнє село мусить заступити нова хліборобська оселя з самовистачальних господарств, пристосована до нового розподілу країни, комунікаційної мережі і т. п.

20. УПА визнає за найвідповідніше в майбутній державі державне, кооперативне та приватне хліборобство:

Державне – це адміністрація самою державою всього національного державного фонду.

Кооперативне – це всякого роду кооперативно-артільні господарства, які можуть існувати там, де місцеві обставини та воля народу бачать їх потребу.

Приватне – це одноосібне, сильне, хуторне господарство в системі хліборобської станиці, побудоване за всіма правилами агротехніки з механічним обробітком.

Спекуляція землею та великовласницьке поміщицтво виключається. Землю як на кооперативні, так і на одноосібні господарства надає держава законним актом на вічну приватну власність тому, хто її обробляє, безплатно.

21. УПА бореться за планову перебудову цілої країни. Принагідно повсталі хліборобські, промислові, торговельні та адміністративні осередки мають бути змінені новими планово розміщеними оселями, залежно від тереново-кліматичних, сировинно-продукційних, торговельних та адміністративних умов та потреб країни.

22. УПА бореться за справедливе унормування відносин в державі та за дійсне піднесення життєвого рівня всього трудового населення України.

23. УПА бореться за право добровільного вибору роду праці на підставі добровільної умови. Трудовий люд має право до зміни праці через розв'язання умови, а не бути прикованим до заводу диктатурним „указом” держави або всякими примусами працедавця.

24. УПА бореться за право на безкоштовну освіту і повну культурну, соціальну та санітарно-медичну опіку для всіх громадян української держави.

25. УПА бореться за право трудових мас на максимально 8-годинний день праці, на нормальний відпочинок і на оборону своїх інтересів професійною організацією як перед приватним, так і перед кооперативним і державним капіталом.

26. Всі революційні кадри і вояки УПА мають право належати до своїх політичних партій та громадських і професійних організацій та визнавати той чи інший політичний світогляд. В рядах УПА їх зобов'язує ідея відродження української суверенної держави, постанови внутрішніх організаційних правил та вояцько-лицарська дисципліна [213, с. 106-109; 435, с. 64-67].

Додаток 7

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНА **(від 1941 р.)**

1. Український партизан не є „бандитом”, як його називають вороги, а вірним сином і щирим патріотом України. Він добровільно жертвує своє життя для загального добра свого рідного краю і народу. Партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, а зародком Української Національної Армії.

2. Українська партизанка підлягає Головній Команді Українських Збройних Сил. Почесне звання „український партизан”, як звання героїчного борця за волю і свободу України, прислуговує тільки тим людям, котрі виступають організовано під керівництвом українського національного проводу.

3. Обов'язком кожного українського партизана є:
1) боротися всіма засобами з кожним ворогом України;
2) безоглядно винищувати всяку ворожу явну і таємну силу в Україні;
3) поборювати всяку чужу диверсію та свою анархію в краю, змагатися за новий лад і порядок та всіма силами будувати свою рідну державу.

4. Кожного українського партизана зобов'язує безоглядна військова дисципліна і абсолютний та беззастережний послух своїй старшині-командуванню.

5. Український партизан абсолютно не має права виступати де будь зі зброєю в руках без наказу командування – самовільно. Виймок становить тільки необхідна потреба самооборони. Всяке марнування амуніції даремною стріляниною суворо заборонене.

6. Хто виконує які будь збройні виступи самовільно без наказу та підпорядкування Головній Команді, той не є національним патріотом, а диверсійним ворогом України.

7. Всякі анархічні банди так званих „партизанів”, не підпорядковані Головній Команді будуть безоглядно винищені Українською Збройною Силою.

8. Зброю, одяг, харчування... і всяке інше постачання українська партизанка здобуває тільки двома шляхами: 1) шляхом роззброювання ворогів та розбивання ворожих арсеналів, магазинів, складів, банків і державних кас; 2) шляхом добровільної допомоги цивільного населення.

9. Хто примусово реквізує від цивільного населення (без огляду на те, якої воно національності) які будь речі, як: харчі, одяг і т. н., той не є українським партизаном, а звичайним злодієм і грабіжницьким бандитом.

10. За порушення цього закону несубординацією та негідною поведінкою командування карає тільки двома родами кари: 1) карою догани; 2) карою смерті [125, арк. 11].

Додаток 8

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНА *(від 15 вересня 1942 р.)*

1. Український партизан є вірним сином свого народу і щирим патріотом рідного краю. Він добровільно жертвує свою кров та життя для загального добра.

2. Українська партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, як її називають наші вороги, а єдиною можливою в цей

час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії. Український партизан є чесним вояком та відданим борцем за волю України.

3. Українська партизанка підлягає Головній Команді Українських Збройних Сил. Почесне звання українського партизана прислуговує тільки тим людям, які виступають організовано в рядах Української Повстанчої Армії.

4. Найвищою метою українського партизана є боротьба всіма засобами з кожним ворогом України та змагання до відбудови Української Суверенної Держави.

5. Кожного українського партизана зобов'язує безоглядна військова дисципліна та беззастережний послух своїм начальникам і Командуванню.

6. Український партизан без наказу Командування абсолютно не має права виступати де будь зі зброєю в руках. Виймок становить тільки необхідна потреба самооборони.

7. Всяке марнування амуніції суворо заборонене.

8. Українська партизанка заосматрюється всіма засобами, потрібними їй для ведення воєнних операцій тільки шляхом здобування від ворога та примусовими реквізіціями від цивільного населення за рівновартісною заплаатою.

9. Всякого роду зловживання на тлі реквізіцій та грабування цивільного населення незалежно від того, якої воно національності, підлягають карі смерті.

10. Всякі анархічно-грабіжницькі банди, що виступають під маркою партизанів, а по суті займаються тільки бандитизмом та грабунками – будуть безоглядно винищені українською збройною силою

11. В рядах Української Повстанчої Армії зобов'язує абсолютна заборона пиття алкоголю.

12. Щоб охоронити внутрішній лад в рядах української партизанки, Головна Команда Української Повстанчої Армії устійнює залежно від роду провини такі кари: 1) кару догани; 2) фізичну кару (шомполи); 3) кару смерті [102, арк. 90; 123, арк. 1].

**ЗА ЩО БОРЕТЬСЯ
УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕВОЛЮЦІЙНА АРМІЯ**

1. Українська Народна Революційна Армія являється добром усіх трудящих України.

2. УНРА – це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної боротьби всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу.

3. Свою революційну роботу УНРА базує на демократичних основах міжпартійного порозуміння, щоб таким чином у боротьбі за визволення України об'єднати всі сили українського народу та створити єдиний всенародний революційний фронт.

4. В ряди УНРА входять всі українці без огляду на їх політичні переконання, партійну приналежність в сучасному чи минулому та безпартійні.

5. В ряди УНРА входять також ті члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави.

УНРА бореться:

1. За українську самостійну державу та за владу трудящих в цій державі.

2. За демократію, або народовластя в українській державі, де трудящі України будуть мати змогу через вибраних собою представників керувати державними справами та їх контролювати.

3. Проти чужих або своїх диктатур над трудящими України.

4. За пошанування людини, її гідності та переконань, свободу думки, слова і преси, свободу товариств, свободу творчості – проти гніту і терору.

5. За справедливий соціальний лад без буржуазії і панування так приватного, як і державного капіталу та класових і партійних привілеїв.

6. За вільну і не експлуатовану працю робітників на заводах і шахтах, які будуть власністю цілого українського народу.

7. За безплатну землю селянам, які вільним вибором у сільських громадах устійнять форму володіння землею – індивідуальну, кооперативну чи колективну.

8. За свободу і забезпечення праці трудовій інтелігенції.

9. За свободний розвиток дрібного ремесла і торгівлі.

10. За свободу приватної ініціативи під контролем народу через органи державної влади.

11. За закріплення і поглиблення дотеперішніх соціальних здобутків через національне визволення.

12. За вільний культурний розвиток усіх трудящих України.

13. За єдиний революційний фронт усіх трудящих у боротьбі за визволення України та її повну політичну і економічну незалежність.

14. За спільний фронт усіх поневолених народів Європи та Азії проти московських і берлінських загарбників, за незалежні держави цих народів на їх етнографічних землях [44, арк. 159].

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК – Армія Крайова;
ДЦ УНР – Державний Центр Української Народної Республіки;
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України;
ОУН – Організація Українських Націоналістів;
ОУН(Б) – Організація Українських Націоналістів під керівництвом С. Бандери;
ОУН(М) – Організація Українських Націоналістів під керівництвом А. Мельника;
ПС – Поліська Січ;
РВА – Російська Визвольна Армія;
СБ – Служба безпеки;
СГД – Союз гетьманців-державників;
УВО – Українська Військова Організація;
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада;
УНА – Українська Національна Армія;
УНАКОР – Український національний (народний) козацький рух;
УНВ – Українське Національне Відродження;
УНДП – Українська національно-демократична партія;
УНК – Український Національний Комітет;
УНРР – Українська Національно-Революційна Рада;
УНР – Українська Народна Республіка;
УНРА – Українська Народна Революційна Армія;
УПА – Українська Повстанська Армія;
УПА(Б-Б) – Українська Повстанська Армія Т. Бульби-Боровця;
УПА-ПС – Українська Повстанська Армія Поліська Січ;
УШПР – Український штаб партизанського руху;
ФУР – Фронт Української Революції;
ЦШПР – Центральний штаб партизанського руху.

ЗМІСТ

Розділ 1. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження.....	3
Розділ 2. Становлення ідеологічних засад бульбівського руху.....	25
2. 1. <i>Український національний рух в еміграції у міжвоєнний період</i>	25
2. 2. <i>Виникнення Поліської Січі, ідейні засади її діяльності</i>	37
2. 3. <i>Військово-політична діяльність Поліської Січі в період Олевської республіки (21.08.1941 р. – 15.11.1941 р.)</i>	62
Розділ 3. Військові та дипломатичні відносини Т. Бульби-Боровця з зовнішньополітичними силами Другої світової війни.....	79
3. 1. <i>Між Німеччиною та СРСР: перехід на позиції двофронтової боротьби</i>	79
3. 2. <i>Польська дипломатія Т. Бульби-Боровця</i>	97
Розділ 4. Політичні ідеали бульбівців в українському національному русі опору.....	108
4. 1. <i>Ідейний конфлікт в українському русі опору: від УПА до УНРА</i>	108
4. 2. <i>УНРА на завершальному етапі партизанської війни</i>	129
Висновки.....	143
Список використаних джерел і літератури.....	145
Додатки.....	195
Перелік умовних скорочень.....	215

Наукове видання

Стельникович Сергій Володимирович

E-mail: ssvzdu@ukr.net

Український національний рух опору
Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис

Набір та верстка авторські

Підписано до друку 16.07.2007. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 9,75.
Наклад 150. Замовлення №622.

Віддруковано з готових діапозитивів
в ОП „Житомирська облдрукарня”.
10014, Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17.

**Автор висловлює подяку
за сприяння у виданні цієї книги
Житомирському крайовому козацькому товариству
„Поліська Січ” Українського козацтва,
особисто крайовому отаману Анатолію Шевчуку.**

„Проблема, піднята автором, в силу різних причин до нинішнього часу не знайшла свого належного об’єктивного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Дослідження С. Стельниковича, нашого земляка, перспективного молодого вченого, певною мірою заповнює багато прогалин історії української повстанської боротьби середини ХХ ст. за українську незалежну державу.

Тому Поліська Січ Українського козацтва вважала за необхідне надати автору моральну та матеріальну підтримку у виданні цієї книги.

Будемо і надалі сприяти втіленню в життя подібних задумів”.

**А. Шевчук,
крайовий отаман Поліської Січі
Українського козацтва,
генерал-осавул УК
E-mail: anshev@polesye.net**